
Tijdschrift van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

KLEIO

24e jaargang nr. 2
maart 1983

Inhoud

Algemene ledenvergadering, 23 april 1983 – uitnodiging – agenda	1
Jaarverslagen – Algemeen jaarverslag – Financieel jaarverslag – Kleio – Didactiekcommissie – Onderwijsadviescommissie – Coördinatiecommissie Nascholing – Commissie Volwasseneducatie – Sectie Pedak/Basisonderwijs – Sectie Mavo/Lbo – Sectie Havo/Vwo – Sectie Tertiair Onderwijs	2
Beleidsplan N. Maarsen	11
Het verhaal in de geschiedenisles W. Top	14
Enkele aspecten van het geschiedenis- onderwijs op Zuid-Afrikaanse scholen B. de Graaf	16
Twee verhalen van Anton Tsjechow als historisch-didactische bron E.M. Janssen Perio	22
De strijd tussen de Republiek en het Spaanse Rijk in revisie G. de Bruin	26
VGN nieuws	32
Kroniek	32
Recensies	33

Redactie

Drs. J. Harderwijk, *voorzitter*
Dorpsstraat 54, 3611 AG Oud-Zuilen.
Drs. F.R. Kat, *secretaris*, Jeudestraat 4,
4011 GL Zoelen, tel. 03448-1686
Drs. C. Bogaerts, IJsselstein.
Dr. A.J.L. van Hooff, Malden.
Dr. E.M. Janssen Perio, Rotterdam.
Drs. E. Jonker, Utrecht.
Mevr. Drs. J. Rijken, Amsterdam.
Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijke goedkeuring van de redactie.

Adressen VGN

Algemeen Bestuur
Dr. N. J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaar-
straat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-
72749
Drs. W. A. Kattenberg, *vice-voorzitter*,
Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel.
08894-14837
W. Bouwman, *1e secretaris*, Klooster-
straat 47, 5708 GM Helmond. Tel.
04920-34709
E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef
14, 3562 XA Utrecht. Tel. 030-617769
Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penning-
meester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oude-
molen (Dr.). Tel. 5923-424
J. Engbers, *sectie (1) Pedak/Basisonder-
wijs*, Roest 2 Olland, 5491 XX St. Oeden-
rode. Tel. 04138-7138
T. van der Geugten, *sectie (2) Mavo/Lbo*,
Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel.
071-413925
Drs. H. J. P. M. Ketelaars, *sectie (3)
Havo/Vwo*, Fluitersdreef 27, 6871 LR
Renkum. Tel. 08373-5958
R. van der Geest, *sectie (4) Tertiair
Onderwijs*, Plantsoen 71, 2311 KJ Leiden.
Tel. 071-125325
Drs. J. Harderwijk, *redactie Kleio*,
Dorpsstraat 54, 3611 AG Oud-Zuilen.
Mevr. D. H. Verhagen, *Didactiekcom-
missie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313
HB Leiden. Tel. 071-122697
K. G. van Manen, *Onderwijsadviescom-
missie*, Beukenlaan 34, 3927 AK Rens-
woude. Tel. 08387-1661

Correspondenten

Sectie (1) Pedak/Basisonderwijs
Drs. C.G. van der Kooij, Schuitendiep
39A, 9711 RB Groningen, tel. 050-
128542.
Sectie (2) Mavo/Lbo
S. Erich, Rysloane 15, 9283 XS Surhui-
zum, tel. 05123-1607
Sectie (3) Havo/Vwo
Mevr. drs. E. Karreman, Van Limburg
Stirumstraat 13, 3581 VA Utrecht, tel.
030-514052
Sectie (4) Tertiair Onderwijs
Drs. J. Baalbergen, Sandbergstraat 8,
1391 EL Abcoude. Tel. 02946-3207
Didactiekcommissie
H. van Duysen, Van Baerlestraat 65 IV,
1071 AR Amsterdam, tel. 020-799976
Onderwijsadviescommissie
Drs. H. Nolles, Stevensweg 22, 2141 VL
Vijfhuizen, tel. 02508-1934
Commissie Volwassenenonderwijs
F. Thijssen, Potgieterstraat 32 bis, 3532
VS, Utrecht, tel. 030-948310

Ledenadministratie en abonnementen

Leden van de VGN ontvangen Kleio kos-
teloos.

Aangifte, wijzigingen en opzegging van
het lidmaatschap **schriftelijk** meedelen
aan: **Administratie VGN, Vreeswijkstraat
319, 2546 AJ 's Gravenhage**. Aan nieuwe
leden wordt verzocht bij hun aangifte mee
te delen: naam, voorletters, eventueel
titel, huisadres, telefoonnummer, adres
van de school waar men de hoofdbetrek-
king heeft en ook de sectie of het soort lid-
maatschap waartoe men wenst te beho-
ren. Betaling na ontvangst acceptgiro-
kaart.

Niet-leden kunnen zich na goedkeuring
van het bestuur abonneren op Kleio à
f 65,— per jaar. Voor aanvraag richtte
men zich tot de penningmeester van het
bestuur, Mevr. H. Mulkens-Harmijer,
Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen.

Reglementair komen alleen diegenen in
aanmerking voor een abonnement, die
geen docent geschiedenis en staatsinrich-
ting zijn.

Contributies

Gewone leden

- docenten PA's, Havo,
Vwo en tertiair onderwijs f 90,—
- docenten Mavo, Lbo,
basisonderwijs f 60,—
- buitengewone leden f 55,—
- studentleden f 50,—

Leden, die minder dan 16 uur per week
lesgeven, kunnen in aanmerking komen
voor een verminderde contributie. Hiertoe
moet men een schriftelijk verzoek indie-
nen bij de penningmeester, met vermeld-
ing van naam, adres, naam van de school,
aantal te geven uren en de categorie waar-
toe men behoort.

Vermindering van contributie moet elk
jaar opnieuw worden aangevraagd voor 1
december van het nieuwe kalenderjaar.

Losse nummers

Losse nummers f 7,50 per ex.

Bij grotere aantallen losse nummers is
korting mogelijk. Gelieve tevoren contact
op te nemen met de penningmeester. Dit
geldt ook voor volledige nummers Kleio
Didactica.

Leerlingenmateriaal Kleio Didactica:
f 5,00 per ex., 5 tot 10 ex. f 3,50 per ex.,
meer dan 10 ex. f 3,00 per ex., meer dan
20 ex. f 2,50 per ex..

Bestelling geschiedt door overmaking van
het verschuldigde bedrag op giro 128701
t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag,
onder vermelding van jaargang en num-
mer (plus aanduiding 'volledig nummer'
of 'leerlingenboekje') en aantal gewenste
exemplaren. Indien uitverkocht volgt te-
rugstorting op uw rekening.

Algemene ledenvergadering, 23 april 1983

Uitnodiging

aan de leden van de Vereniging van Docenten in Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (VGN) tot het bijwonen van de Algemene Ledenvergadering op zaterdag 23 april 1983 om tien uur in het gebouw van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, naast het Centraal Station.

Het bestuur heeft gemeend de Algemene Ledenvergadering ditmaal te moeten houden in een echt 'historische' omgeving, namelijk in het Algemeen Rijksarchief. Professor Roorda uit Leiden zal een korte inleiding houden over het onderwerp *Problemen bij het bezoek aan archieven met leerlingen en studenten*. Daarna volgt een rondleiding door het archief. Er is een kleine expositie georganiseerd, die een indruk geeft van de rijke inhoud van dit ARA.

Tevens wil het bestuur de leden opwekken om zoveel mogelijk de afdelingsvergaderingen te bezoeken die ter voorbereiding van de jaarvergadering worden gehouden. De aankondigingen daarvoor krijgt U van de afdelingssecretaris.

E. Boerhout, 2e secretaris.

Belangrijke mededelingen voor de jaarvergadering

- Voor leden die verhinderd zijn de vergadering bij te wonen, bestaat de mogelijkheid een ander lid te machtigen. Een stemgerechtigd lid kan ter vergadering niet meer dan één stem bij wijze van machtiging uitbrengen. Wie van deze mogelijkheid gebruik wil maken, kan een machtigingsformulier aanvragen bij het secretariaat: E. Boerhout, Androedreef 14, 3562 XA Utrecht.
- Degenen, die per trein voor de jaarvergadering naar Den Haag komen, kunnen tegen inlevering van een reductiebon 20% korting krijgen op de prijs van een dagretour. De afdelingssecretarissen krijgen twee bonnen voor de officiële afgevaardigden toegestuurd. Leden kunnen schriftelijk een reductiebon aanvragen bij mev. H. Mulkens-Harmeyer, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.)

Agenda van de Algemene Ledenvergadering van de VGN zaterdag 23 april 1983, Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

Aanvang der vergadering: 10.00 uur precies (vanaf 9.30 uur wordt aan de deelnemers der vergadering een kopje koffie aangeboden).

in het ARA.

12.30 tot 13.30 uur: lunchpauze.

Openbaar gedeelte

1. Opening door de voorzitter.
2. Inleiding door de voorzitter op de inleiding van prof. D.J. Roorda.
3. Uitreiking van de Huib de Ruyterprijs.
4. Inleiding van prof. Roorda over het probleem: wat komt een leerling of student tegen bij een onderzoek in een archief.
5. Rondleiding door het Algemeen Rijksarchief. Er is een kleine expositie samengesteld van belangrijke stukken

Sectievergaderingen om 13.30 uur

Tijdens de sectievergaderingen dienen tenminste het jaarverslag en de bestuursverkiezing aan de orde te komen.

Huishoudelijk gedeelte. Aanvang: 13.45 uur

1. Jaarrede van de voorzitter.
2. Ingekomen stukken en mededelingen van huishoudelijke aard.
3. Notulen van de Algemene Ledenvergadering van 27 maart 1982: zie

- Kleio 1982/5, blz. 2-3.
4. Jaarverslag van de beide secretarissen.
 5. Financiën:
 - a. Verslag van de kascommissie.
 - b. Financieel jaarverslag 1982.
 - c. Begroting 1983.
 - d. Benoeming van de kascommissie 1983.
 6. Jaarverslag van de Kleio-redactie.
 7. Jaarverslag van de Onderwijs-adviescommissie.
 8. Jaarverslag van de Didactiekcommissie.

- sie.
9. Jaarverslag van de Commissie Volwasseneducatie.
10. Bestuurswisseling.
 - a. Aftredenvan de bestuursleden: E. Boerhout, Mevr. H. Mulkens-Harmeyer (die zich beiden herkiesbaar stellen), J. Harderwijk en H.J.P.M. Ketelaars (die zich niet herkiesbaar stellen).
 - b. Herbenoeming van E. Boerhout en mevr. H. Mulkens, resp. als 2e secretaris en penningmeester; van T.

- van der Geugten namens de Havo/Vwo-sectie, van C. van der Kooij namens de sectie Pedak/Basisonderwijs.
- c. Mededeling van het rooster van aftreden:
 - 1984: mevr. D. Verhagen
 - 1985: N.J. Maarsen, W. Kattenberg, W. Bouwman, T. v.d. Geugten, R. v.d. Geest, K.G. van Manen.
 - 1986: alle nieuw benoemde bestuursleden.

11. Rondvraag.

12. Sluiting.

Jaarverslagen

Algemeen jaarverslag 1982

1. Bestuur

In het jaar 1982 werden er 17 bestuursvergaderingen gehouden, te weten 8 door het algemeen en 9 door het dagelijks bestuur. Op 27 maart kwamen de leden in jaarvergadering bijeen, alwaar de bestuursvergadering plaats vond.

Mevrouw Schunck en de heren Drewes, Bakker, van der Tweel en Hendriks traden af. Hun plaatsen werden ingenomen door de heren Maarsen (voorzitter), Kattenberg (vice-voorzitter), Bouwman (1e secretaris), van der Geugten (sectie Mavo/Lbo) en van der Geest (sectie Tertiair). De heer van Manen kwam in het algemeen bestuur als vertegenwoordiger van de Onderwijs Adviescommissie.

In september bleek, dat het bijwonen van de bestuursvergaderingen voor de heer Engbers onmogelijk werd; zijn plaats werd overgenomen door de heer van der Kooij, die in het vervolg de sectie Pedak/Basisonderwijs zal vertegenwoordigen.

2. Bestuursactiviteiten

2.1. In januari werd een adhoc commissie Volwasseneducatie ingesteld, die naar het zich laat aanzien een vaste plaats binnen de VGN aan het veroveren is.

2.2. Er is een poging gedaan om een beleidsplan op te stellen. Hierin is het bestuur vooralsnog niet geslaagd. Op de jaarvergadering hoopt men dit aan de orde te stellen.

2.3. De voorzitter en de vice-voorzitter maakten een begin met het bezoeken van de afdelingen. Helaas slaagden zij er niet in dit programma voor eind 1982 af te

werken. Hopelijk lukt dit in de eerste helft van 1983 wel.

2.4. Na advies door de OAC heeft het bestuur een uitgebreide reactie op de Nota 'Verder na het Basisonderwijs' aan de minister gestuurd. In kleio nr. 7 van september is deze reactie gepubliceerd.

2.5. In het afgelopen jaar werkte het bestuur zo goed mogelijk mee aan de uitvoering van het CSE. Weliswaar teleurgesteld door de beslissing, die niet aan onze verwachtingen en eisen voldeed, konden we een gevoel van opluchting niet onderdrukken: de kwestie was tenminste opgelost. In de praktijk betekende onze medewerking het leveren van mensen voor de Adviescommissie Docenten en de CEVO. Het organiseren van de evaluatie-vergaderingen na het eerste verplichte CSE is door de afdelingsbesturen naar beste kunnen uitgevoerd. Ook voor het komende examen bereidt het bestuur evaluatie-vergaderingen voor. Over het CSE had onze voorzitter opnieuw contact met de inspectie. Hierover valt op dit moment weinig nieuws te melden.

2.6. Het bestuur heeft contact gehad met de ICP, de Innovatiecommissie Participatie Onderwijs. Twee VGN-leden spelen hierbij een actieve rol, te weten de heren L. Dalhuisen en P. Wester. Mevrouw M. Blom neemt namens de VGN zitting in de werkgroep voorbereiding participierend leren: dit is de begeleidingscommissie.

2.7. Er werden in samenwerking met de KNAG pogingen ondernomen om een projectverzoek eerste fase v.o. bij de SLO in te dienen.

2.8. Het bestuur is met de sectie Tertiair Onderwijs bezig met het probleem van onze werkeloze collega's.

2.9. Ook wordt gewerkt aan een nota over

nascholing. Deze hopen we op de jaarvergadering te kunnen presenteren. Ook hierbij speelt de vice-voorzitter een belangrijke rol. Een kleinschalig experiment wordt door de afdeling Den Bosch opgezet.

2.10. De heer Fontaine hield op 10 november een inleiding over de Internationale Vereniging van Didactici voor het A.B. Hij memoreerde contacten van deze vereniging met de Raad van Europa, een conferentie volgend jaar over primair onderwijs, een Europees handboek dat door een werkgroep o.l.v. de Franse historicus F. Braudel wordt uitgegeven, en nog enkele andere zaken.

2.11. Het ontbreken van de post 'vergoeding voor gecommiteerden' was aanleiding voor ons om per brief hierover vragen te stellen aan de staatssecretaris. Hierop is nog geen reactie ontvangen.

2.12. Een tweetal kennismakingsbezoeken werden door de voorzitter afgelegd; aan het gezelschap van didactici en aan mevr. Ginjaar-Maas, staatssecretaris.

2.13. We hebben meegewerkt aan de conferentie van de Amerikaanse Ambassade in het kader van de 'Bicentennial'. Er zijn op dit moment contacten met de Japanse ambassade over een eventueel te organiseren conferentie.

2.14. De vereniging van Archivarissen in Nederland drong in juni aan op nauwere contacten. Inmiddels zijn deze gelegd en de voorzitter zal daar op de jaarvergadering verslag van doen.

2.15. Met de KNSA werd gepraat over de opname van onze ledenadministratie in hun computercapaciteit. Besloten werd hier niet voorlopig toe over te gaan.

2.16. Er wordt uitgezien naar mogelijkheden om de kosten van het verenigingsblad Kleio te drukken.

2.17. Het ministerie kreeg een brief van de voorzitter over het ontbreken van een historische dimensie in het OAC – nascholingsaanbod.

2.18. Het bestuur probeerde inzicht te krijgen in de werkwijze van secties en commissies. In de tweede helft van 1982 woonde de voorzitter een vergadering van de Kleio-redactie en het Mavo/Lbo-bestuur bij.

2.19. Ook oud-bestuursleden werden geregeld geconsulteerd. Als voorbeeld moge dienen het contact tussen de voorzitter en de heer Hendriks over het beleidsplan.

2.20. Op de vorige jaarvergadering gaf het bestuur een aanzet tot de discussie over de toekomstige positie van het vak geschiedenis in het voortgezet basisonderwijs. Het ELM werd hiervoor als uitgangspunt genomen.

2.21. Voor de jury van de geschiedenis-prijsvraag van Keesing's onderwijsbladen leverde de VGN weer een aantal juryleden. Over de prijsuitreiking hebt U kunnen lezen in Kleio nr. 8.

2.22. Wat betreft de algemene ledenver-

gadering van 1983 werd besloten om deze in het ARA in Den Haag te houden. In volgende jaren ligt het in de bedoeling om telkens een andere regio te kiezen.

2.23. De secretarissen zijn bezig met het bestuderen van een mogelijke herindeling van de afdelingen. Ook de statuten en het huishoudelijk reglement hebben in verband met een eventuele wijziging hun aandacht. Voorstellen hierover zullen de leden via Kleio tijdig bereiken.

3. Secties – afdelingen – commissies

3.1. Wat de secties betreft volstaat het bestuur met te verwijzen naar de diverse jaarverslagen. Hetzelfde geldt voor de vaste commissies.

3.2. De afdelingen boden in 1982 een wisselend beeld. Zo is b.v. de afdeling Amsterdam nog steeds bestuurloos.

Over het algemeen is het Algemeen Bestuur zeer erkentelijk voor het werk, dat door de afdelingsbesturen wordt verricht. En daarbij denken we natuurlijk met

name aan het organiseren van de evaluatievergaderingen.

Een eventuele herindeling werd al gemoreerd: deze zal echter niet gemakkelijk zijn.

Het bestuur blijft zoeken naar mogelijkheden om het afdelingswerk nog meer gericht inhoud te geven.

4. Slotopmerkingen

Het bestuur wijst tot slot nogmaals op het beleidsplan, dat in 1983 zal worden aangeboden.

Het bestuur spreekt haar zorg uit over de financiële situatie van de vereniging. In het financieel jaarverslag vindt U daarover de gegevens.

Tot slot spreekt het bestuur de hoop uit, dat het komende verenigingsjaar in velerlei opzichten een vruchtbaar jaar mag worden.

W. Bouwman, E. Boerhout, secretarissen.

Financieel jaarverslag 1982

Toelichting bij de cijfers van het financieel overzicht 1982, begroting 1983.

Het jaar 1982 gaf wat minder inkomsten dan verwacht doch ook op sommige punten minder uitgaven, zodat dit jaar met een slechts gering nadelig saldo kon worden afgesloten.

Alvorens enige kanttekeningen te plaatsen bij de diverse posten allereerst een woord van dank aan de mensen, die ook dit jaar de vereniging weer terzijde hebben gestaan: aan de heer en mevr. Houweling en mevr. de Munnick voor hun advies ten aanzien van onze financiële administratie en aan mevr. De Zwart voor haar advies inzake de ledenadministratie. Ook mevr. Burgess wordt dank gezegd voor de vriendelijke wijze waarop ze altijd klaarstond voor het bestuur.

Enige opmerkingen ten aanzien van de baten:

– Het nog steeds teruglopend ledental deed ons ook dit jaar het aan contributies begrote bedrag niet bereiken. De geschatte inkomsten voor 1983 zijn daarom lager gehouden. Enerzijds is het verheugend dat we in staat zijn werkloze dan wel particeel werkloze collega's een reductie op het lidmaatschap te geven, anderzijds betreuren we het dat de bijdrage van enkele categorieën moest worden aangepast in verband

met de kostenstijgingen.

– De post 'nagekomen baten inzake conferentie 1981' opgenomen in de begroting voor 1983 betreft een ons toegezegd bedrag voor de didactiek-conferentie 1981. 'De Haag' zal dit echter pas in 1983 uitkeren.

– De verkoop van Kleio didactica loopt goed. K.D. no. 8 is een succes. Bij de sluiting van het boekjaar was reeds een groot deel van dit nummer verkocht.

– Door de terugloop van de rente bleef deze post iets beneden de begroting.

Enige opmerkingen ten aanzien van de lasten:

– De uitgaven voor Kleio 1982 overschreden het daarvoor uitgetrokken bedrag enigszins. Deze post omvat het drukken van het blad en het postklaar maken ervan. De post verzendkosten, betreft uitsluitend de portokosten. Ditzelfde geldt voor Kleio didactica.

Het adresseren en postklaar maken heeft ons dit jaar veel hoofdbreken, extra werk en geld gekost.

– Door stijging van de verzendkosten is de post 'verzending losse nummers' hoger uitgevallen dan was geraamd. In de loop van het jaar zijn de losse nrs. van het leerlingenmateriaal dan ook iets in prijs omhooggegaan. De drukkosten voor het mei-nummer van KD in 1983 zijn gebaseerd

op het voorgaande nummer.

Uit begrotingstechnische overwegingen zijn de kosten voor het novemnummer 1983 deels afgewenteld op 1983, deels op 1984.

– Het bestuur en de commissies hebben gestreefd naar een zuinig uitgavenpatroon en zijn daar grotendeels in geslaagd.

Voor 1983 zijn we van eenzelfde streven uitgegaan.

– Aan de afdelingen is in 1982 alle ruimte geboden; in een aantal afdelingen is sprake van toegenomen activiteiten mede door het centraal schriftelijk eindexamen. Voor 1983 is wederom een ruim bedrag uitgetrokken.

– Verschillende secties hebben door allerlei bezigheden de geplande dagen uitgesteld. In 1983 zal een Havo/VWO dag plaats vinden, waaraan ook de Mavo sectie meedoet. Vandaar dat daarvoor één bedrag is uitgetrokken.

– De post 'conferentie 1981 en 1982' was niet begroot omdat eenzelfde subsidie verwacht werd als in voorgaande jaren. Zoals boven uiteengezet, krijgt de VGN voor 1981 de subsidie nog wel, voor 1982 echter niet meer. Aangezien het bestuur zich in 1981 garant had verklaard voor de conferentie in 1982, is deze conferentie gedeeltelijk door de Vereniging gesubsidieerd. De inschrijvingsgelden werden aangepast en de reiskosten slechts voor een deel ver-

goed. Voor 1983 is een andere formule gevonden:

De VGN participeert in de nascholing hetgeen in dit geval betekent dat de Vereniging deelneemt aan de voorbereiding voor een conferentie, georganiseerd door een aantal samenwerkende initiële opleidingen. Om voor de VGN-deelnemers aan een dergelijke conferentie de overgang naar de nieuwe/duurdere situatie soepel te laten verlopen, is een bedrag van f 2.500,— uitgetrokken. Met een nadere uitwerking van één en ander zijn we bezig.

— De commissie volwassen-educatie is in 1982 enthousiast van start gegaan. Men

heeft de behoeften gepeild van de docenten in het volwassen onderwijs en is bezig om een dag voor te bereiden voor deze docenten in 1984.

— De Huib de Ruyterprijs werd dit jaar toegekend aan Drs. L. Dalhuisen wegens zijn brede verdienste voor het geschiedsonderwijs.

— De historische leesportefeuille gaf dit jaar een klein verlies te zien. Door een reorganisatie hoopt men in 1983 beter te draaien.

Het jaar 1982 is in financieel opzicht voor de VGN minder slecht verlopen dan wij aanvankelijk hadden gedacht. Voor 1983

zijn de meeste posten krap begroot omdat de inkomsten minder zullen zijn. De activiteiten gaan echter door en nemen zelfs toe: Zo is er een bedrag uitgetrokken voor ledenwerving. Het komend jaar zal het bestuur alle posten doorlichten en nagaan hoe er blijvend bezuinigd kan worden. Een herstructurering van de contributieregeling sluiten we daarbij niet uit. We verwachten dit jaar wederom te moeten putten uit de reserves van de vereniging, die we gelukkig hebben kunnen opbouwen in de voorgaande jaren.

H.A.M. Mulkens-Harmeijer

REKENING VAN BATEN EN LASTEN 1982 met BEGROTINGSCIJFERS 1983

BATEN	Begroting 1982	Werkelijk 1982	Begroting 1983
Contributies	173.000	171.720,—	166.000
Abonnementen	16.000	16.545,75	16.000
Advertenties	15.000	10.075,—	14.000
Nagekomen baten Confer. 1982		—	4.500
Verkoop VGN-uitgaven.			
<i>Kleio Didactica:</i>			
1. 'Land zonder leerplicht'	750	387,50	—
2. 'Van Sodom tot Rhijnauwen'	50	24,50	—
3. 'Heksengeloof- en vervolging'	900	1.128,50	—
5. 'Macht en onmacht Parlement'	500	1.498,—	—
6. 'Over Leven'	3.500	4.497,50	—
7. 'Dramatische Werkvormen'	2.500	—	—
8. 'Suriname'	100	2.445,—	2.500
9. 'mei 1983'		—	2.500
10. 'nov. 1983'		—	100
<i>Geschiedenis i.d. lagere klassen</i>	2.500	3.347,50	2.500
<i>Kleio losse nrs.</i>	1.000	2.146,—	1.500
Ontvangsten vorige jaren	1.500	2.081,—	1.000
Intrest	20.000	18.271,64	15.000
<i>Nadelig saldo</i>	<i>14.765</i>	<i>90,82</i>	<i>10.150</i>
	252.065	234.258,71	235.750

BALANS per 31 december 1982 met vergelijkende cijfers per 31 december 1981.

	31-12-82	31-12-81		31-12-82	31-12-81
Liquide middelen	169.855,19	173.017,47	Crediteuren	21.933,86	24.600,31
Debiteuren	2.671,01	1.966,—	Vermogen	150.592,34	150.683,16
Inventaris	—	300,—			
	172.526,20	175.283,47		172.526,20	175.283,47

LASTEN	Begroting 1982	Werkelijk 1982	Begroting 1983
Kleio	100.000	101.712,08	100.000
Verzendkosten Kleio	9.250	7.815,19	8.000
Kleio Didactica	30.000	30.017,54	30.000
Verzendkosten Kleio Didactica	2.300	2.274,80	2.300
6. Drukkosten 'Over leven'	3.800	3.825,12	—
7. Drukkosten 'Didact. Werkv.'	4.500	—	—
8. Drukkosten 'Suriname'	4.000	4.722,51	—
9. Drukkosten 'mei '83'	—	—	4.700
10. Drukkosten 'nov. '83'	—	—	2.350
Verz.kosten Gesch. lagere klassen	500	750,—	750
Verz.kosten Kleio losse nrs.	2.365	5.852,85	4.000
Bestuur	20.000	14.667,99	15.000
Administratie	19.000	17.246,41	18.000
Algemene Vergadering	5.000	3.730,97	5.000
Afdelingen	11.000	7.057,06	10.000
<i>Secties:</i>			
Pedak – basisonderwijs	4.700	2.091,21	3.500
MAVO-LBO	3.500	3.939,41	3.500
VWO-HAVO	3.500	3.990,22	3.500
Tertiair onderwijs	1.000	443,05	1.000
Mavo-dag	2.500	—	—
Havo-dag	2.500	—	3.000
P.A.-dag	2.500	—	—
<i>Vaste commissies:</i>			
Redactie Kleio	6.000	4.653,13	5.000
Redactie Kleio Didactica	1.000	772,25	1.000
Didactiek commissie	3.000	3.052,42	3.000
Conferentie 1981 + 1982	—	7.243,40	2.500
Onderwijs Advies Commissie	1.000	1.416,58	1.000
Coördinatie Cie nascholing	1.000	1.058,40	1.500
<i>Tijdelijke commissies:</i>			
H. de Ruyterprijs	250	152,30	250
Volwassen Educatie	2.500	2.369,15	2.500
Volwassen Educatiedag	—	—	500
Ad hoc commissies	2.500	—	—
<i>Vertegenwoordiging VGN in:</i>			
Onderwijs Cie NHG	100	—	100
<i>Diversen:</i>			
H. de Ruyterprijs	1.000	1.000,—	1.000
Opbr. Gesch. lagere kl. LPC	1.500	1.948,14	1.300
Afschrijving Inventaris	300	300,—	—
Historische Leesportefeuille	—	156,53	—
Ledenwerving			1.500
	252.065	234.258,71	235.750

Jaarverslag Kleio

KLEIO is, uiteraard, 'het voorwerp van de aanhoudende zorg' der redactie. Dit gevoel van bezorgdheid kwam echter nauwelijks tot uiting tijdens de geanimeerde vergaderingen van het afgelopen jaar. De redactie kende in 1982 een grote stabiliteit. Ook waren er geen wijzigingen in de samenstelling. Maar een teruglopend aantal VGN-leden en stijgende kosten maakten het 10x per jaar uitbrengen van KLEIO niet tot een sinecure.

Niettemin is de redactie vol vertrouwen aan jaargang 1983 begonnen.

Afgelopen jaar is weer gestreefd naar een breed aanbod van artikelen. De spreiding werd bereikt via bijdragen over de nascholing, verenigingsnieuws, kroniek-informatie en via de vele artikelen op didactisch terrein. Naast de praktische KLEIO-Didactica's werden in 1982 veel aandacht besteed aan een bezinning op het vak, getuige het themanummer 'Het vak ter discussie'. Als korte, feuilletonachtige bij-

dragen verschenen enkele praktische les-tips over het gebruik van kaarten. In 1983 zullen andere 'feuilletons' verschijnen. Voor de onderbouw kwam de groots opgezette bijdrage uit over jeugdliteratuur rond de tweede wereldoorlog.

De vakwetenschap was dit jaar vastgeklemd aan het CSE. Artikelen als 'De positie van de vrouw in Nazi-Duitsland' en een bijdrage over de Duitse literatuur tijdens het Derde Rijk kregen zo de beoogde functie van achtergrondinformatie voor de docent. Verder was de vakwetenschap vooral terug te vinden in de recensies, die overigens het komende jaar sterk ingekort gaan worden. De korting geldt uiteraard niet voor de bespreking van schoolboeken, die kunnen en moeten op een uitgebreide recensie rekenen. Een team dat zich aan zo'n bespreking waagt is echter niet altijd licht te vinden.

KLEIO-Didactica

Dat praktische bruikbaarheid, een doel van KLEIO-Didactica immers, niet verward dient te worden met direct aan leerlingen aan te bieden lesmateriaal, bewees de eerste KLEIO-Didactica '82 over dramatische werkvormen, een nog niet zo algemeen aanvaarde werkvorm in het geschiedenisonderwijs. De Didactica over Suriname bevatte weer het rechtstreekse leerlingmateriaal. In 1983 staat o.m. een bijdrage over gezinsgeschiedenis op stapel. Aan welke aantallen leerlingenkaternen der diverse Kleio-Didactica's behoefte is, valt moeilijk te schatten.

De redactie constateert met spijt dat het nog steeds lastig is om mensen te vinden die een bijdrage aan KLEIO-Didactica willen leveren. Met name van de kant van de NLO's is het resultaat tot nu teleurstellend.

Jos Harderwijk

Jaarverslag didactiekcommissie

Wie tevreden is over zijn arbeid, heeft reden van ontevredenheid over zijn tevredenheid.

(Multatuli, Ideeën)

De leden van didactiekcommissie kunnen naar het jaar 1982 omzien in tevredenheid, niet alleen wat betreft de bemanning, het verloop van de conferentie, maar ook naar de voortgang der zaken die een wat langere adem vergen. In het afgelopen jaar zijn er aanzetten gegeven naar een evenwichtiger verdeling van de werkzaamheden.

Samenstelling

Na ruim anderhalf jaar gewerkt te hebben met onderbemanning, kon de didactiekcommissie uitgebreid worden door toetreding van de heer C.J. van Horzen, zodat het aantal leden nu weer op vijf werd gebracht, hetgeen de last op ieders schouders aanmerkelijk verlichtte. Toch zullen we in het komende jaar opnieuw een gevoelige aderlating moeten ondergaan, aangezien de 'nestor' van de commissie, de heer P. Doves, in april a.s. de didactiek-lier aan de commissiewilgen zal hangen.

Conferentie en seminarium

De ervaringen met de aanmelding voor het seminarium, in de afgelopen drie jaar opgedaan – en vooral na de teleurstellende ervaring van het vorig jaar –, noopten ons ertoe een uitvoerige bezinning rond het fenomeen seminarium te houden. Gezien de beschikbare tijd besloten we een grove toekomstschets op te zetten, waarbij doel, doelgroep, organisatie, tijd en regionale spreiding hoofdlijnen vormen. Uiteraard wordt de financiële haalbaarheid er, in deze tijd van bezuinigingen, bij betrokken. Zaken die de aandacht van de commissie zeker twee jaar zullen vergen om met een gefundeerd en werkbaar plan op tafel te komen.

Aangezien de ambassade der VS de VGN wederom een conferentie in het najaar aanbood, besloot de didactiekcommissie één conferentie op te zetten, in plaats van de gebruikelijke twee. Ook dit jaar kozen we opnieuw voor minder traditionele onderwerpen. Uit een scala van onderwerpen, die door deelnemers op voorgaande conferenties waren aangedragen, koos de commissie drie items, n.l.: gezinsgeschiedenis, archief en differentiatie. Om deze onderwerpen tot een zinvol en vooral werkbaar geheel aaneen te rijgen, was zeker geen sinecure! We hebben een groot

aantal beperkingen moeten inbouwen: m.n. wat betreft het bestanddeel differentiatie. Hier kozen we voor één model. We mogen terugzien op een geslaagde conferentie. Meer dan zestig deelnemers meldten zich aan. Zij hebben zich onderworpen aan een strak programma, waarbij theoretische beschouwingen werden afgewisseld met het in groepsverband 'vertalen' van archiefmateriaal naar de lespraktijk, waarbij we de deelnemers het vuur na aan de schenen legden door er ook nog differentiatie op toe te passen.

Dankzij de voortreffelijke medewerking van initiële opleidingen, archieven en musea kunnen we terugzien op een geslaagd stuk werk.

Publiciteit

De publicitaire activiteiten van de commissie zijn in het jaar 1982 wat stilgevalen: een ontwikkeling die we op rekening van de voorbereidingen van de conferentie moeten schrijven: wie nieuwe wegen wil banen, zal heel wat hout hebben te kapen. Geheel windstil was het echter niet in de publicitaire hoek: een aantal commissieleden hebben direct of indirect een kleine bijdrage geleverd aan het Kleio-nummer over historische jeugdliteratuur

Tweede Wereldoorlog. Daarnaast is de commissie materiaal aan het verzamelen voor een vaste rubriek: de stilte voor de publicitaire storm! Onze plannen zullen we in het komend jaar trachten te realiseren in nauw overleg met de Kleio-redactie.

Lopende zaken

Het voornemen van de commissie, in het vorig jaarverslag uitgesproken, meer te delegeren, zal het komend jaar kunnen worden gerealiseerd, nu een werkgroep in Groningen – in nauwe samenwerking met de didactiekcommissie – de organisatie en inhoudelijke uitwerking van de conferentie voor haar rekening zal nemen. Een eerste aanzet hiertoe is reeds gegeven. De financiële kant van deze zaak baart echter

meer zorgen: de subsidiekanalen raken verstopt, of verdwijnen plotseling ondergronds. Kortom er moet weer heel wat werk worden verzet om uit dit doolhof te komen.

Ondanks het bovenstaande sombere vooruitzicht, zal de commissie meer tijd krijgen voor ontwikkelingen en bezigheden in het geschiedenisonderwijs, die de moeite van het overdenken en signaleren waard zijn. Allereerst de bezinning op de inhoud en plaats van het vak geschiedenis in de toekomstige onderwijsstructuur. Er zijn momenteel een aantal nota's verschenen waarop de commissie studeert om een bijdrage aan de discussie te leveren. Op de tweede plaats komen onze publicitaire activiteiten, die reeds enige vorm hebben gekregen. Daarnaast moet er nog worden gewerkt aan het uitwerken van de grove

'seminariumschets'.

Voorts verzetten enkele leden van de commissie nog werk in het ontwikkelen van een schoolwerkplan geschiedenis voor een scholengemeenschap. Opnieuw zal de tijd bepalend zijn of we ook het komend jaar met redelijke tevredenheid kunnen terugblikken. Zaken die ons het komend jaar zullen bezighouden:

- ontwikkeling van een nieuw seminariummodel
- vaste rubriek in Kleio
- invulling/begeleiding conferentie
- plaats van het 'vak' in de toekomstige onderwijsstructuur
- contacten met instellingen op historisch gebied
- opvullen vacature(s), de commissie houdt zich aanbevolen voor verdere suggesties.

Jaarverslag Onderwijsadviescommissie

Ook dit jaar ging het pad van de Onderwijsadviescommissie niet over rozen. Was vorig jaar het probleem, dat door het ontbreken van een OAC-vertegenwoordiger in het Algemeen Bestuur van de VGN de commissie vaak verstoken was van relevante informatie, die up-to-date was, dit jaar werden we geteisterd door het vertrek van twee van de vijf leden van de commissie.

In de vergadering van 14 mei namen we afscheid van Oudenhoven, de laatste van de oorspronkelijke OAC-leden. We verloren in hem een lid met een eigen, zeer waardevolle inbreng. Met name inzake de nascholing was hij de laatste tijd onze grote deskundige.

November jl. ontvingen we het bericht, dat Frieling om gezondheidsredenen voortijdig moest bedanken. In de korte tijd dat hij lid was, maakten we dankbaar gebruik van zijn brede kijk op allerlei zaken, zijn creativiteit en zijn belezenheid. Aan de

vervulling op korte termijn van de vakatures wordt hard gewerkt.

Van de geplande vergaderingen moest de derde (najaar 1982) na een maal uitstel definitief afgelast worden, toen op de vergaderdag bleek dat slechts twee leden aanwezig konden zijn.

In Van Manen vond de commissie vanaf augustus een goede vertegenwoordiger in het AB, zodat deze kwestie is opgelost. Door bovenvermelde reden kan de commissie nog niet van zijn inbreng profiteren.

Onderwerpen die in het afgelopen jaar aan de orde kwamen, waren:

1. Het Voortgezet Basisonderwijs (middenschool) middels een nota, die ter advisering aan het AB werd aangeboden. Ook de jaarvergadering van de VGN was aan deze problematiek gewijd. Algemeen was de mening van de commissie, dat – hoe dan ook – (de doelstellingen van het) vak

c.q. 'the ways of historical thinking' naar evenredigheid behouden en gewaarborgd dienen te blijven. De OAC bepleitte de vorming van een 'zware' commissie Middenschool van de VGN, eventueel in samenwerking met het KNAG.

2. De OAC hield zich ook nog bezig met de gecompliceerde problematiek rondom het HAVO-examen.

3. Tenslotte passeerde de kwestie van vakoverschrijding, integratieve aanpak (o.a. in het kader van Mens- en Maatschappijonderwijs) de revue. In dit verband werd een gesprek tussen het DB van de VGN en de OAC zeer nuttig geacht. Voor volgend jaar is zo'n gesprek reeds gepland. Op de vergadering van november zouden de nota's 'Verder na de Basisschool' en 'De Tweede Fase' piece de resistance vormen. Dit zal in 1983 het eerste vergaderonderwerp zijn.

Drs. H. Nolles

Jaarverslag coördinatiecommissie Nascholing

De Commissie is een intermediair tussen de VGN-kringen als nascholingsgenieters – het door de minister geheten en zo geachte 'veld' – en de nascholingsverzorgende instellingen. Daarenboven wil zij de aanbiedingen van nascholingscursussen vanwege de diverse initiële opleidingen – te weten de MO's, de NLO's en de univer-

siteiten, waaronder de Programmacommissie valt – coördineren.

Een evenwicht in het nascholingsaanbod is dit jaar een ideaal gebleven. Zolang de subsidiestromen gescheiden lopen, kan samenwerking van initiële opleidingen ter plaatse alleen op basis van persoonlijke contacten en nog niet via de officiële kana-

len tot stand komen. In Amsterdam is in het cursusjaar 1982/83 een gezamenlijk cursusaanbod gedaan door de Programmacommissie, de VL/VU en de VU. De Programmacommissie vertegenwoordigt hierbij de VGN.

In Groningen is een samenwerkingsverband gevormd, de Regionale Commissie

Nascholing Geschiedenis Noord-Nederland, waaraan deelnemen de Noordelijke Leergangen, Ubbo Emmius, de Programmacommissie en de RUG.

Bij het artikel in Kleio van april 1982, waarin de Commissie de situatie rond de nascholing schetste, behoorde een enquête naar wensen van VGN-leden en vaksecties van scholen. Hierop zijn zegge en

schrijve drie reacties binnengekomen. Wij zoeken naar andere wegen.

Nu de Programmacommissie per september 1983 als organisator van cursussen in VGN-afdelingen ophoudt te bestaan, ziet de Coördinatie-commissie het als haar taak een soort netwerkorganisatie op te zetten, waarbinnen de bediening van de kringen door de diverse nascholende in-

stanties een plaats kan vinden, evenals het voorbereiden van de vraag om nascholing naar die instellingen toe. Een evenwichtig nascholingsaanbod in regionale samenwerking van de initiële opleidingen ter plaatse, vastgesteld in antwoord op een georganiseerde vraag vanuit de VGN-kringen: dat willen wij bewerkstelligen.

Ineke Veldhuis-Meester

Jaarverslag Commissie Volwassenenedukatie

Op 6 Februari 1982 vond de eerste vergadering plaats van de commissie 'volwassenenedukatie en geschiedenisonderwijs'.

Chrisje Schunck, Marie-Louise Teunissen, Jan Engbers, Dirk Mulder en Loek Polack, allen werkzaam in het volwassenenonderwijs en Frans Thijssen met contacten in het jongerenwerk en Joke Jansen-de Jonge, konsulente voor het vormingswerk voor vrouwen in Utrecht waren uitgenodigd om zich samen te buigen over een voor de VGN nog onbekend terrein: het onderwijs aan volwassenen. (Op 28 oktober kwam er een nieuw lid bij: Ans van Broekhoven.)

Jan Engbers legde uit, waarom het AB een commissie in het leven had geroepen. Volwassenenedukatie zit op allerlei punten in de lift en daarbij zijn nieuwe vormen van onderwijs: 'opstapkursussen', alfabetiseringskursussen, vormingswerk, VOS kursussen, deelcertifikaten etcetera. Er is geen enkel overzicht wie er allemaal les geven, wie de messen zijn die de lessen volgen en waarom, van de behoeften en problemen van docenten én konsumenten.

Het zou de taak van de commissie worden, te inventariseren wat er zoal aan geschiedenis wordt gedaan en welke behoeften en problemen er zijn.

Tevens zou de commissie moeten bekijken, wat de VGN met die gegevens zou kunnen doen. De mogelijkheden strekten zich uit van een eenvoudig verslag in KLEIO tot een permanente begeleiding door middel van een eigen sectie. Alles daartussenin moest maar eens worden

bekeken. Binnen twee jaar moesten de resultaten van de commissie bekend zijn.

De commissie heeft besloten zich allereerst te richten op het inventariseren van de gegevens over het volwassenenonderwijs. De afgelopen vergaderingen zijn dan ook voor het grootste gedeelte gewijd geweest aan het opstellen van vragen over:

- de docenten en hun vooropleiding
- de leerlingen, hun leeftijd, achtergrond en behoeften
- de methode van lesgeven, gebruikte schoolboeken
- het eindexamen en de invloed daarvan op het volwassenenonderwijs

Uit alle vragen is tenslotte een enquête samengesteld van 54 vragen, die met hulp van de heer Hebben van het CITO geschikt zijn gemaakt voor komputerverwerking.

Op 15 september is de enquête verstuurd aan ruim 150 scholen. Het versturen vormde nog een probleem: er is namelijk geen complete lijst van alle instituten voor volwassenenedukatie of vormingsactiviteiten. De enige lijst die we na veel moeite te pakken konden krijgen was incompleet en verouderd. Daardoor konden we niet alle scholen aanschrijven. Een rondje bellen en informeren door de verschillende commissieleden in hun eigen regio leverde veel nieuwe adressen op.

De scholen, die in die tweede ronde naar boven kwamen, hebben alsnog een enquête gekregen. De scholen, die niet hadden

gereageerd, is gevraagd dat alsnog te doen.

Op de afgelopen vergadering van 23 November hebben we de - voorlopige - balans opgemaakt. Ruim één derde van de verstuurdde enquêtes is teruggestuurd en er komen er nog steeds binnen. De meeste inzenders waren positief over het voorstel, een thema-dag te organiseren voor de docenten uit het volwassenenonderwijs. Daar kunnen we in ieder geval mee aan de slag.

Van de KLEIO-redactie ontvingen we het verzoek een tweetal geschiedenis-methoden voor het volwassenenonderwijs te bespreken. Ook daarmee zullen we ons gaan bezighouden.

Plannen voor het komende jaar:

- In januari worden de resultaten van de enquête door het CITO verwerkt, van de uitkomsten wordt een verslag gemaakt
- De commissie gaat zich bezig houden met het organiseren van een thema-dag
- De verschillende geschiedenismethodes, die geschikt worden geacht voor het volwassenenonderwijs worden doorgelicht
- Er komen een aantal artikelen voor KLEIO: de uitslag van de enquête, over de thema-dag en de boekspreekingen.

Al met al een vruchtbaar jaar, 1982. En met de taken die we nog voor ons hebben kunnen we er ook in 1983 weer tegenaan.

Frans Thijssen

Jaarverslag van de sectie Pedagogische Akademies/Basisonderwijs

Samenstelling van het sectiebestuur

Het sectiebestuur heeft het afgelopen jaar in ongewijzigde samenstelling kunnen

functioneren. Wel trad een wijziging op in de taakverdeling. Door werkzaamheden elders kon Jan Engbers na de zomervacantie het sectiebestuur niet meer verte-

genwoordigen in het AB. Cees van der Kooij nam zijn taak over.

De samenstelling en de taakverdeling zijn nu als volgt:

Cees van der Kooij – voorzitter en vertegenwoordiger van de sectie in het AB, Magdaleen Kingmans – secretaris, Roel Kingma – penningmeester en leden: Fokko Dijkstra, Jan Engbers en Frans Govers.

Vergaderingen

Het sectiebestuur kwam regelmatig bijeen, meestal in Utrecht of Zwolle. Meer dan in voorgaande jaren werd incompleet vergaderd. Enerzijds door ongelukkige lesroosters, anderzijds door de grote tijdsinvesteringen, die de ontwikkelingen in de eigen instituten vergden. Om dit probleem enigszins op te vangen werd voor fundamentele discussies uitgeweken naar de zaterdag als vergaderdag.

De vergaderingen waren vooral gewijd aan actuele ontwikkelingen rondom geschiedenis in de basisschool en in de opleidingen. De komende integratie van de kleuterschool en de lagere school tot de basisschool en van de Opleiding tot Kleuterleid(st)ers en de Pedagogische Akademies tot de PABO heeft veel van onze vergadertijd gevraagd. Voortdurend moesten we tijd inruimen voor rapporten, die betrekking hadden op geschiedenisonderwijs en/of mens- en maatschappijonderwijs. Daarnaast probeerden we ons via literatuurstudie – vooral Angelsaksische – zelf verder te bezinnen op de mogelijkheden voor het bezig zijn met geschiedenis met kinderen tot en met twaalf jaar en in de opleiding voor onderwijsgeveenden.

Contacten

a) met het bestuur van de VGN

De vergaderingen van het algemeen bestuur werden eerst bezocht door Jan Engbers en daarna door Cees van der Kooij. Zij hielden het sectiebestuur op de hoogte van de lopende zaken binnen de vereniging en vormden de verbinding tussen de sectie en het bestuur.

b) met de 'Kleio'-redactie

Cees van der Kooij verzorgde ook dit jaar het contact van het sectiebestuur met de 'Kleio'-redactie. Hij verzorgde de PEDAK-rubriek en recensies, die betrekking hadden op geschiedenismaterialen voor het basisonderwijs en voor de opleidingen. Hij kon daarbij rekenen op de uiterst plezierige medewerking van Tineke en Kees Bogaerts als 'Kleio'-contactpersonen voor de sectie, terwijl Frits Kat steeds tijdig zorgde voor aanvulling van de voorraad te bespreken boeken.

c) Incidenteel waren er contacten met andere secties en commissies binnen de vereniging. Bij herhaling vroegen leden van de sectie om informatie of advies aan het sectiebestuur.

d) Er was geregeld contact met de ACLO-Geschiedenis/Staatsinrichting. Secretaris Leon van Schie hield het sectiebestuur uitstekend op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen en vroeg in ruil om commentaar op door de SLO ontwikkelde nota's.

e) Daarnaast was er ook rechtstreeks contact met de SLO, met name met de projectgroep 3250 Sociale Wereldoriëntatie, met de projectgroep LOB en met de projectgroep LOBO. Datzelfde gold dit jaar ook weer voor de Centrale Registratie Leermiddelen.

f) Er was dit jaar nog een grote vraag naar de door het sectiebestuur opgestelde consumentenrapporten van geschiedenisme-

thodes voor het basisonderwijs. Vooral uit de hoek van de begeleidingsdiensten, maar ook uit het basisonderwijs zelf kwamen veel aanvragen voor overdrukken van deze rapporten. Er zijn nu vergevorderde plannen om deze rapporten gebundeld uit te geven.

Besluit

Er is heel wat gaande in het basisonderwijs en in de opleidingswereld. Het jaar overziende is het spijtig te moeten constateren, dat van ieder van de leden van het sectiebestuur zo'n grote inzet geleverd werd in de eigen instituten, dat de platformfunctie, die het sectiebestuur zich voorstelt te vervullen ten behoeve van de sectieleden maar zeer beperkt – en dan nog voornamelijk via 'Kleio' – uitgevoerd kon worden. Plannen voor een studiedag voor de sectie met als doel ons gezamenlijk te bezinnen op (aspecten van) de inhoud en van de plaats van geschiedenis in de te ontwikkelen school- en instituutswerkplannen konden in 1982 niet gerealiseerd worden. Het sectiebestuur hoopt in de toekomst – gedacht wordt aan het voorjaar 1984 – iets van deze plannen te kunnen waarmaken.

Voor 1983 zal de hoofdtaak van het sectiebestuur blijven: de ontwikkelingen op het gebied van geschiedenis in de basisschool en de opleiding nauwgezet te volgen, ten aanzien van die ontwikkelingen voor de leden als intermediair te fungeren vooral via 'Kleio' en daar waar nodig bij die ontwikkelingen kritische kanttekeningen te plaatsen of alternatieven te formuleren. Zò zal ook 1983 een uitermate arbeidsintensief verenigingsjaar worden.

Magdaleen Kingmans, Cees van der Kooij

Jaarverslag Mavo/Lbo sectie

Op de laatste algemene vergadering werden Alle de Haan en Tom van der Geugten gekozen als nieuwe leden van het sectiebestuur; Piet Doves trad af.

Van de zeven bestuursleden waren/zijn er vier werkzaam in het mavo en drie in het lbo. Tom van der Geugten vertegenwoordigde ons in het AB en bij de vergaderingen van het Havo/Vwo sectiebestuur, waardoor werkzaamheden beter op elkaar konden worden afgestemd. Maandelijks vergaderden we in Utrecht.

Dit jaar hebben we geprobeerd de ontwikkelingen in mavo en lbo zodanig te volgen,

dat zonodig activiteit van onze kant ontplooid kon worden. Door de aktualiteit concentreren we ons op vier kernzaken:

– de integratieproblematiek

N.a.v. de nota v.b.o. concludeerden we dat bij een eventuele integratie van Geschiedenis met andere vakken, de VGN zoveel mogelijk invloed moet uitoefenen op de totstandkoming van een leerplan, waarin geschiedenis herkenbaar geïntegreerd is. Vanuit 'het veld' proberen we een belangrijke inbreng te hebben in de 'Middenschoolgroep' (een initiatief van de Aclo-

gs. en s.i.), waarin gezocht wordt naar de typisch eigen kenmerken en bedoelingen van geschiedenis in het onderwijs.

– het examen

De activiteiten van het Havo/Vwo sectiebestuur w.b. examenprogramma werden gevolgd en zonodig gesteund.

Van onze hand verscheen in het decembernummer van Kleio een commentaar op het CSE mavo-3 en 4 1982.

Twee van onze leden namen zitting in de commissie die de normvergaderingen in mei 1983 organiseert.

- de abcd-niveauproblematiek in lbo en mavo

In ons CSEcommentaar sneden we deze kwestie reeds aan. Omdat de drie lbo-niveau's en de twee niveau's in het integraal mavo op elkaar aan (moeten) sluiten, zijn we ons op de hoogte gaan stellen van wat in het land gebeurt aan vaststelling van deze niveau's. Zo werden publicaties van uitgeverijen bestudeerd en met

elkaar vergeleken. We hopen noodzakelijk contacten hierover te onderhouden.

- ledenwerving

Omdat we - mede i.v.m. het verplichte CSE - het van groot belang achten dat er meer derdegraders lid van de VGN worden, hebben we plannen voor een ledenwerfactie ontwikkeld. Op ons verzoek heeft het AB de ledenwerving in haar akti-

viteitenplan opgenomen.

We verwachten dat deze vier kernpunten ook in de toekomst een groot deel van onze aandacht zal krijgen. We hopen dat mede hierdoor de VGN de nodige steun kan geven aan alle collega's die bezig zijn met geschiedenis in het lbo en mavo.

P.L. Hendriks

Jaarverslag sectie Havo/Vwo

De samenstelling van het sectiebestuur bleef in deze periode ongewijzigd. Als vertegenwoordiger van de mavo/lbo-sectie woonde de heer Van der Geugten onze vergaderingen bij.

De maandelijkse vergaderingen werden trouw bezocht en hadden zoveel mogelijk het karakter van werkbijeenkomsten. Het streven was er vooral op gericht de theoretische discussie van de afgelopen twee jaar te concretiseren.

Eindexamenprogramma

De activiteiten van het sectiebestuur richtten zich met name op het eindexamenprogramma. Wat willen we met het geschiedenisonderwijs bereiken? Welke stof dient gereserveerd te worden voor schoolonderzoek en CSE? Wat voor soort onderwerpen: chronologische of thematische? Op welke manier moet de stofomschrijving voor de verschillende onderwerpen opgebouwd worden? Deze vragen stonden in de discussies centraal. Bijdragen tot die gedachtenwisseling werden geleverd door de heren Dalhuisen en Molenkamp. Onze adviseuse, mevrouw Langenbach, produceerde een discussiestuk, waarin de basisgedachten van een aantal stukken werden samengevat.

Het begint ons duidelijk te worden, dat er een duidelijke samenhang dient te bestaan tussen het geschiedenisonderwijs en de maatschappij waarin de leerlingen leven. Geschiedenis kan een niet onaanzienlijke

bijdrage leveren aan het bewustwordingsproces van de leerling. Hij moet zich bewust worden van bepaalde langlopende processen in de samenleving. Er zijn problemen, waar de leerling in zijn verdere leven mee te maken krijgt en waar hij op voorbereid dient te zijn. Veel van die problemen zijn ook in de huidige maatschappij aanwezig.

Wij hebben getracht bovengenoemde gedachten om te zetten in een thema, dat als voorbeeld zou kunnen dienen voor andere thema's, die op het CSE aan de orde gesteld kunnen worden. Bij het invullen van dat thema gaan we tevens bekijken hoe de door ons geformuleerde doelstellingen het beste gerealiseerd kunnen worden.

Via het onderwerp 'dekolonisatie' zijn we tot het thema 'ethnische minderheden in Nederland als gevolg van de dekolonisatie' gekomen. Deze werktitel geeft al aan, dat er door ons gezocht is naar een onderwerp, dat duidelijk samenhang heeft met hedendaagse verschijnselen in de maatschappij, die zich zeer waarschijnlijk nog vele jaren zullen manifesteren. Het is de bedoeling, dat dit voorbeeld-thema en de aangepaste doelstellingen op een openbare discussiedag in het najaar van 1983 aan de orde komen.

VBO

Er is regelmatig contact geweest met de heer Van Schie, secretaris van de ACLO-

geschiedenis en staatsinrichting. Die contacten hadden vooral betrekking op de problematiek van het Voortgezet Basisonderwijs (VBO). Door een werkgroep was een experimenteel leerplan opgesteld, waarin de positie van het vak geschiedenis o.i. zwak was. Er is inmiddels, o.a. op initiatief van de ACLO-gs een middenschoolgroep gevormd, die zich met deze problematiek bezig houdt. Ons bestuur is ruim vertegenwoordigd.

Normvergaderingen

Onze sectie is betrokken geweest bij de organisatie van de normvergaderingen n.a.v. het CSE 1982. In 1983 zullen deze vergaderingen opnieuw plaatsvinden. De organisatie zal zodanig verfijnd worden, dat het rendement, hopen we, groter is dan in 1982. Een van de knelpunten bleek te zijn hoe afwijkende interpretaties van bepaalde antwoorden beoordeeld werden door tweede correctoren die niet op diezelfde normvergadering geweest waren. Getracht zal worden op dat punt verbetering aan te brengen.

Tenslotte hebben wij een bijdrage geleverd aan het eindexamennummer van KLEIO, dat in december 1982 verschenen is. Wij hebben ons met name bezig gehouden met een beoordeling van het examen.

L. Mulder

Jaarverslag Sectie Tertiair Onderwijs

Het bestuur van de Sectie Tertiair Onderwijs heeft zich het afgelopen jaar vooral beziggehouden met het onderzoeken van mogelijkheden om werkloze collegae te helpen bij het behouden, c.q. verkrijgen

van enige vorm van contact met de praktijk van het geschiedenisonderwijs. Hiertoe werd gedacht in de richting van het ontwerpen en uitvoeren van lesmateriaal in samenwerking met een lerarenoplei-

ding en een sectie geschiedenis van een school. De plannen zijn tot nu toe in een voorbereidend stadium gebleven, aangezien het aantal haken en ogen groter bleek dan aanvankelijk was voorzien. Niettemin

heeft het bestuur intussen besloten verder te gaan met de uitwerking van een plan op kleinere schaal.

Tijdens de jaarvergadering van de VGN op 27 maart 1982 traden twee bestuursleden af: mevrouw C.W.M. Schunck en de heer N.J. Maarsen. Voor hen in de plaats

werden in het bestuur opgenomen de heren W.J.P. Hermans en H.J.M. van der Geest. Het bestuur bestaat momenteel verder uit de heren J. Baalbergen, J. Beetsma en L.M.P.G. Smeets.

Het bestuur van de sectie zou het bijzonder op prijs stellen te weten welke leden

van de VGN tot de sectie (willen) behoren. Zij kunnen dit (telefonisch) doorgeven aan een van de leden van het bestuur of bij H.J.M. van der Geest, Plantsoen 71, 2311 KJ Leiden (071-125325 of 148333, tst. 6345).

H.J.M. van der Geest

Een beleidsplan voor 1983.

0. Enkele inleidende opmerkingen

0.1. Het bestuur geeft in wat volgt, een overzicht van de uitgangspunten en doelstellingen van beleid en vervolgens van de middelen waarmee de doelstellingen kunnen worden bereikt. Dit overzicht leidt tot een reeks mogelijke activiteiten en hieruit kiest het bestuur zijn activiteiten voor 1983.

Het gaat hier om een voornemen; aan de ledenvergadering het recht om dit voornemen goed te keuren (sommige plannen voert het bestuur natuurlijk al uit: de ledenvergadering is immers pas op 23 april 1983).

Is die goedkeuring eenmaal verkregen, dan zal het bestuur ernaar streven alle voornemens tot schone werkelijkheid te maken.

Op de jaarvergadering van 1984 kunnen de leden dan beoordelen, of het bestuur hierin geslaagd is. Het hoopt, dat de leden dit beleidsplan willen beschouwen en gebruiken als een instrument waarmee zij de kwaliteit van de geleverde prestatie beoordelen.

0.2. Het plan heeft de volgende indeling:

1. De formulering van het centrale uitgangspunt.
2. De precisering van het centrale uitgangspunt in termen van doelstelling.
3. De middelen om de doelstellingen te bereiken.
4. Activiteiten in 1983.

Bij 1. Het centrale uitgangspunt.

De VGN is de behartigster van de belangen van de docenten Geschiedenis en Staatsinrichting.

Bij 2. De precisering van het centrale uitgangspunt in termen van doelstelling.

2.1. De VGN behartigt de genoemde *belangen* in de ruimste zin des woords. Dit betekent dat zij streeft naar het volgende:

2.1.1. De vakkencombinatie Geschiedenis en Staatsinrichting vormt een belangrijk bestanddeel van de leerplannen in het primaire, secundaire en tertiaire onderwijs; 'belangrijk' staat daarbij zowel op het eraan bestede aantal lessen als op het niveau van deze lessen. Het streven van de vereniging zal er zeker ook op gericht zijn de aanwezigheid van een historische component in alle vakken waar zulks nuttig is, te bevorderen (zo ziet de VGN met interesse de toegenomen belangstelling voor dit aspect bij de exacte vakken).

Tenslotte, de VGN behartigt ook de 'belangen' van Geschiedenis en Staatsinrichting in een geïntegreerde of integrerend leergebied 'Mens en Maatschappij'. Dit betekent concreet dat zij ernaar streeft dat in zulk een leergebied een historische en politieke component duidelijk waarneembaar blijft en niet de rol krijgt toebedeeld van 'aardige culturele inleiding'.

De aandacht van de VGN voor onderwijs van kwaliteit impliceert aandacht voor vernieuwing. Concreet betekent dit dat de vereniging, o.m. via Kleio, veel aandacht zal moeten besteden aan onderwijspolitieke en onderwijskundige ontwikkelingen die het onderwijs in Geschiedenis en Staatsinrichting raken en aan nieuwe geschied-didactische en historisch-wetenschappelijke perspectieven.

2.1.2. Belangenbehartiging, met name op het terrein van de vakspecialisatie, is niet goed mogelijk zonder goed en regelmatig overleg met de organisaties en instellingen,

die zich bezighouden met geschiedeniswetenschap (in de ruimste zin des woords, dus ook beoefening van de lokale geschiedenis) en de geschiedenisdidactiek, met het staatsrecht en de didactiek van de staatsinrichting of daarop invloed kunnen uitoefenen.

Belangenbehartiging, met name op het terrein van meer geïntegreerd mens- en maatschappij-onderwijs, is niet goed mogelijk zonder goed en regelmatig contact met die verenigingen, die de belangen behartigen van leraren in de vakken, die voor samenwerking in aanmerking komen.

2.2. De VGN stelt zich ten doel de belangen van *alle* categorieën docenten te behartigen, die onderwijs in Geschiedenis en Staatsinrichting geven. Zij richt zich derhalve tot de docenten in het:

- 2.2.1. basisonderwijs
- 2.2.2. secundair onderwijs
- 2.2.3. tertiair onderwijs.

2.3. De VGN stelt zich ten doel de *belangrijkste*, zo niet de enige, belangenbehartigster voor docenten Geschiedenis en Staatsinrichting te blijven. Zij streeft er daarom naar

- 2.3.1. een organisatie te blijven die door haar ledental gewicht in de schaal legt;
- 2.3.2. bij vernieuwingen in het hele onderwijs niet aan de kant te blijven staan, maar deze te beïnvloeden, o.m. door bijdragen te leveren aan de verdere ontwikkeling van Geschiedenis en Staatsinrichting in het onderwijs en daarbij steeds de totaliteit van het vormingsaanbod in het oog te houden.

Zo handelend kan de VGN een aantrekkelijke gesprekspartner zijn voor al die instituties die zich met het onderwijs en de vernieuwing ervan bezig houden.

Bij 3. De middelen om de doelstellingen te bereiken.

- 3.1. Permanente aandacht voor doelstellingenproblematiek.
- 3.2. Nauwgezette aandacht voor en kritische beschouwing resp. beïnvloeding van leerplannen (inhouden, niveauproblematiek, belangrijke thema's).
- 3.3. Idem voor integratieplannen, -voornemens en -praktijk.
- 3.4. Bevordering van kwalitatief hoge scholing.
- 3.5. Idem van voortgezette scholing (nascholing).
- 3.6. Aandacht voor de werkgelegenheid en zorg voor werkloze collega's.
- 3.7. Geregeld contact met de verenigingen van leraren
 - aardrijkskunde;
 - maatschappijleer;
 - economie;
 - culturele en maatschappelijke vorming;
 - godsdienst;
 - Nederlands;
 - (moderne) vreemde talen.
- 3.8. Geregeld contact met
 - MOW en WVC;
 - historici in de politieke partijen;
 - de ACLOGS en de SLO (en daarbinnen met de CRL);
 - historici in de overige elementen van de verzorgingsstructuur;
 - historici in de initiële opleidingen (waaronder de universiteiten);
 - het gezelschap van didactici;
 - de landelijke historische verenigingen;
 - de 'historische' pers;
 - de regionale historische verenigingen;
 - de bibliotheekwereld;
 - de archiefwereld;
 - de museumwereld;
 - de gewone pers, voorzover die voor de VGN van belang is;
 - de ambassades, die voor ons van belang zijn;
 - de International Association of History Didactics;
 - zusterorganisaties in het buitenland;
 - VWC;
 - WPRO (Overkoepelend orgaan Schooladvies- en begeleidingsdiensten);
 - informatiepunt Basisonderwijs.
- 3.9. Ledenwerving en activiteiten om ledenverlies tegen te gaan.
- 3.10. Vele en gevarieerde verenigingsactiviteiten, zowel landelijk als regionaal. In het laatste geval zullen de afdelingen (weer) een belangrijke rol spelen. Voorzover de VGN landelijke activiteiten samen met andere organisaties onderneemt, dient de vereniging zich steeds duidelijk als vereniging van de docenten Geschiedenis en Staatsinrichting te profileren.

3.11. Permanente aandacht besteedt de VGN aan haar visitekaartje, 'Kleio'.

3.12. Efficiency-bewaking en in verband daarmee de vaststelling van 'doorlopende' beleidsplannen.

Bij 4. De activiteiten in 1983.

4.1. Doelstellingenonderzoek

Het bestuur verzoekt de Sectie Havo/Vwo zich bij haar eindexamenonderzoek vooral bezig te houden met het doelstellingsaspect en de door haar reeds geformuleerde denkbeelden verder uit te werken.

Het bestuur blijft het werk van de Bedoelingencommissie van de ACLOGS (de commissie die zich bezig houdt met de formulering van concrete, 'werkbare' doelstellingen voor de 1e fase van het VO) met aandacht volgen.

Het bestuur streeft naar bundeling van het werk van de Havo/Vwo-sectie en van de ACLOGS-commissie en hoopt dat het resultaat van hun activiteiten zal zijn: de VGN in het bezit te stellen van een serie doelstellingen waarvoor de vereniging kan staan, die zij overal waar zulks dienstig is, kan uitdragen, kortom, het bestuur streeft ernaar de VGN een duidelijk en herkenbaar 'idiël gezicht' te geven.

Om het voorafgaande in data te concretiseren: het bestuur vraagt de Havo/Vwo-sectie voor de zomervakantie in het bestuur te rapporteren over het doelstellingsaspect van haar activiteiten en op haar studiedag in de herfst hieraan speciale aandacht te besteden; - streeft ernaar in de 2de helft van het jaar een eerste ontwerp 'VGN-doelstellingen voor het Geschiedenisonderwijs' aan de leden voor te leggen.

4.2. Examenproblematiek.

Het bestuur zal permanente aandacht geven aan de examenproblematiek, met name aan de aanwijzing en omschrijving van de onderwerpen voor het schriftelijk eindexamen, en aan de normering en de correctie ervan.

4.3. Inhoudelijke leerplanproblematiek.

Het bestuur zal vooral aandacht geven aan drie belangrijke thema's.

4.3.1. M.b.t. de problematiek 'culturele minderheden en onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting' doet het bestuur een beroep op de Lbo/Mavo-sectie en de Pedak-sectie.

Het verzoekt deze secties studie van deze problematiek te maken, hierover te rapporteren na de zomervakantie en een studiedag om deze problematiek in 1984 voor te bereiden.

4.3.2. In de tweede plaats gaat het om de problematiek 'ontwikkelingseducatie-

mondiale vorming vredesonderwijs en het onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting'.

Dit punt houdt het bestuur voorlopig onder zich; het zal met name het aan ontwikkelingseducatie gewijde EPOS-project op de voet volgen en voorts

- streven naar de plaatsing van een informatief artikel in Kleio;
- Een zetel doen innemen in de EPOS-begeleidingscommissie;
- degene die in deze commissie zitting neemt, verzoeken aan het bestuur regelmatig te rapporteren;
- een commissie instellen die een studiedag over deze problematiek in 1985 gaat voorbereiden.

4.3.3. Tenslotte gaat het om het werk van de Innovatie-Commissie Participatie-onderwijs (ICP).

Het bestuur streeft ernaar dat over het werk van de commissie een informatief artikel in Kleio verschijnt.

Voorts heeft het bestuur Marja Blom bereid gevonden de voor de VGN gereserveerde zetel in de begeleidingscommissie te bezetten.

Haar is verzocht regelmatig te rapporteren in het bestuur, in de sectie Havo/Vwo en in Kleio.

4.4. Integratie respectievelijk samenwerking van geschiedenis en staatsinrichting met andere vakken.

Het bestuur houdt ten deze nauw contact met de ACLO'S en via haar met de SLO. Het streeft ernaar een artikel over alle van de vakkencombinatie geschiedenis en staatsinrichting belangrijke SLO-projecten in Kleio te laten verschijnen. Aangezien deze projecten nu vooral gericht zijn op het basisonderwijs en de PABO enerzijds en anderzijds op het LBO en mid-denschoolachtige onderwijsvormen (w.o. de eerste fase van het geïntegreerd voortgezet onderwijs), verzoekt het bestuur de Pedak-sectie te adviseren over SLO-producten het basisonderwijs en de PABO betreffende, en de Lbo/Mavo-sectie te adviseren over producten betreffende de 1ste fase VO, en aan beide om deze advisering in hun jaarverslagen te betrekken. De didactiek commissie waar nodig ondersteuning te verlenen.

4.5. Nascholing.

Het bestuur is bezig met de behandeling van een Nota 'VGN en Nascholing'. Het zal deze ter bespreking zenden aan de afdelingen, de didactiekcommissie en de nascholingscommissie. Het bestuur verzoekt de didactiekcommissie haar werkzaamheden t.b.v. de didactiekconferentie en het seminarie voor jonge leraren geschiedenis en staatsinrichting te blijven voortzetten.

4.6. *Contact met het KNAG.*

Het bestuur zal speciale aandacht wijden aan versteviging van het contact met het KNAG.

4.7. *Contacten met andere instituties.*

4.7.1. Het bestuur tracht het contact dat het gehad heeft met het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, en met name met de Staatssecretaris VO, voort te zetten, met name ter behartiging van examen- en meer in het algemeen leerplanbe-
langden.

4.7.2. Het bestuur zal de banden met de Vereniging van Archivarissen in Nederland verstevigen, met name om goede contacten tot stand te brengen tussen onze afdelingen en de daarvoor geschikte archieven. Het verzoekt de didactiekcommissie om samen met een commissie uit de VAN de plannen tot samenwerking te concretiseren en uit te voeren.

4.7.3. Het bestuur blijft nauw contact houden met het Nederlands Historisch Genootschap, met name door deel te nemen aan het werk van de Onderwijscommissie van het NHG.

In dit contact zal het bestuur met name streven naar bruikbaar making van bron-nenuitgave voor het onderwijs, naar meer aandacht van de Bijdragen en Mededelingen voor 'état des questions' – artikelen betreffende de vaderlandse geschiedenis, speciaal voor leraren geschreven, en naar

meer aandacht van de leden van het NHG voor de situatie waarin het geschiedenis-onderwijs verkeert.

4.7.4. Het bestuur streeft naar gezamenlijke activiteiten van de VGN met organisaties zoals bijvoorbeeld de Atlantische commissie; het gaat hierbij vooral om gezamenlijke conferenties.

4.7.5. Het bestuur stelt het contact met de Ambassade van de Verenigde Staten op prijs en wil graag meewerken aan de organisatie van de 'Amerikaanse' conferenties; het verzoekt de didactiekcommissie om samen met de 1ste secretaris aan deze samenwerking een deel van haar krachten te wijden.

4.7.6. Het bestuur heeft een pril contact met de Ambassade van Japan; het doel is: een conferentie over Japanse geschiedenis.

4.7.7. Het bestuur ondersteunt de ACLO'S in haar pogingen aandacht bij de SLO te krijgen voor leerplanproblematiek in de vakkencombinatie geschiedenis en staatsinrichting. Het zal te dien einde regelmatig contact opnemen met de secretaris van deze commissie.

4.7.8. *Ledenwerving.*

Het bestuur zal een ledenwervingsactie op touw zetten. Het zal tevens aandacht schenken aan de VGN-'verlaters'. Tenslotte, het overweegt de mogelijkheid om onderwijzers uit te nodigen lid van de

VGN te worden.

Een voorstel dienaangaande zal op de jaarvergadering 1984 ingediend worden.

4.9. *Organisatie*

Het bestuur heeft de volgende voornemens ter verbetering van de organisatie.

4.9.1. Het ontwerpt een beleidsplan 1984.

4.9.2. Het zal een inhoudelijke jaarplanning voor de bestuursvergaderingen maken.

4.9.3. Er komen richtlijnen voor de jaarverslagen.

4.9.4. Er komt een draaiboek voor de begrotingsopstelling.

4.9.5. Het zal met de redactie nagaan, in hoeverre het mogelijk is enerzijds het aandeel van Kleio in het jaarkrediet te verkleinen en anderzijds de communicatieve functie van ons blad te versterken.

4.9.6. Het bestuur onderzoekt, of het noodzakelijk is de statuten op een breed front te wijzigen.

5. *Coda*

Alles moet, maar niet alles kan: de zaken die in het vorige niet genoemd werden, zullen helaas weinig of geen aandacht kunnen krijgen.

Namens het bestuur,
Nico Maarsen, voorzitter

Het verhaal in de geschiedenisles

W. Top

Wie de uitgaven over historische onderwerpen enigszins volgt constateert dat boeken die de geschiedenis op populaire wijze aan de man brengen op een breed publiek kunnen rekenen. Het terrein van deze soort publikaties is onbegrensd: van plaatselijke geschiedenis (Europese Bibliotheek, Zaltbommel) tot uitgaven die in de titel het begrip Wereldgeschiedenis meekrijgen, en van een Friese boer, die aantekeningen maakte tot een kind, dat Honderd Jaar geleden zou hebben kunnen geleefd.

Het zou simplistisch zijn om hier enkel naar een zekere nostalgie te verwijzen, al herinneren velen zich nog de geschiedenislessen waar het vooral om verhalen ging en waar een zekere sfeer of spanning bijhoorde. De 'novellistische Geschichtsdarstellung' heeft blijkbaar een lang leven, al lijkt het er op, dat deze op de scholen inmiddels tot het verleden is gaan behoren.¹ Het is anderzijds denkbaar, dat geïnteresseerden in geschiedenis pas later ontdekten, dat geschiedenis toch meer is dan een feitenpakhuis en uit een zekere revanche zich tot populaire geschiedenisboeken wendden. Maar zeker weten doen we dit niet; misschien over dertig jaar, als populaire geschiedenisboeken dan geen kopers meer zouden vinden.

In hoeverre komt het verhaal nog voor?

Is de leraar nog vertellend bezig in zijn lessen? Op de ééndaagse conferentie – 31 oktober 1981 in Utrecht – werd door iemand als tegenstelling genoemd: Hui-zinga of de Annales, en de indruk is, dat een aantal leraren toch veel de vertellende methode hanteert en daar ook aan hecht. Vanuit de vakdidaktiek hebben ze niet zoveel steun te verwachten. Veel hangt ook af van de vraag, wat onder termen als verhalende methode en wat onder vertellen, als onderdeel van een leergang, moet worden verstaan. Daarover zal men het eerst eens moeten worden.

Een methode kan verhalend worden genoemd – en dat gebeurt ook – als de leraar de uitgezochte leerstof, al of niet in het boek gegeven, op aantrekkelijke wijze aan de leerlingen overdraagt via allerlei wegen.² Belangrijke elementen zijn dat de stof op ordelijke wijze wordt gepresenteerd, evenwichtig wat betreft de reflectie op de klas, waar nodig verbanden leggend met wat vooraf ging en wat centraal staat. In deze zin opgevat is elk schoolboek in eerste aanleg verhalend en ook de leraar zal in zijn toelichting deze weg volgen.

De vraag waar het hier om gaat is: wat gebeurt er (of is er gebeurd) met het vertellen door de leraar? Onder vertellen zou dan kunnen worden verstaan: een zodanige presentatie door de leraar van historische gebeurtenissen, situaties en personen, dat de leerling als het ware direct betrokkene wordt en een affektieve relatie aangaat met het onderwerp. Hij beleeft mee, wat toen en daar gebeurde. Dat deze relatie niet alleen via de leraar die vertelt tot stand kan komen, maar ook door andere middelen, met name de film of door dramatische werkvormen kan worden bereikt zal duidelijk zijn, maar daar gaat het hier niet over. Waarschijnlijk is deze methode – de vertellende – nog vrij veel in gebruik, zeker bij leraren, die via het basisonderwijs in het voortgezet onderwijs terecht zijn gekomen: daar behoort presentatie langs de weg van (boeiende) verhalen tot de fundamentele vaardigheden. Als dat waar is zou deze overdrachtsvorm meer aandacht waard zijn dan hij tot nu toe van de vakdidaktiek heeft gekregen. Ons handboek *Geschiedenis op School* wijdt aan het vertellen slechts één bladzijde en daarin wordt samengevat wat Hans Ebeling in acht bladzijden over de vertelling had geschreven.³ Een aantal richtlij-

nen is nog geen methodiek, al besteedt Ebeling veel aandacht aan dit onderwerp en niet alleen in dit boek.

Niemand zal ontkennen, dat een zekere affektieve betrokkenheid van de leerlingen voor vruchtbaar geschiedenisonderwijs van geweldige betekenis is. Dat behoeft, zoals gezegd, niet alleen via vertellingen en dus activiteiten van vooral de leraar: denk aan het verschijnen van Kleio Didaktika nr. 7, waarin dramatische werkvormen worden besproken met als doel het opnieuw tot leven wekken, opnieuw doorvoelen van bepaalde situaties.⁴ Zowel in verhalen als dramatische werkvormen staat de mogelijkheid van identificatie centraal. Dat bij vooral de tweede vorm ook andere zaken een rol spelen – denk aan te kleine lokalen en aan het ordeprobleem –, behoeft hier verder niet ter sprake te worden gebracht.

De vertelling in discredit

De invloed van de Duitse vakdidaktici op de Nederlandse is groot: geen wonder als men ziet wat er in Duitsland op dit gebied verschijnt. Er bestaat een professionele inrichting van de lerarenopleidingen en daaraan wordt veel menskracht besteed. Ook wat de psychologie en het geschiedenisonderwijs betreft is daar sinds jaar en dag een en ander ontwikkeld en onderzocht: namen als Roth (*Kind und Geschichte*, 1968⁵) en Küppers (*Zur Psychologie des Geschichtsunterrichts*, 1961) zijn ook hier vrij algemeen bekend geworden. Vooral uit het onderzoek van de eerste zou men konkluderen dat het vertellen van verhalen een voorwaarde is voor goed geschiedenisonderwijs, met name voor jonge leerlingen: 'wenn man etwas nicht liebt, behält man es auch nicht im Kopf', zegt een leerling. Een groot aantal jaren heeft Roth dan ook richting gegeven aan de wijze waarop het geschiedenisonderwijs via verhalen met vrucht kon worden gevolgd. In de jaren zestig en zeventig kwamen er andere meningen wat het vertellen betreft: van: misschien ook wel eens een verhaal tot: ban deze vorm resoluut uit.

In een uitvoerig artikel in *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht (GWU)* bespreekt Dieter Mohrhart onder meer Scheiblhuber, die aan het begin van deze eeuw veel werk verzette om het gebruik van vertellingen in de geschiedenisles te bevorderen.⁶ Hij had tientallen jaren grote

invloed op het geschiedenisonderwijs. Intussen schijnt, aldus Mohrhart, de vertelling tot het verleden te behoren: 'sie galt als Relikt aus dem methodischen Repertoire eines unaufgeklärtes Geschichtsunterrichts, als Anachronismus'.⁶ In het begin van de jaren zeventig werd de geschiedenisvertelling zelfs 'emanzipationsfeindlich' genoemd.⁷

Dat vooral in Duitsland het gevaar van verhalen, die naar hun aard beperkt zijn wat onderwerp en beeldvorming betreft, wordt beklemtoond, is begrijpelijk: grote mannen of machtige stromingen, 'Personalisierung'⁸ in het algemeen, leidt gemakkelijk tot blikverenging en onevenwichtige keuzen. Gebeurtenissen worden overbelicht ten koste van structuren en processen en emotionele elementen overspoelen de rationele. Binnen het denken over doelstellingen van het geschiedenisonderwijs, geformuleerd door onder meer Rohlfes⁹ en Coltham en Fines¹⁰ krijgt de vertelling dan ook nauwelijks een plaats. Voor een samenvatting van deze belangwekkende doelstellingen kan men terecht in *Geschiedenis op School*, blz. 46-54.

De inzichten – niet alleen in Duitsland – inzake het geschiedenisonderwijs veranderden na 1970 vrij ingrijpend, ook onder invloed van nieuwe bijdragen uit de leerpsychologie, met name die van Piaget en Bruner. De invloed van de sociale wetenschappen en de vakkenverbinding bewerkten een zoeken naar andere wegen. Niet het receptieve leren, waarbij veelal de leraar centraal staat, werd als prioriteit gezien, maar het inzichtelijke leren, het probleemoplossende, het onderzoekende. Nieuwe leergangen geschiedenis hielden hiermee rekening of baseerden zich er op (met name *Sprekend Verleden*) en zijn volgens de recensies min of meer geslaagd. In hoeverre deze methoden inderdaad op de voorgeschreven wijze in het onderwijs worden gebruikt is moeilijk te achterhalen. Het is namelijk voorstelbaar, dat de leraar een boek als *Sprekend Verleden* aanpast aan zijn eigen lesmethode en dus niet zijn lesmethodiek laat inspireren door de nieuwere inzichten. Dat de schrijvers een andere leerweg bedoelen wordt dan gelaten voor wat het is. Om aan de minimumeis te stellen aan een leerboek, namelijk de historische tegenstellingen die zich manifesteren ter sprake brengen, te voldoen is men inderdaad niet afhankelijk van een onderzoekende of verhalende methode.¹¹ Het is natuurlijk vooral de docent, die in het bewaken van het leerproces hier een centrale functie vervult.

Komt het verhaal terug?

Is de tijd van – laat ons zeggen Roth en Ebeling – en daarmee de historische vertelling, voorbij? De resolute afwijzing in het begin van de jaren zeventig en de jaren zestig zou dat doen vermoeden. Opmerkelijk is, dat het eerder genoemde didactiekboek van Ebeling in 1973 een vijfde druk beleefde. De opvattingen van Roth, gebaseerd op empirisch onderzoek, kunnen ook slechts dan terzijde geschoven worden, als blijkt dat de leerlingen sedert de jaren vijftig sterk zijn veranderd. En als de leerlingen zijn veranderd – en niemand zal dat ontkennen – blijft nog de vraag, of op grond hiervan de vertellende methode moet worden vermeden. Voorstanders van een andere aanpak beroepen zich niet direct op veranderende leerlingen: voor hen was deze methode, de vertellende dus, principieel verwerpelijk en achterhaald: het 'umerzählen' is teruggedrongen niet omdat de leerling zou zijn veranderd, maar omdat de geschiedbeoefening zelf is veranderd: geschiedenis is een anoniem proces geworden, een 'historische Sozialwissenschaft', vooral structuurgericht. Over evenementen kan worden verteld, structuren en processen dienen beter voor verklaring of onderzoek.

Toch wordt in de laatste tijd in Duitsland een discussie gevoerd waarin het verhaal, door de leraar verteld, weer voorstanders vindt. Michael Tocha is een voorstander van multiperspectivische geschiedschrijving (de term is van Meyer) en acht daarbij concrete, narratieve elementen noodzakelijk: zo neemt hij als voorbeeld de Kristallnacht, waarbij een verhaal in de ik-vorm wordt gegeven als bron.¹² Zo, zegt hij, kunnen ervaringen van anderen worden tot ervaringen van de hoorder: 'Sensibilisierung zum Mitleid'. Ook de discussie rond Holocaust heeft veel losgemaakt: het betreft hier zelfs geen directe bron maar een naspelen van gebeurtenissen in een film: het onvoorstelbare werd voorstelbaar gemaakt. Hier liggen ook voor de vertelling kansen.

Tocha's mening is overigens niet onopgemerkt gebleven: Michael Jung schreef er in *Geschiedsdidaktik* een felle reactie op: de vertelling is primitief, heeft weinig handelende personen nodig, moet in zwart-wit-tekening, en vereenvoudigt, om niet te zeggen, vervalst de geschiedenis, want de complexe historische gegevens moeten in een nauw korset worden gedwongen.¹³ Niet de emoties zijn primair, maar de rationele benadering is dat. Niettemin heeft de Holocaust-diskussie velen tot nadenken gebracht: Van Kampen vraagt zich af of in de toekomst het geschiedenisonderwijs niet in de meer vertellende vorm moet worden gestructu-

reerd.¹⁴ Het was mede door deze discussie, dat Dieter Mohrhart het eerder genoemde artikel in GWU schreef. Dat artikel eindigt met een aantal opmerkingen: Thesen zur kritische Rehabilitierung der Geschichtserzählung, een aantal stellingen, die ook in ons land mogelijk aanleiding zijn om na te denken over de functie van de vertelling in de geschiedenisles.

Pleidooi voor het vertellen?

In hoeverre moet er een pleidooi voor de (ook) vertellende Nederlandse leraar worden gevoerd? De directe of indirecte kennismaking met bronnen, die in bijna elke schoolmethode wordt ingebouwd is een verbetering en hier liggen mogelijkheden voor een confrontatie met de 'echte' geschiedenis, al spreken ze vaak minder verleidelijk dan men zou wensen. Ook platen, foto's en dia's hebben een plaats gevonden en zullen meer functioneel worden toegepast, al zal de concurrentie met de televisie en de film de motiverende betekenis kunnen verkleinen: Franse kinderen brengen naast de 800 uur op de schoolbank 1000 uur door voor de televisie en het zal hier wel niet zoveel anders zijn. De nieuwe inzichten, gekoncretiseerd in *Sprekend Verleden* zullen hopenlijk het geschiedenisonderwijs blijvend beïnvloeden. Dat het bij de recensenten (Kleio, april '82) 'een zeker gevoel van teleurstelling' achterliet, doet aan de verdienste van nieuwe wegen te willen banen, niet af, zoals terecht werd gesteld. Het is opvallend, dat in het Handboek voor de leraar, deel I, verwezen wordt naar populaire jeugdboeken als *Ela* de berendoder en *De zwarte Ketel*. Toch ook weer: de populaire, ondersteunende vertelling. Zal het beeld, dat de leerling na het lezen bijblijft niet meer beklijven dan de resultaten van onderzoek en bronnenvergelijking? Overigens sluit dat het voordeel van verworven vaardigheden, op de onderzoekende weg verkregen, natuurlijk niet uit.

Loopt er een dun lijntje naar een wetenschapper? Ankersmit voert in een artikel in BMGN het begrip narratio in en werkt daarin met afgeleiden: de historicus biedt geen reproductie van het verleden, maar wat hij doet is te vergelijken met het tonen van modepoppen.¹⁵ In zoverre lijkt zijn bijdrage bruikbaar, dat ook de leraar als mogelijkheid van inleving een momentopname geeft, een verhaal, waarin een plotselinge verdichting van tegenstellingen duidelijk wordt en dat als advance organizer een functie kan hebben.

Ik denk, dat over de vertelling in de les moet worden nagedacht naast of in het kader van vernieuwing van het geschiede-

nisonderwijs. Een methodische fundering hebben we nog niet, al geven Mohrhart en Tocha een aantal punten, waarop verder kan worden gewerkt. In een recent verschenen boek van R. Schörken over de geschiedenis in het alledaagse leven staan een aantal verrassende opmerkingen over de wijze, waarop geschiedenis aan de man wordt gebracht.¹⁶ Er is volgens hem geen sprake van Verlust der Geschichte, al lijken de historische supermarkt en de kritische wetenschapsbeoefening steeds verder uit elkaar te drijven.

Genoemde dramatische werkvormen in het geschiedenisonderwijs zullen nauwelijks een kans krijgen, als de leraar niet zelf mogelijkheden heeft om te dramatiseren. Dat zullen (a.s.) leraren dan ergens moeten leren: er zal gewerkt moeten worden aan een evenwicht tussen verhalen, onderzoeken en de vertellen in de les. In Duitsland lijkt de geschiedenisvertelling opnieuw een kans te krijgen, in Nederland was ze waarschijnlijk minder omstreden. In dat geval kan worden volstaan met een pleidooi voor handhaving ervan.

Noten

1. De term is van Gerhard Schneider in het hoofdstuk Geschichtserzählung, in: *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, Band 2 (1980).
2. *Sprekend Verleden, handleiding voor de leraar* bij deel 1., blz. 5.
3. Hans Ebeling, *Zur Didaktik und Methodik eines Kind-sach-und Zeitgemäßen Geschichtsunterrichts* (1973³)
4. Mei '82
5. Dieter Mohrhart: Pläydoyer für die Geschichtserzählung, *GWU*, febr. 1982, p. 94 vv.
6. idem, blz. 94.
7. D. Riesenberger: Die Lehrerzählung im Geschichtsunterricht. In: H. Süßmuth (Hrsg.), *Historisch-politischer Unterricht* (1973)
8. Bergmann, *Personalisierung im geschichtsunterricht-Erziehung zu Demokratie?* (1972)
9. J. Rohlfes, *Umriss einer Didaktik der*

Geschichte (1974³)

10. J.B. Coltham, J. Fines, *Educational objectives for the study of history* (1972)
11. Horst Jung, *Studienbuch Geschichtsdidaktik* (1978)
12. M. Tocha, *Zur Theorie und Praxis narrativer Darstellungsformen mit besonderer Berücksichtigung der Geschichtserzählung. (Geschichtsdidaktik, 4. Jg. 1979, H.3)*
13. M. Jung: Geschichtserzählung heute: die Wiedergeburt einer untauglichen Methode. (*Geschichtsdidaktik, 5. Jg. 1980, H.4*)
14. W. van Kampen: Holocaust. (*Geschichtsdidaktik 4. Jg. 1979, H.4*)
15. F.R. Ankersmit: Een moderne verdediging van het historicisme. *Geschiedenis en identiteit. (BMGN, 1981, afl. 3)*
16. R. Schörken, *Geschichte in der Alltagswelt* (1981)

Enkele aspecten van het geschiedenisonderwijs op Zuidafrikaanse scholen

B. de Graaf

De auteur studeert geschiedenis in Utrecht en heeft dit artikel geschreven tijdens een verblijf in Zuid-Afrika, waar hij studeerde aan de universiteit van Stellenbosch.

Hij gaat o.a. in op de manier waarop geschreven wordt over de eigen 'Gouden Eeuw'.

In een artikel van relatief geringe omvang is het ondoenlijk het hele, complexe Zuidafrikaanse onderwijsstelsel zinvol te bespreken. Daarom is dit onderzoekje beperkt tot slechts enkele aspecten (m.i. de meest opvallende) van het geschiedenisonderwijs op Zuidafrikaanse scholen. Het onderwijs aan zwarten is niet onderzocht, omdat ik op korte termijn geen materiaal kon verkrijgen.

Inleiding

Het onderwijs in Zuid-Afrika is *raciaal* gescheiden; voor een niet-blanke is het onmogelijk onderwijs te volgen op een blanke school, voor een blanke is het omgekeerd niet mogelijk een Bantoe-, kleurling- of Indiër-school te bezoeken.¹ (Deze termen worden door de officiële instanties gehanteerd om de verschillende bevolkingsgroepen aan te duiden. Hierdoor worden deze termen als besmet gezien in kringen van oppositie tegen het Apartheidsbewind. Daar wordt de term 'zwart/zwarten' gebruikt voor alle niet blanke bevolkingsgroepen en zelfs – als geuzennaam – door individuele blanken, die deelnemen aan het verzet. Beide naamgevingen worden in dit artikel door elkaar heen gebruikt.)

Naast het raciale is er een *cultureel* criterium voor scheiding, dat echter niet altijd strikt wordt toegepast; onderwijs dient, waar mogelijk, in de moedertaal gegeven te worden. Dat dit moedertaal-principe in de praktijk niet steeds werkbaar is, moge duidelijk zijn; in een overwegend Afrikaanstalige omgeving bijvoorbeeld, zal

een Engelstalig opgevoed kind naar een Afrikaanse school gaan, als een Engelse school praktisch gezien te veraf is.²

In het algemeen echter zal een leerling die Engels als huistaal spreekt alleen toegelaten worden op een Afrikaanse school, als hij/zij het Afrikaans goed genoeg beheerst om het onderwijs vlot te kunnen volgen.

Dit laatste vindt trouwens niet op grote schaal plaats; ter illustratie kan het voorbeeld van Pinelands High School voor blanken aangehaald worden (Pinelands is een voorstad van Kaapstad): deze Engelse school heeft 720 leerlingen, waarvan slechts 19 Afrikaans als moedertaal spreken (ongeveer 2,6 % van het totaal aantal leerlingen).

Van de twee criteria voor scheiding van onderwijs, ras en cultuur, dient hier nog gezegd te worden dat zij elkaar natuurlijk vaak overlappen; in het algemeen spreken blanke kinderen bijvoorbeeld één van de twee officiële landstalen, Afrikaans of Engels, en zwarte kinderen één van de negen Bantoetalen die hier in Zuid-Afrika gesproken worden. De raciale factor

wordt het meest duidelijk als maatstaf gebruikt om blank- en kleurling-onderwijs te scheiden: de Kleurlingen ('bruinmense') spreken voor het merendeel Afrikaans als moedertaal, delen dezelfde cultuur als de blanke Afrikaners. Een cultureel criterium zou in dit geval niet voldoen om een scheiding op onderwijsgebied te motiveren. Daarom is vooral hier de factor 'ras' als criterium voor scheiding zeer duidelijk.

Vraagstelling bij- en afbakening van dit onderzoek

In de nu volgende tekst zullen de resultaten worden weergegeven van een klein onderzoek dat schrijver dezes heeft gedaan naar enkele aspecten van 'het Vaderlands Geschiedenis' onderwijs op Zuidafrikaanse scholen.

Algemene vraagstelling was, wat de meest opvallende kenmerken zijn van het aangeboden onderwijs.

Meer specifiek heb ik me geconcentreerd op de volgende zaken:

- hoe wordt de geschiedenis van de zwarte Zuidafrikaanse volkeren behandeld?
- hoe worden de verhoudingen tussen de twee blanke hoofdgroepen in de Zuidafrikaanse samenleving, Engelstaligen en Afrikaanstaligen, door de geschiedenis heen weergegeven?
- is er een periode aan te duiden in de Vaderlandse Geschiedenis die speciale aandacht geniet in het onderwijs; m.a.w. wordt een bepaald deel van het verleden geïdealiseerd, voorgesteld als een soort 'Gouden Eeuw' ('Eeuw' hier niet letterlijk op te vatten)?

Als materiaal voor dit onderzoek zijn hoofdzakelijk geschiedenis-schoolboekjes geraadpleegd. Verder is gebruik gemaakt van de 'Syllabus vir Geskiedenis', waarin van overheidswege bepaald wordt welke onderwerpen op scholen behandeld moeten worden, en tenslotte van een rapport van het 'Schools History Education Committee', getiteld 'Junior Secondary and Senior Secondary History Syllabus Revision 1981'.

De schoolboekjes die in dit artikel aangehaald zullen worden, zijn op Kleurling-, Indiër- en blanke scholen in gebruik. De eisen die in de syllabus gesteld worden, kunnen echter van bevolkingsgroep tot bevolkingsgroep verschillen: zo moet op Kleurlingscholen in Standaard 5 (leerlingen zijn dan 12 jaar oud) de Islam behandeld worden, terwijl dit op blanke scholen niet verplicht is. Dit is echter een uitzondering, meestal stelt de syllabus gelijke eisen aan de genoemde bevolkingsgroepen.

Citaten uit schoolboekjes zijn òf in het

Engels, òf in het Afrikaans. Dit duidt echter niet op aparte Engelse- en Afrikaanse schoolboekjes, maar slechts op het feit dat als een schoolboek oorspronkelijk in het Engels is geschreven, dit ook letterlijk in het Afrikaans wordt vertaald en vice versa.

De basisschool

De Zuidafrikaanse basisschool ('laerskool') bestaat uit 7 klassen, 'Standers' genoemd, beginnend met Sub. A en Sub. B, en vervolgens Standers 1 tot en met 5. De leerling in Sub. A moet vóór juli 6 jaar oud zijn. In Std. 2 wordt begonnen met geschiedenis onderwijs, vooral wetenswaardigheden over de eigen streek. In de volgende twee klassen wordt voornamelijk een beknopt overzicht gegeven van de Vaderlandse Geschiedenis (slechts weinig Algemene Geschiedenis), beginnend met de komst van Jan van Riebeeck naar de Kaap (1652), tot en met het totstandkomen van de Republiek van Zuid-Afrika in 1961.

Het middelbaar onderwijs ('hoërskool')

Hoewel Std. 5 officieel nog tot de basisschool gerekend wordt, begint hiermee wat lesprogramma betreft feitelijk de middelbare school.

Geskiedenis is een verplicht vak tot en met Std. 7, daarna is het een keuzevak, dat op twee niveau's gevolgd kan worden, nl. 'hoërgraad' en 'standergraad'. De middelbare school loopt door tot en met Std. 10.

Elk jaar wordt de helft van de beschikbare tijd besteed aan Algemene Geschiedenis; in de rest van het jaar wordt aandacht gegeven aan de Vaderlandse Geschiedenis.

'Blank' en 'Zwart' in de geschiedenisboekjes

Wat als eerste opvalt bij het bekijken van de Zuidafrikaanse schoolboekjes, is de grote mate van ethnocentrisme; heel de verhouding tussen blank en zwart wordt vanuit een blank perspectief bekeken.

Als over de zwarte bevolking wordt geschreven, is dat zo gauw zij in contact zijn gekomen met de blanken, en daarmee van belang geworden zijn voor het verloop van de blanke geschiedenis. Ter illustratie hiervan twee citaten; allereerst uit een tekstboek voor Std. 5:

'Aan die Kaap het die Kompanjie in aanraking met twee inboorlingrasse gekom. Die Boesmans was 'n jagtersvolk, maar

*hulle het eers 'n belangrike rol teen die middel van die 18de eeu begin speel [N.b. hier wordt bedoeld op de oorlogen tussen blanke boeren en Bosjesmannen die zo rond 1750 zijn gevochten - BdG]. In teenstelling hiermee was die Hottentotte sedert die aanlê van die verversingspos van betekenis vir die Fort en die Blanke bewoners van die nedersetting.'*³

Nog duidelijker is het tweede citaat, nu uit een tekstboek voor Std. 8:

*'The Great Trek was to bring the Whites into even closer contact with the Bantu than had been the case on the eastern frontier of the Cape Colony. For this reason it is fitting that we should make a study of the history of the Bantu during the years under survey.'*⁴

Vanuit dit blanke perspectief worden de zwarten vaak als volgt behandeld in de geschiedenisboekjes:

- '... (they) ... are 'problems' or the recipients of 'policy' and/or 'administration' ...'

Zo vormden de Xhosas, een Bantoevolk levend aan de oostgrens van de 18e eeuwse Kaapkolonie, indertijd een probleem voor de blanke grensboeren die negen oorlogen met hen uitvochten, en vanuit wier standpunt deze oorlogen in de tekstboeken worden beschreven.

Ook de San worden op soortgelijke manier behandeld, als probleem voor de blanke boeren.

Aanvalle deur die Xhosas

As gevolg van die mislukking van die koringboerdery het die Setlaars met hul swaarverdiende geldjies beeste begin koop of ruil. Hierdie beeste is dikwels in die nag en selfs helder oordag deur die Xhosas geroof en soms is die veewagters vermoor. Oral langs die oosgrens het die boere voortdurend 'n nuwe Xhosa-inval afgewag. Hulle was dapper mense, maar het gevrees vir hul vroue en kinders se veiligheid. Met elke grensoorlog het duisende Xhosas oor die grens gestroom, huise en landerye afgebrand, veetroppe weggevoer en moorde gepleeg. Met elke inval het die Afrikaner- en Setlaarboere mekaar te hulp gesnel en saamgeveg om die vyand te verdryf en die oosgrens 'n veiliger plek te maak.

1. Uit: *Geskiedenis 3, Lambrechts, Van Schoor, Bester, Potgieter. blz. 64*

Boesmans val 'n plaaswoning aan

Botsings met die Boesmans

Die Boesmans was nomadiese jagters en berugte veediewe. Daarom is hulle dikwels deur die Hottentotte en die Bantoesamme aangeval. Die Hottentotte het hulle uit Wes-Kaapland verdryf, terwyl die Xhosas hulle weer vanuit die ooste verdryf het. Gedurende die agtiende eeu was hulle veral in die noordwestelike dele van die Kaapkolonie (Boesmanland) en in die omgewing van die Sneeuberge in Noordoos-Kaapland woonagtig.

Op hulle trek na die binneland het die veeboere met bendes Boesmanrowers gebots. Die boere wat oor die *Olifantsrivier* die droë noordweste binnegetrek het, het baie las van die Boesmans gehad. Hulle vee is gesteel, veewagters is vermoor en soms is die Blankes selfs aangeval.

2. Uit: *Geskiedenis in Perspektief, Junior ST. 5, M. Broodryk, G.J. Jooste, E.H. Lategan. blz. 143.*

De andere genoemde manier om de geschiedenis van de zwarten vanuit blank perspectief te bekijken, blijkt duidelijk uit een schoolboek dat gebruikt wordt in Std. 9. In het hoofdstuk 'Relationships between Whites and Bantu: Bantu Policy and Administration', worden de zwarten behandeld als wat zojuist omschreven is als 'recipients of policy and/or administration'.⁶ Onder sub-hoofdjies als bijvoorbeeld 'Bantu Policy and Administration in the Ciskei', en 'Bantu Policy and Administration in Natal and Zululand', wordt de zwarte geschiedenis hier benaderd vanuit het standpunt van de blanke, politiek-opleggende machthebbers.

b) de geschiedenis van de zwarte volkeren dient als
'... "background information" to white history ...'

Als voorbeeld hiervan kan gewezen worden op de studie van de Difaqane, een

periode van oorlogen en landverhuizing onder de Afrikaanse stammen gedurende vooral de eerste helft van de 19e eeuw. Door deze oorlogen raakten grote stukken land tijdelijk ontvolkt (mensen vluchtten weg met de bedoeling later weer terug te keren). Juist deze stukken land werden door de Voortrekkers, groepen blanke boeren die zich om verschillende redenen niet konden vereenzelvigen met het Britse bewind in de Kaapkolonie en daarom in hun 'Grote Trek' naar het noorden migreerden, in bezit genomen. In Std. 8 wordt de Difaqane behandeld direct vóór de Grote Trek ter sprake komt. Hierdoor kan het vermoeden rijzen dat de Difaqane niet zozeer bestudeerd wordt vanwege het belang van deze tijd voor de Bantoebevolking, maar als inleiding tot de Grote Trek, waarmee we weer uitkomen op het genoemde blanke perspectief dat uit de schoolboekjes spreekt. Dit is althans één van de conclusies waartoe het 'Schools History Education Committee', belast met het doen van aanbevelingen ter herziening van het geschiedenis onderwijs in Zuid-Afrika, eind 1981 is gekomen.⁸

In een tekstboek voor Std. 8 staat over de Difaqane te lezen:

*'The distribution of the Bantu was effected to such an extent by this slaughter that the Voortrekkers could occupy a depopulated country.'*⁹

Laatste algemene voorbeeld dat aangehaald kan worden ter illustratie van het blanke ethnocentrisme, is een beschrijving van 'de Bantoe' zoals die wordt gegeven in hetzelfde tekstboek voor Std. 8.

'Verskil in levensstijl' wordt genoemd als deelerklaring voor de weinig vriendschappelijke verhoudingen tussen zwart en blank ('frontier farmers') aan de oostgrens van de Kaapkolonie in de 18e eeuw; de blanke boeren bewerkten hun grond en verzorgden hun vee, maar *'The Bantu male led a carefree, idle existence; to while away the time he hunted, and to satisfy*

*his lust for adventure he engaged in raids on the stock of the frontier farmer.'*¹⁰

Naar aanleiding van dit citaat lijkt het mij gerechtvaardigd in twijfel te trekken of een opsomming van de activiteiten van de mannelijke Bantoe vanuit een eigen perspectief ook gegeven zou worden in termen als 'carefree' en 'idle'.

Aandacht voor de Engels- en Afrikaanstalige blanken

Uit de schoolboekjes blijkt geen duidelijke Afrikaner- of Engelse kijk op de geschiedenis van deze twee blanke Zuidafrikaanse hoofdgroepen. Hoewel de verhoudingen tussen de beide taalgroepen door de geschiedenis heen niet altijd even hartelijk zijn geweest, spreekt uit de behandeling van de diverse twistpunten geen echt 'partij kiezen' door de verschillende schrijvers van de geschiedenisboekjes, vóór de Afrikaner of vóór de Engelssprekende Zuidafrikaan.

Belangrijk om te onthouden is, dat een duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen het Britse gezag en de Engelse kolonisten.

De houding van de Afrikaners ten opzichte van het gouvernement wordt meestentijds beschreven als antagonistisch, dit in tegenstelling tot de overwegend vriendelijke relaties tussen Afrikaners en Engelse settlers. Zo vochten de Oranje-Vrijstaat en de Transvaal in de tweede Anglo-Boerenoorlog (1899-1902) niet tegen de Engelstalige Zuidafrikaanse bevolking, maar tegen het imperialistische beleid van de Britten.

Bij de behandeling van de Grote Trek wordt hetzelfde onderscheid gemaakt: het Britse gouvernement probeerde op alle mogelijke manieren de uittocht van de Voortrekkers uit de Kaapkolonie tegen te

Die Uys-trek

Net ná Retief se verkiesing tot hoofleier het 'n trekgeselskap van ongeveer 100 mense by Thaba Nchu aangekom. Hierdie geselskap het uit die distrik Uitenhage gekom. Die werklike leier van hierdie groep was Piet Uys, hoewel sy vader, Jacobus, reeds 'n ou man, in naam die hoof van die groep was. Dit was aan Jacobus Uys dat die Britse Setlaars by sy vertrek 'n Bybel oorhandig het. Hierdie daad is 'n bewys van die goeie gesindheid wat daar op die oosgrens tussen die twee taalgroepe bestaan het.

3. Uit: *Geskiedenis 4, Lambrechts, Van Schoor, Bester, Potgieter. blz. 21.*

gaan, terwijl van de Engelse kolonisten wordt verteld dat zij juist veel sympathie hadden voor de Afrikaner Trekkers.

Het verschil in houding van de Afrikaners ten opzichte van de Britse koloniale overheid en de Engelse kolonisten ('Setlaars'), komt expliciet tot uiting in het navolgende citaat, uit een tekstboek voor Std. 8:

*'The Dutch-speaking frontier farmers never accepted the British authorities; but they adopted a different attitude towards the Settlers. Along the eastern frontier they had to contend with the same problems and this encouraged them to develop mutual respect.'*¹¹

Geheel in deze lijn (de onpopulaire rol gespeeld door het Britse gouvernement) ligt dan ook het enthousiasme over het uitroepen van de Republiek van Zuid-Afrika op 31 mei 1961, door de historicus B.J. Liebenberg omschreven als '...die triomf van Afrikaner-nasionalisme'.¹²

In de geschiedenisboekjes voor Stds. 3 en 4 staat over deze gebeurtenis te lezen:

Van 1806 tot 1961, d.w.s. vir 'n tydperk van 155 jaar, het ons land onder Britse bewind gestaan. Op 31 Mei 1961 het ons land as die Republiek van Suid-Afrika onafhanklik geword. Ons het dus alle rede om trots te wees op ons mooi land, ons vlag en ons volkslied.

4. Uit: *Geskiedenis 3, Lambrechts etc.*, blz. 58.

Elke jaar vier ons Republiekwording in ons skole. Ons kan 31 Mei 1961 sekerlik beskou as die belangrikste datum in ons land se geskiedenis. Dit het 'n lang stryd gekos om hierdie ideaal te verwesenlik. Elke Suid-Afrikaner behoort trots te wees op ons mooi republiek, ons vlag en ons volksleed! 'Ons sal antwoord op jou roepstem, ons sal offer wat jy vra: Ons sal lewe, ons sal sterwe – ons vir jou, Suid-Afrika.'

5. Uit: *Geskiedenis 4, Lambrechts etc.*, blz. 59.

Daar de constitutionele band tussen Zuid-Afrika en het Verenigd Koninkrijk, zoals die tot Republiekwording nog bestond, voornamelijk als ongewenst werd beschouwd in Afrikaner-gelederen, zou be-weerd kunnen worden dat bovengegeven citaten uitingen zijn van een 'Afrikaner-kijk' op de geschiedenis. Maar uit deze citaten mogen, binnen het kader van de behandeling van de verhoudingen tussen Engels- en Afrikaanstalige blanken in de

geschiedenisboekjes, zeker geen generaliserende conclusies getrokken worden: het gaat hier slechts om deze ene gebeurtenis.

In het algemeen kan gezegd worden dat de rol van de Engelstalige Zuidafrikanen in de geschiedenis van het land objectief wordt weergegeven. Naar mijn mening kan in dit verband dus beslist niet gesproken worden van een Afrikaner perspectief op de geschiedenis, vergelijkbaar met de situatie tussen blank en zwart zoals die al ter sprake is gekomen.

Zo wordt bijvoorbeeld uitgebreid stilge- staan (Stds. 3 en 8) bij het belang van de Engelse immigratie naar de Kaapkolonie in 1820 voor de economische en constitutionele ontwikkeling van Zuid-Afrika, en bij de 'valuable contribution to the cultural development on the Cape Colony' bijgedragen door deze kolonisten.¹³

De Grote Trek als Gouden Tijd voor de Afrikaners

De twee meest opvallende kenmerken van de geschiedschrijving in de Zuidafrikaanse schoolboekjes, het blanke ethnocentrisme en de onpopulaire rol gespeeld door het Britse gouvernement, komen samen het sterkst tot uiting in de behandeling van de Grote Trek, '... a well planned and organized movement by the frontier farmers to escape from conditions which, although they had endured them for so long, they could no longer accept. It was, therefore, a resistance movement or a peaceful rebellion against the British government.'¹⁴

De Trek, die uiteindelijk leidde tot de stichting van twee onafhankelijke Boerenrepublieken, de Oranje-Vrijstaat en de Zuid-Afrikaanse Republiek (Transvaal), is van enorm belang geweest voor het totstandkomen van het moderne Zuid-Afrika. Het huidige patroon van landverdeling in blanke- en niet-blanke gebieden bijvoorbeeld, is voor een belangrijk deel vastgelegd ten tijde van de Grote Trek.

Alle ingrediënten zijn aanwezig om van deze tijd (ongeveer 1835-1852) een heroïsch beeld te scheppen:

Het Britse regiem werd steeds onaantvaardbaarder voor veel Afrikaners, reden waarom de Boeren uit de Kaapkolonie trokken, op zoek naar onafhankelijkheid. Daarbij kwamen ze in conflict, niet alleen met de Britse machthebbers die hen als onderdanen bleven beschouwen, maar ook met een vijandig gezinde Bantoe-bevolking met enorme numerieke superioriteit over de Voortrekkers. Namen als 'Vegkop' en 'Bloedrivier' herinneren nog aan het gewelddadige treffen tussen Zoeloes en Boeren, terwijl dorpen met namen als 'Weenen' en 'Lydenburg' meer algemeen getuigen van de ontberingen die de Afrikaners zichzelf op de hals haalden door hun Grote Trek te beginnen.

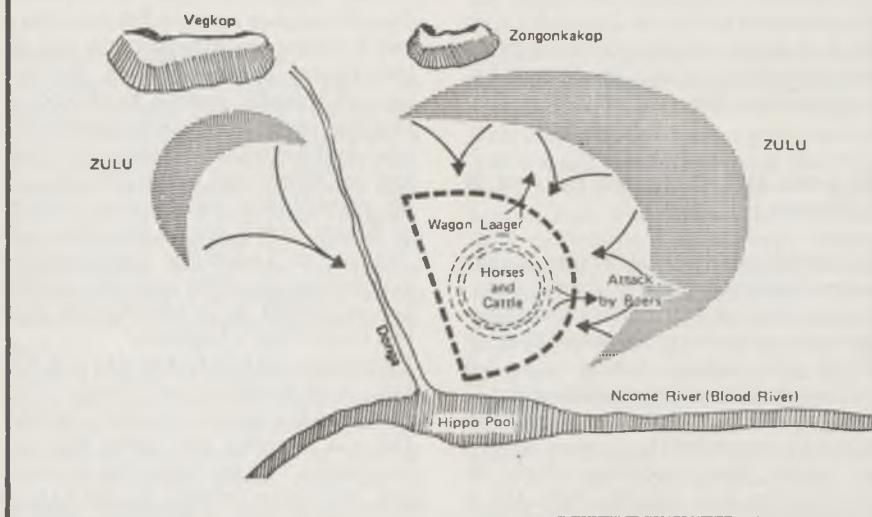
De periode 1835-1852 kan dan ook niet beschouwd worden als een 'Gouden Tijd' voor de Afrikaners in materieel opzicht. Dat was het zeker niet. Maar deze tijd kan, samen met de Anglo-Boeren oorlogen, wel gezien worden als één van de belangrijkste historische inspiratiebronnen voor het Afrikaner nationalisme. Op deze manier wordt de Grote Trek ook

Die Britse Setlaars oorhandig 'n Bybel aan Jacobus Uys.

My brothers and countrymen, we stand today for a moment before a holy God of heaven and earth to make him a promise that, if he will accompany us with His protection and deliver our enemies into our hands so that we may overcome them, we will every year, in His honour, regard this day and date as a birthday and a day of thanksgiving like a Sabbath, and that we will build a temple in His honour, wherever it may please Him and that we will also tell our children and future generations to share this with us in remembrance. The honour of His name will thereby be glorified because the praise and honour of the victory will be His.

THE COVENANT

THE BATTLE OF BLOOD RIVER

Dirkie Uys probeer sy gewonde vader red.

6. Uit: *History for STD 8*, C.J. Joubert, blz. 135.

behandeld; uitgebreid wordt in de schoolboekjes stilgestaan bij bijv. de slag bij Bloedrivier (1838), waar 470 Boeren een Zoeloeleger van ongeveer 10.000 man versloegen. Tijdens deze slag sneuvelden naar schatting 3000 Zoeloes, terwijl 3 Boeren verwondingen opliepen.

Nog steeds wordt deze slag als nationale gedenktag gevierd in Zuid-Afrika ('Ge-loftedag', 16 december).

Kwantitatief gezien wordt vooral op de lagere school veel aandacht besteed aan de Grote Trek; als leidraad voor het aantal lesuren dat in Std. 4 aan deze tijd gewijd kan worden, geeft de *'Syllabus vir Geskiedenis'* van het Kaaplandse Departement van Onderwijs een getal van 28, dit uit een totaal van 68 lesuren voor de totale hoeveelheid Vaderlandse Geschiedenis die in Stds. 3 en 4 wordt behandeld. Ongeveer 41 % van de beschikbare tijd wordt dus

aan de studie van de Trek gegeven.

Van de 125 pagina's Vaderlandse Geschiedenis in de schoolboekjes voor deze twee klassen, handelen er 48 (ongeveer 38 %) over de lotgevallen van de Voortrekkers.

Uit de volgende twee citaten komt goed naar voren welke heroïsch-dramatische voorstelling van de Grote Trek wordt gegeven:

a) als de annexatie door Groot-Brittannië van de Boerenrepubliek 'Natalia' (1843) behandeld wordt, wordt aangehaald dat *'Die vroue van Natal het gesê dat hulle liever kaalvoet terug oor die Drakensberge sal trek as om onder Britse gesag te staan.'*¹⁵

b) bij het verslag van de nederlaag van een Boerenkommando onder leiding van Pieter Uys tegen de Zoeloes bij Italiëni

(1838), staat het volgende stukje te lezen:

Uys self is swaar gewond, maar het aan sy perd vasgeklou en die stryd voortgesit. Toe hy nie meer kon nie, het hy sterwend grond toe gesak en agtergebly. Wat presies daarna gebeur het, is nie duidelik nie. Die verhaal wat meestal aanvaar word, is dat Piet Uys se seun Dirkie, wat blykbaar reeds buite gevaar was, teruggedraai het om sy vader te help. Dirkie het nog twee Zoeloes geskiet, maar is toe ook deur die Zoeloe-assegaaie deurboor en het by sy vader gesterf. Dit was 'n heldedaad wat in ons geskiedenis sal bly voortleef.

8. Uit: *Geskiedenis 4*, Lambrechts etc., blz. 29.

De Britse kolonisten en de Boerenoorlogen.

Zoals al eerder opgemerkt, kan de blanke Zuidafrikaanse bevolking grofweg onderverdeeld worden in Afrikaans- en Engelsprekenden.

Deze culturele tweedeling kan vaak ook geografisch weergegeven worden, en dit speelt uiteraard een rol in de blanke geschiedschrijving van Zuid-Afrika: de geschiedenis van het gebied dat nu de provincie Oranje-Vrijstaat is, vertelt vrijwel exclusief het verhaal van de Afrikaners, terwijl de geschiedenis van blank Natal in feite de geschiedenis is van de Engelssprekenden in deze tegenwoordige provincie. Dit onderscheid mag niet uit het oog verloren worden als gesproken wordt over een 'Gouden Tijd' (in de zin van een heroïsch voorgesteld, chauvinisme-inspirerend tijdperk) in de geschiedschrijving van blank Zuid-Afrika; het is namelijk onmogelijk in de schoolboekjes zo'n tijd aan te wijzen voor Afrikaners en Engelstaligen samen.

De Grote Trek is dan ook wezenlijk een hoogtepunt in de *Afrikaner*-geschiedschrijving. Er is geen tijdperk te vinden in de geschiedenis van de Engelstalige Zuidafrikanen die zoveel aandacht krijgt op de scholen, en die zo dramatisch wordt weergegeven als het geval is met de avonturen van de Voortrekkers.

Dit is trouwens ook vrij logisch; de strijd tussen de Britse kolonisten en de Afrikanen kende bijvoorbeeld niet zulke dramatische ogenblikken als de slagen bij Vegkop en Bloedrivier. De botsingen van deze kolonisten met het gouvernement (onder meer om een vrije pers en politieke medezeggenschap) waren ook nooit zo bitter als die van de Boeren (die ook gewapend met het koloniale bewind in conflict kwamen, zoals in 1842 naar aanleiding van de toen dreigende Engelse annexatie van Natal), en daardoor minder tot de verbeelding van latere generaties sprekend.

Wat verder nog belangrijk is vanuit het oogpunt van Zuidafrikaans nationalisme, is dat de Engelse kolonisten zichzelf steeds als loyale onderdanen van de Britse Kroon zijn blijven beschouwen, terwijl de Voortrekkers juist een eigen identiteit ontwikkelden, een Afrikaner-identiteit, en staatkundige onafhankelijkheid zochten en vonden (in ieder geval tijdelijk).

Er zou nu gevraagd kunnen worden waarom niet de Anglo-Boeren oorlogen (1880-1881 en 1899-1902) zoveel belangstelling genieten als de Grote Trek. Deze oorlogen waren immers ook uitingen van de wil tot behoud van de eigen identiteit van de Afrikaners, en kunnen daardoor nationalistisch weergegeven worden. Ook kan het

heroïsch aspect volop gevonden worden in de strijd van de twee kleine Boerenrepublieken tegen de wereldmacht Groot-Brittannië.

Toch wordt in de schoolboekjes minder aandacht besteed aan deze oorlogen dan aan de Grote Trek. Waarschijnlijk is de reden hiervoor gelegen in het feit dat de onafhankelijkheidsoorlogen voor de Afrikaners een ongunstige afloop hadden. De Trek had het beoogde effect, namelijk onafhankelijkheid voor de Boerenrepublieken, terwijl Transvaal na de eerste Boerenoorlog slechts een beperkte onafhankelijkheid van Engeland verkreeg, en in 1902 samen met de Oranje-Vrijstaat in het Britse Rijk geïncorporeerd werd. Tenslotte kan nogmaals herhaald worden dat in de behandeling van de Grote Trek zowel het blanke ethnocentrisme t.o.v. de zwarten, als het anti-koloniale sentiment naar voren komt, terwijl alleen dit laatste aspect, de afkeer van Engels koloniaal bewind, een grote rol speelt in de geschiedenis van de Anglo-Boeren oorlogen.

'n Voortrekker te perd.

7. Uit: *Geskiedenis 4*, Lambrechts etc., blz. 32.

Noten

1. Er zijn wel enige privé scholen waar leerlingen van verschillend ras samen onderwijs krijgen.
2. Met 'Afrikaans' wordt de taal bedoeld die uit het 17e eeuwse Nederlands ontwikkeld is, en tegenwoordig als moedertaal gesproken wordt door ongeveer 60 % van de Zuidafrikaanse blanken, en een groot deel van de Kleurlingbevolking.
3. *Nuwe Geskiedenis vir Standaard 5*, H. Lambrechts, G.J.J. Smit, M.C.E. van Schoor, in samenwerking met W.J. Coetzee, D.A. Kotze, A.E. Strydom, J.F. Spies, p. 112.
4. *History for STD 8*, C.J. Joubert, Perskor Publishers, Johannesburg 1977, p. 75.
5. Joint Matriculation Board, *Junior Secondary and Senior Secondary History Syllabus Revision 1981*. Submission by the Schools History Education Committee December 1981. p. 17.
6. *History for Standard 9*, G.J.J. Smit, Cape Town, Port Elizabeth, Kimberley, 1975. Hoofdstuk 8 beslaat de pagina's 190 tot en met 199.
7. Joint Matriculation Board etc., p. 16.
8. idem.
9. *History for STD 8*, C.J. Joubert, p. 75.
10. idem, p. 113.
11. idem, p. 96.
12. B.J. Liebenberg, Van die Statuut van Westminster tot die Republiek van Suid-Afrika, 1931-1961; in: *Vijfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, C.F.J. Muller ed, Pretoria 1967, p. 400.
13. Dit citaat uit *History for STD 8*, C.J. Joubert, p. 96.
14. idem, p. 122.
15. *Geskiedenis 4*, H.A. Lambrechts, J.A.M. van Schoor, C.L. Bester, D. Potgieter, Goodwood 1980, p. 43.

Twée verhalen van Anton Tsjechow als historisch-didactische bron

E.M. Janssen Perio

De meeste historici en geschiedenisleraren zijn er zich, meer of minder vaag, wel van bewust dat de literatuur een van de bronnen kan vormen van ons inzicht in een tijdperk of cultuur, dat geschiedschrijving en literatuur in een vroeger stadium van de cultuur (en met name bij de Grieken) niet of nauwelijks te onderscheiden waren en dat wij over de geestesgesteldheid van een tijdperk (om maar te zwijgen van een 'tijdgeest') zeer veel kunnen leren van die literatuur, ja dat voor het begrip van 'een tijd' het kennismaken van de letterkunde onontkoombaar is.

Ik wil hier niet verder (of te ver) over uitweiden, omdat dit tot een afzonderlijke verhandeling zou voeren, maar ik wil hier wel de vraag stellen – zonder deze te beantwoorden – of bij de hedendaagse geschiedbeoefening en het geschiedenisonderwijs in met name Nederland nog wel genoeg (om niet te zeggen: ook maar enige) aandacht wordt besteed aan de connecties van 'de geschiedenis' met de letterkunde en het literatuuronderwijs.

Wat betreft de geschiedbeoefening: het gonst hier al jaren, in weerklink op het werk van de Franse 'Annalisten', van 'histoire des mentalités' e.d., terwijl men er tegelijkertijd nauwelijks meer notie van schijnt te hebben dat iedere vorm van cultuur- en literatuurgeschiedenis (alsmede de zgn. 'Geistesgeschichte') als zodanig met 'mentaliteiten' te maken heeft.

Wat het geschiedenisonderwijs aangaat vraag ik mij af in hoeverre men hier nog bereid en in staat is – o.a. onder de druk van gereduceerde lesuren, indexamencisen enz. – om enige aandacht te besteden aan letterkunde en letterkundige teksten als bronnenmateriaal. Dat de geschiedenisleraar op dit gebied zou kunnen of moeten samenwerken met de docenten in de taal- en letterkunde, is voor de hand liggend; dat hiervan zelden iets terecht komt, is bekend.

De oorzaken hiervan verdienen m.i. een nader onderzoek, waarbij onder meer aan de orde zou kunnen komen in hoeverre leraar en leerling in de moderne vreemde talen nog toekomen aan 'literatuurgeschiedenis' (o.a. een behandeling en belichting van de historische dimensies van de door de leerling te lezen lectuur).

De Russische literatuur van de 19e en 20e eeuw is, zoals bekend, van buitengewoon belang als spiegel van de maatschappelijke en politieke problemen waarmee de Russische 'intelligentsia' onder de moei-

zame regimens van tsaren en bolsjewieken werd en wordt geconfronteerd. Ik heb de indruk dat de didactische mogelijkheden van deze literatuur – tenminste in ons land – nog maar zeer aarzeland en onvoldoende in toepassing zijn gebracht.

Een van de vruchtbaarste en interessantste schrijvers van het Russische ancien régime is in mijn ogen Anton Tsjechow, wiens verhalen en toneelstukken in vele opzichten als een commentaar op de maatschappij en cultuur waarin hij leefde en waaronder hij leed, te begrijpen zijn. Afgezien daarvan dat Tsjechow een begnadigd schrijver is geweest en een uitzonderlijk eerlijke en edelmoedige persoonlijkheid met een sterke sociale bewogenheid, maar zonder een spoor van sociale illusies of socialistisch optimisme, is zijn werk vooral daarom belangwekkend, omdat het een zo levend en genuanceerd beeld geeft van het voorrevolutionaire en laattsaristische Rusland.

Dit Rusland wordt door hem zeker niet geïdealiseerd, maar het is ook niet zo zwart en simpel als het beeld dat het gros der Nederlandse scholieren (voor zover zij al enig beeld krijgen) van het tsaristische Rusland aan hun schoolboeken kunnen ontleen. Van de fatale polarisatie tussen doodarme boeren en miserabele proletariërs enerzijds en een op hun kosten triomferende bovenlaag van schatrijke grootgrondbezitters en tsaren met aanhang anderzijds, is in Tsjechows werk betrekkelijk weinig te bespeuren (al heeft hij o.a. in 'De boeren' wel degelijk de ellende van deze bevolkingsgroep geschilderd).

Tsjechows verhalen en toneelstukken worden overwegend bevolkt door de vertegenwoordigers van een 'middenstand' van leraren en hoogleraren, ambtenaren, dokters, advocaten, enz., die in hun levenswijze en entourage bepaald niet de indruk wekken dat zij het achterlijke en onderontwikkelde land bewonen dat de schoolboeken ons presenteren.

Het is trouwens ook geen land dat op de rand van de afgrond of aan de vooravond van een catastrofe lijkt te leven, ook al worden de personages in Tsjechows werk zeker niet gekenmerkt door een erg blijmoedige levensbeschouwing.

Een expliciete politieke en maatschappelijke kritiek biedt Tsjechow niet, en dit kan ten dele te wijten zijn aan zijn persoonlijkheid en ten dele aan de grenzen die het tsaristische bewind stelde. Deze grenzen waren overigens nog tamelijk flexibel,

en vergeleken met de bolsjewistische repressie was het oude regiem een paradijs van geestelijke vrijheid; een duidelijk getuigenis hiervan is het onverbloemde verslag – met de daarop volgende publieke discussie – dat Tsjechow heeft kunnen geven van de toestanden op het dwangarbeiderseiland Sachalin (in boekvorm gepubliceerd in 1895; in Nederland verschenen als '*De reis naar Sachalin*', vertaling A.D. Ameling, 1973/74; z.pl., z.j., z.uitg.). Getuigenissen van de miserabele toestanden en de droefgeestige mentaliteit van zijn land biedt Tsjechows werk overigens te kust en te keur, zonder dat hij zich geneigd toont om het heersende regiem hiervoor verantwoordelijk te stellen.

De meest onmiddellijke semipolitieke kritiek in Tsjechows werk geldt waarschijnlijk alle vormen van machtsmisbruik en de geestelijke misvorming die machts- en gezagssituaties kunnen produceren zowel bij degenen die het gezag incorporeren als bij hen die het ondergaan. De bullebakken van de macht zijn door Tsjechow even indringend en meedogenloos geportretteerd als de slachtoffers en zielepoten, die overigens niet zo zielig zijn of zij tonen zich op hun beurt bereid om hun frustraties af te reageren op een volgende instantie, met name de echtgenoten. Met passages uit Tsjechows werk die deze thematiek illustreren zou zonder enige moeite een aflevering van Kleio te vullen zijn; ik verwijs de lezer naar de voortreffelijke gedrukte editie van Tsjechows 'verzamelde werken' van G.A. van Oorschot.

Ter illustratie van de geestelijke deformatie die hiërarchische verhoudingen teweeg kunnen brengen, laat ik hier twee verhalen volgen van de jonge Tsjechow, daterend uit de periode 1882-1886 (ontleend aan deel I van de verzamelde werken). Ik neem aan dat deze twee verhalen de leerlingen niet alleen een beeld geven van een aspect van het tsaristische regiem, maar dat zij naar aanleiding hiervan ook kunnen overwegen en bespreken, in hoeverre we hier met algemeen-menselijke en algemeen-maatschappelijke problemen te doen hebben. Dat de Otsjoemelows zich onder de heerschappij van Lenin, Stalin, Andropov enz. zeker breder hebben kunnen maken dan ooit, kan bovendien een licht werpen op het probleem van de continuïteit in het oude en het nieuwe regiem in Rusland.

De verhalen komen uit:

Anton P. Tsjechow, *Verzamelde Werken*
I. *Verhalen 1882-1886*. Vertaald door
Charles B. Timmer. Uitg. van Oorschot,
Amsterdam 1956.

EEN VERHAAL
WAAR MOEILIK EEN TITEL
BIJ TE BEDENKEN IS

Het was een feestelijke middag. Met ons twintigen zaten we om de grote tafel te genieten van het leven. Onze dronkemansoogjes waren aan de prachtige kaviaar blijven kleven, aan de verse kreeften, de verrukkelijke zalm en de massa's flessen, die in rijen bijna de gehele lengte van de tafel in beslag namen. Het brandde ons in de maag, of, om het op zijn Arabisch uit te drukken: er gingen zonnen in ons op. Steeds weer werd naar de schotels gegrepen en gegeten. De gesprekken, die wij voerden, waren liberaal... Wij hadden het over... lezer, ik kan toch op uw discretie rekenen? Wel, er werd niet over aardbeien gesproken, of over paarden... nee! Wij waren dé problemen aan het oplossen! Het ging over de boeren, over de veldwachters, over de roebel... (aan niemand verklappen, beste vriend!). Eén van ons gezelschap haalde een velletje papier uit zijn zak tevoorschijn en las een gedicht voor, waarin op humoristische wijze werd aangeraden van alle inwoners, die met twee ogen konden kijken, een belasting te heffen van tien roebel; die maar één oog hadden zouden vijf roebel moeten betalen en de blinden waren belastingvrij. Ljoeboestjazjajew (Fjodor Andrejitsj), in zijn gewone doen een bezadigd en eerbiedig man, liet zich ditmaal op de algemene stroom meedrijven. Hij zei: «Zijne Excellentie Iwan Prochorytsj is toch zo'n bonestaak... zo'n bonestaak!» Na iedere tirade riepen wij in koor uit: «preat!» Zelfs de kellners hadden wij van het pad der waarheid weggeleid door ze te dwingen op de fraternité te drinken... De toosten, die werden uitgebracht, waren gekruid, zij bruisen van energie en overtroffen elkaar in opripend pathos! Zo wijdde ik, bijvoorbeeld, een drank aan de bloei van de na... — ik kan toch beslist op uw discretie rekenen? — van de natuurwetenschappen.

Toen de champagne geserveerd werd, wendden wij ons tot de gouvernementssecretaris Ottjagajew, onze Renan en Spinoza, met het verzoek een speech af te steken. Nadat hij zich een tijdlang

kwasi bescheiden had laten bidden en smeken, stemde hij toe en sprak, na een blik op de deur geworpen te hebben:

— Kameraden! In ons gezelschap erkennen wij geen hogere of lagere rangen. Al ben ik dan gouvernementssecretaris, toch voel ik er niet de geringste behoefte aan mijn macht te demonstreren aan de in ons midden zittende collegeregistratoren. Maar tevens hoop ik, dat de hier aanwezige titulaire- en hofraden van hun kant ook in mij niet zo maar de een of andere kletskaus zien. Staat u mij toe, dat... Mmmm... Nee, sta mij toe... Kijkt u maar eens om u heen! Wat zien wij dan?

Wij keken om ons heen en zagen niets anders dan eerbiedig glimlachende, opgedofte tronies.

— Wij zien, ging de redenaar voort, na een blik op de deur te hebben geworpen, leed en ellende... Diefstal, roof, oplichting, plundering, woeker... Dronkenschap, waar je maar kijkt... Dwingelandij, waar je maar gaat... Wat een tranen! Wat een martelaren! Laten we uiting geven aan ons medegevoel... laat ons tr-treuren... (de redenaar begon te snorren). Laat ons wenen en een glas drinken op...

Toen kraakte de deur. Er was iemand binnengekomen. Wij keken op en werden een klein mannetje gewaar met een groot, kaal hoofd en met een laatdunkend glimlachje om zijn lippen. Hoe goed bekend was ons dit manneke! Hij was binnengekomen en blijven staan om de toast tot het einde toe aan te horen.

...laten we een traan plengen en laten we een glas drinken, vervolgde de redenaar met verheffing van stem, op de gezondheid van onze chef, van onze weldoener en beschermmer, Iwan Prochorytsj Chalstjadajew! Hoeraaa!

— Hoeraaa! klonk het juichend uit twintig kelen en in alle twintig stroomde een zoete stroom van champagne...

De oude heer kwam op de tafel af en knikte ons vriendelijk toe. Het was duidelijk te zien, dat hij in zijn nopjes was.

HET KAMELEON

Over het marktplein loopt de inspecteur van politie Otsjoemelow, gekleed in een fonkelnieuwe overjas en met een pakje in zijn hand. Hij wordt gevolgd door een roodharige politieagent. Deze draagt in zijn armen een tot de rand toe met klappessen gevulde zeef, die hij in beslag heeft genomen. Op het plein heerst een doodse stilte... Er is geen levende ziel te bekennen... De winkeltjes en kroegjes staan met hun open deuren, die op hongerig opengesperde muilen lijken, de wereld neerslachtig aan te staren en er scharrelen zelfs geen bedelaars in hun buurt rond.

– Dus jij wilt me bijten, hè, vervloekt mormel? hoort Otsjoemelow plotseling. Jongens, laat hem niet ontglippen! Bijten, dat kan je tegenwoordig niet meer ongestraft doen! Hou hem vast! Ach...

Er klinkt hondengeblaf. Otsjoemelow draait zijn hoofd om en ziet het volgende: van achter de stapels brandhout van koopman Pitsjoegin komt, schichtig om zich heen kijkend en op drie poten hinkend, een hond te voorschijn. Het dier wordt achtervolgd door een man in een gesteven linnen hemd en een losgeknoopt vest. Hij holt achter de hond aan, werpt zijn romp naar voren, valt languit op de grond en grijpt de hond dan bij zijn achterpoten beet. Opnieuw klinkt het gejam op en daar doorheen de kreet: «Laat hem niet ontglippen!» Uit de winkels duiken hier en daar slaperige gezichten op en spoedig ontstaat bij de houtstapels een oploepje van mensen, die plotseling uit de grond te voorschijn lijken te zijn gekomen.

– Dat zal toch niets met ongeregelde honden te maken hebben, Uedele?.. merkt de politieagent op.

Otsjoemelow draait een halve slag linksom en stapt op de samengeschoolde mensen toe. Vlakbij de toegangspoort van de opslagplaats ziet hij de bewuste man met het losgeknoopte vestje staan. De man tilt zijn rechterhand omhoog en laat aan de mensen zijn bloedende vinger zien. Op zijn beschonken gezicht staat te lezen: «Ik zal je levend villen, schavuit!» en alleen de vinger heeft al iets weg van een overwinningstrofee. Otsjoemelow herkent nu in deze man de goudsmid Chrjoekin. Midden tussen de menigte zit met uitgespreide voorpoten en sidderend over zijn hele lichaam, de schuldige aan het opstootje – een jonge, lichtharige windhond met een spitse snoet en een gele vlek op zijn rug. Zijn tranende ogen drukken ellende en ontzetting uit.

– Wat is hier aan de hand? vraagt Otsjoemelow, terwijl hij door de menigte naar voren dringt. Vanwaar die drukte? Waarom steek jij je vinger zo op?.. Wie schreeuwde daar zo?

– Ik loop daar, Uedele, zo maar, zonder iemand overlast aan te doen, begint Chrjoekin en hij hoest in zijn hand, samen met Mitri Mitritsj wegens dat brandhout, als me daar plotseling zonder enige aanleiding dat kreng van een beest op mijn vinger aanvliegt... U moet me niet kwalijk nemen, maar ik ben een mens, die werken moet voor de kost en dat is fijn werk, wat ik doe en nu kunnen ze me hiervoor betalen, want met die vinger zal ik wel een week lang niets kunnen uitvoeren... Nee, Uedele, daar staat niks van in de wet, dat je je zoiets van zo'n creatuur moet laten welgevalen... Als ze d'r allemaal maar op los mogen bijten, nou, dan kan je er beter mee uitscheiden in deze wereld te leven...

– Hm!.. 't Is goed... zegt Otsjoemelow streng, terwijl hij zijn keel schraapt en zijn wenkbrauwen op en neer laat gaan. 't Is goed... Van wie is die hond? Ik laat het hier niet bij zitten. Ik zal jullie leren die honden van jullie zo maar rond te laten zwerven! Het wordt tijd, dat we de heren eens onder handen nemen, die maling hebben aan de verordeningen! Als die schurk zijn straf te pakken heeft, zal hij van mij geleerd hebben, wat het betekent er een hond en verder van dat zwerfende tuig op na te houden! Ik zal het hem wel inpeperen!.. Jeldyrin! wendt de inspecteur zich tot de agent, vis uit, aan wie die hond toebehoort en maak proces-verbaal op. En die hond moet onschadelijk gemaakt worden. Onmiddellijk! Hij is hoogstwaarschijnlijk dol... Van wie is dat beest, vraag ik je? – Ik geloof, van generaal Zjigalow! klinkt een stem uit de menigte. – Generaal Zjigalow? Hm... Zeg, help me eens uit mijn jas, Jeldyrin... Ontzettend, wat een hitte! Dat draait nog op regen uit... Eén ding is mij niet duidelijk: hoe kon die hond je eigenlijk bijten? wendt Otsjoemelow zich tot Chrjoekin. Kon-ie soms zo maar bij je vinger komen? 't Is een klein dier, maar jij, kijk eens, wat een reus van een kerel jij bent! Je hebt vast en zeker je vinger ergens aan een spijker opgehaald en toen kwam het in je brein op, of je hier niet een slaatje uit kon slaan. Jullie zijn me immers een volkje! Ja, ik heb dat gespuis van jullie door!

– Uedele, hij heeft hem voor de grap zijn sigaar in zijn snoet gedrukt, maar die hond was ook niet gek en hap, zeit-ie... 't Is een rare snuiter, Uedele!

– Dat lieg je, valserik! Jij hebt er niks van gezien, dus waarom sta je zo te liegen? Zijne Edele is een man van verstand, hij heeft meteen in de gaten, wie staat te liegen en wie volgens zijn geweten, als voor het aangezicht van God... En als je vindt, dat ik lieg, dan mag de vrederechter het uitmaken. Dat staat zo bij hem in de wetboeken... Tegenwoordig zijn we allemaal gelijk... Ik heb zelf een broer, die ook bij de politie dient... als je 't soms weten wilt...

– Monden dicht!

– Nee, dat is niet de hond van de generaal... merkt de agent diepzinnig op. De generaal bezit dat soort niet. Wat hij heeft zijn meer patrijshonden...

– Weet je dat zeker?

– Jawel, Uedele...

– Ik wist het wel. De generaal heeft alleen kostbare honden, rashonden, maar de duivel mag weten, wat dit er voor eentje is! Hij heeft geen haar op zijn huid en ziet eruit... nou, om in een hoek te trappen. En de generaal zou er zo'n mormel op na houden?.. Man, waar is je verstand? Als zo'n hond eens in Moskou of Petersburg terecht zou komen, weet je, wat er dan zou gebeuren? Daar slaan ze er niet eerst het wetboek op na, nee, dat gaat daar hup-twee-drie, weg ermee! Chrjoekin, jij hebt schade geleden en je laat het er niet bij zitten!.. We moeten ze de les eens lezen! 't Wordt tijd...

– Of is het misschien toch de hond van de generaal? denkt de politieagent hardop. Op zijn snoet staat het niet te lezen... Dezer dagen heb ik er bij hen op de binnenplaats zo centje gezien.

– Natuurlijk is dat de hond van de generaal! roept een stem uit de menigte.

– Hm!.. Zeg, Jeldyrin, leg me die jas maar weer over mijn schouders... Er is wat wind opgestoken... Ik heb het koud gekregen... En breng die hond dan naar de generaal toe en informeer, of hij daar thuis hoort. Je moet zeggen, dat ik hem gevonden heb en naar zijn baas terugstuur... En voeg daaraan toe, dat ze hem liever niet zo los op straat moeten laten lopen... 't Is misschien een waardevol dier en als iedere schoft er maar zijn sigaar in kan steken, is er gauw niet veel meer van over. Een hond, dat is een teergevoelig wezen... En jij, stommerik, laat je hand toch zakken! Je hoeft die stomme vinger van je niet aldoor omhoog te houden! 't Is je eigen schuld!..

– Daar komt de kok van de generaal aan, laten we het aan hem vragen... Hé, Prochor! Kom es hier, zeg! Kijk die hond eens goed aan... Is die van jullie?

– Hoe kom je erbij? Zo een hebben we van ons leven niet gehad!

– We hoeven er niet lang over te praten, zegt Otsjoemelow. Het is een straathond! 't Heeft geen zin er nog een woord over vuil te maken... Als ik zeg, dat het een straathond is, dan is het een straathond... Hij wordt afgemaakt en daarmee uit.

– Nee, die hond hoort niet bij ons thuis, gaat Prochor verder.

Maar hij hoort aan de broer van de generaal, die dezer dagen is komen logeren. Onze heer is geen liefhebber van windhonden. Maar zijn broer houdt veel...

– Wat? Is zijn broer aangekomen? Wladimir Iwanytsj? vraagt Otsjoemelow en over zijn hele gezicht spreidt zich een glimlach van vertedering uit. Wel allemachtig! En dat wist ik niet eens! Is hij komen logeren?

– Jawel...

– Wel, allemachtig!.. Hij verlangde er dus naar zijn broer weer eens terug te zien... En ik, ik wist daar niets van af! Zo, dus dit is zijn hond? Daar ben ik blij om!.. Neem hem maar mee... Een verdraaid aardig diertje, en zo pienter... Hap, zegt-ie en meteen in een vinger! Ha-ha-ha... Kom, kom, wat zit je daar te sidderen? Rrrr... Rrrr... Zie hem zich eens kwaad maken, die deugniet!.. Zo'n keffertje...

Prochor roept de hond tot zich en verlaat de opslagplaats van brandhout met hem... De mensen staan Chrjoekin uit te lachen.

– Jou krijg ik nog wel! dreigt Otsjoemelow hem. Hij slaat zijn jas om zich heen en vervolgt zijn weg over het marktplein.

Uitgeverij Tor

westermann

Geschichtsatlas

Politik - Wirtschaft - Kultur

ISBN 3 14 100931 7 - prijs f 27,50

Grosser Atlas zur Weltgeschichte

ISBN 3 14 100919 8 - prijs f 99,50

diverse

Geschiedenis wandkaarten

Bel 020-449977 voor meer informatie

verkrijgbaar bij:

Uitgeverij Tor - b.v. uitgeverij v/h c.a. Mees
Oudaen 25 - 1080 BB Amsterdam - 020-449977

De strijd tussen de Republiek en het Spaanse rijk in revisie

G. de Bruin

Besprekingsartikel n.a.v. Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606-1661*, Oxford University Press, Oxford 1982, 22.50 pond.

In het hierna volgende artikel wordt een nieuw licht geworpen op de tweede helft van de Tachtig-jarige Oorlog. De oudere vaderlandse geschiedenis neemt in het Nederlands onderwijs nog maar een kleine plaats in, maar de redactie meent dat zij u belangrijke ontwikkelingen in de vakwetenschap op dit gebied niet mag onthouden.

De auteur is wetenschappelijk medewerker aan de RU Utrecht bij de afdeling Nieuwe Geschiedenis.

De traditionele voorstelling

Zo veelvuldig als in het verleden de Opstand onderwerp van discussie is geweest, zo rimpelloos lag tot voor kort de tweede helft van wat eens met nationalistisch vuur als de 'Tachtigjarige Oorlog' werd aangeduid erbij, toen de strijd zijn karakter van burgeroorlog en rebellie had verloren en in een geregelde oorlog was overgegaan. Allen leken elkaar min of meer te kunnen vinden in de voorstelling dat het merendeel van het Hollandse regentenpatriciaat al vrij spoedig in de zeventiende eeuw omwille van de handel, de financiën, de militaire patstelling en de afkeer van expansie naar het oosten en zuiden tot vrede was geneigd, maar lange tijd het hoofd moest buigen voor een onnatuurlijk monsterverbond dat de oorlog wenste voort te zetten. Dit bestond uit de verdraagzame stadhouder, die vooral bevreemd was voor zijn machtspositie, het gros van de contra-remonstranten in de regering en daarbuiten, dat de Spaanse erfvijand en het verfoeilijke katholicisme overal te vuur en te zwaard wilde bestrijden, de kleine gewesten, die mede uit animositeit tegen het dominerende Holland aan de leiband van de stadhouder liepen en gedeeltelijk een fanatiek calvinisme ten toon spreidden, alsmede de meeste Zeeuwse en enkele Hollandse steden, die grote belangen bij de kaapvaart en de handelscompagnieën bezaten.

Dat de vrede zo langdurig op zich liet wachten, diende echter ook toegeschreven te worden aan de Spaanse houding, al was er in het kleinsteedse, protestantse Nederland voor deze kant van de zaak behalve in katholieke kring hoegenaamd geen belangstelling; hetgeen niet wil zeggen dat de Nederlandse kijk in tegenspraak was met de visie van de Spaanse en internationale geschiedschrijving. In deze optiek was het vervallende Spaanse Rijk, dat een overspannen hegemoniale politiek in Europa bleef voeren en, zoals in een absolutistisch-aristocratisch-agrarische maatschappij welhaast vanzelf sprak, de gegripen roem en prestige hoog in het vaandel had geschreven, allesbehalve tot meegaandheid geneigd. Het wenste dan ook ten aanzien van de hete hangijzers die vrede in de weg stonden – de soevereiniteit over de Republiek, de katholieke geloofsbeleving alhier, het Nederlandse aandeel in de wereld buiten Europa en de gesteldheid van de Schelde –, onvoldoende concessies te doen. Ja, het liefst wilde het

Spaanse Rijk de klok meer dan een halve eeuw terugdraaien en de toestand van vóór de Opstand herstellen! De oorlog sleepte zich dan ook eindeloos voort en concentreerde zich daarbij in het grensgebied tussen noord en zuid, waar de strijd jaar in jaar uit heen en weer golfde, en in de wereld buiten Europa, waar de Oost- en Westindische Compagnie het Spaanse Rijk afbreuk trachtten te doen. De strijd ter zee was slechts van vrij marginale betekenis en beïnvloedde de economische ontwikkeling van de Republiek niet erg diepgaand. Dit was te danken aan de waarlijk grenzeloze behendigheid van de Nederlanders in het ontwijken van Spaanse handelsverboden, aan de onmisbaarheid van de Nederlandse scheepvaart voor het Spaanse Rijk en aan de alternatieven die gemakkelijk voor de verloren gegane handel werden gevonden.

Deze voorstelling is in wezen ook in deel zes en zeven van de nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, verschenen in 1979 en 1980, nog onverkort terug te vinden. Het beeld was zich ondertussen echter al ingrijpend aan het wijzigen. De Engelse historicus G. Parker had in de jaren 1970 een beter inzicht verschaft in de Spaanse gezichtshoek, in het functioneren van het Spaanse leger in de Nederlanden, in de financiering daarvan en in de wisselwerking tussen het krijgsverloop in de Lage Landen en de algemene situatie en politiek van het Spaanse Rijk; wel worden soms erg simplistische verbanden gelegd en behoren de gedeelten over de zeventiende eeuw niet tot het sterkste deel van zijn werk.¹ Tevens had Parker weinig betreden paden in herinnering gebracht door onder meer te vragen naar de oorzaken van de langdurigheid van de strijd en naar de economische gevolgen ervan.²

Van nog groter belang was het feit dat de Spaanse historicus J. Alcalá-Zamora er terzelfdertijd de aandacht op vestigde dat het Spaanse Rijk zich na het Bestand niet zozeer op de militaire als op de maritieme en economische oorlogvoering tegen de Republiek had gegooid; zijn werk bleef echter door de taalbarrière in Nederland zelfs volledig onopgemerkt.³ Bij deze zienswijze sloten meer beperkte studies van de Belg R. Baetens en de Engelsman R.A. Stradling, die nieuw licht wierpen op de betekenis van de kaapvaart in de Zuidelijke Nederlanden, zich gemakkelijk aan.⁴ De ommekeer in het beeld is evenwel vooral teweeggebracht door de Engelse

historicus J.I. Israel, *lecturer* aan het *University College* te Londen. Na een monografie over het zeventiende-eeuwse Mexico geschreven te hebben, heeft deze zich vanaf 1975 in het onderwerp vastgebeten, in 1977 en 1979 twee meesterlijke en in meerdere opzichten baanbrekende voorstudies het licht doen zien⁵, gevolgd door verschillende andere⁶, en hij heeft nu als vervolg daarop een lijvig boek gepubliceerd, waarin een bijna geheel nieuw beeld van de strijd tussen de Republiek en het Spaanse Rijk wordt gepresenteerd.

Een nieuw beeld

Ofschoon een zekere vervorming niet is te vermijden, wil ik toch proberen de essentie van het betoog kort weer te geven. Het uitgangspunt van Israel is gelegen in de onlosmakelijke verstrengeling van het economisch en het politiek gebeuren, twee sectoren van het maatschappelijk leven die in de geschiedwetenschap als gevolg van de vloek van de specialisatie doorgaans los van elkaar worden behandeld, en in de eenzijdige wijze waarop deze gecompliceerde relatie vooral onder invloed van de Annales-school over het algemeen is beschouwd. Hij wil daarom in de eerste plaats aantonen dat de economische structuur tijdens het Ancien Régime vaak in sterke mate werd bepaald door politieke en militaire omstandigheden en niet andersom, hetgeen in concreto betekent dat hij wil aantonen dat de strijd tussen de Republiek en het Spaanse Rijk in Europa en daarbuiten een verregaande invloed heeft uitgeoefend op de aard en de ontwikkeling van de wereldeconomie in de zeventiende eeuw.

In de tweede plaats en eigenlijk lijnrecht hiertegenover wil Israel tevens aannemelijk maken – al zegt hij dit niet zo expliciet – dat economische factoren een rol van doorslaggevend belang hebben gespeeld bij het politiek gebeuren.

De Republiek concentreerde haar aandacht in de zeventiende eeuw niet alleen op de strijd te land en op de plotseling verschenen economisch-politieke wedijver buiten Europa, maar poogde ook door middel van een scherp protectionisme het economisch leven in de Zuidelijke Nederlanden – en tegelijk daarmee in het Duitse achterland – naar haar hand te zetten. Zolang de oorlog woedde, werd de Vlaamse kust geblokkeerd en werden hoge tariefmuren aan de zee- en landzijde voor de vijand én voor de neutralen opgericht. Dit leidde, in samenhang met de sluiting van de Schelde, tot een sterke insnoering van de Zuidnederlandse handel en nijverheid (alsmede de industrie in het Duitse

achterland), al werden de schadelijke gevolgen ervan voor een aanzienlijk deel goedge maakt door de betere concurrentiepositie van de Zuid-Nederlanders op de Iberische markten na het weren van de Nederlanders aldaar. De Nederlandse strategie leidde ook tot een wijziging van de handelsstromen, die zich van de Zuidnederlandse havens naar de binnenwateren van de Republiek en naar de havens in noordwest Frankrijk en noordwest Duitsland verplaatsten.

De Zeeuwse en een aantal Zuidhollandse steden plukten de vruchten van deze mercantilistische politiek en zagen met welgevallen de voordelen ervan voor de doorvoerhandel over de rivieren en voor de nijverheid, met name voor de textielindustrie; pas in tijd van vrede liepen de belangen van de handels- en industriesteden op dit punt uiteen en gingen de handelssteden belang krijgen bij lage tarieven om, nu de blokkade van de Vlaamse kust wegviel, geen commercie te verspelen. Geregeld was echter in tijd van oorlog om militaire redenen ook een totale blokkade van de rivierhandel in alle of een aantal produkten voor enige maanden vereist en dan liepen de tegenstellingen tussen de Zeeuwse en Hollandse handelssteden, die als gevolg van de aanstonds verlevendige alternatieve routen overzee met de Zuidelijke Nederlanden en het Duitse achterland niet zoveel last van de blokkade ondervonden, en de landgewesten Gelderland en Overijssel alsmede de stad Dordrecht, die zwaar werden gedupeerd, hoog op.

Het Spaanse Rijk concentreerde zijn aandacht in Europa na het Bestand al snel niet meer op de strijd te land, aangezien het inzicht veld won dat deze met de daaraan inherente belegeringen volstrekt uitzichtloos was. Na de glorieuze inname van Breda ging het in de jaren 1625-1634 zelfs, hoe paradoxaal dit ook klinkt voor een landmacht, tot een defensieve strategie in de Zuidelijke Nederlanden over en poogde het de Republiek aan te grijpen waar zij het kwetsbaarst was, namelijk ter zee, mede om haar van koloniale avonturen af te houden. Enerzijds trachtte het een aantal levensaders van het wereldwijde handelssysteem van de Republiek af te snijden door met grote strengheid alle Nederlandse handel en goederen uit Spanje, Portugal, een groot deel van Italië en, althans in de jaren 1625-1629, de Zuidelijke Nederlanden te weren, al liep de effectiviteit vooral na 1640 terug. Anderzijds trachtte het de over een grote oppervlakte verspreide en praktisch onverdedigbare handels- en vissersvloot van de Republiek met behulp van een meute Spaanse en Zuidnederlandse oorlogsschepen en kapers op alle zeeën en binnenwa-

teren zoveel mogelijk afbreuk te doen, hetgeen met name vanuit de Zuidelijke Nederlanden tot aanzienlijke successen leidde. De Nederlandse vloot nam hierbij over het algemeen, in overeenstemming met de wensen van de Hollandse regenten en kooplieden, die beducht waren voor de handel, een defensieve houding aan, ofschoon de vlootvoogden zelf, in deze gesteund door de stadhouder en de landgewesten, het principe huldigden dat de aanval de beste verdediging was.

De kwetsbaarheid van de Nederlandse economie en de hierbij te volgen maritieme strategie vormen overigens een telkens terugkerend thema in de geschiedenis van de Republiek, waarover Ch. Wilson voor de tijd van de Engelse Oorlogen een meesterlijke studie heeft geschreven, waaraan Israel merkwaardigerwijs niet refereert.⁷

De economische gevolgen van deze Spaanse taktiek deden zich in heel Europa gevoelen. Verschillende essentiële sectoren van de Nederlandse handel en nijverheid geraakten in grote problemen, waarbij met name de vrachtaar tussen Noord- en Zuid-Europa, weerspiegeld in de sterke achteruitgang van de 'moedercommercie', de Oostzeehandel, in de jaren 1620, en die tussen Spanje en Italië alsmede de haringindustrie zijn te noemen, terwijl de hele Nederlandse economie tijdelijk in deze recessie werd meegezogen.

De oorlog stimuleerde bovendien verschillende belangrijke veranderingen, zoals de gevaarlijke overschakeling op goedkopere produkten in de textielindustrie en de plotselinge, explosieve groei van de Leidse lakennijverheid na het uitbreken van de oorlog tussen Frankrijk en Spanje in 1635. Tevens leidde de oorlog tot een sterke verhoging van de prijs van een aantal produkten en van de vracht- en verzekeringskosten in de Republiek.

Een ander ingrijpend gevolg van de Spaanse taktiek was gelegen in de schier volledige verschuiving van de handelsstromen in Europa. Er kwam een einde aan de handel en scheepvaart van de Nederlanders met het Spaanse Rijk en hun rol werd voor een aanzienlijk deel overgenomen door de Engelsen en Hanzeaten en in mindere mate de Denen, terwijl de Nederlandse vrachtaar nu was aangewezen op de havens van zuidwest Frankrijk, waar een aantal produkten van en voor het Spaanse Rijk door anderen werd gebracht en gehaald.

Het Spaanse Rijk zelf plukte niet onaanmerkelijke vruchten van zijn strategie. Vanaf ongeveer 1600, toen de chaotische tijd van de godsdienstoorlogen ten einde was gekomen, was de Spaanse markt in toenemende mate overspoeld door Noord-europese landbouw- en nijverheidspro-

dukten en was een aanzienlijk deel van de grondstoffen naar het noorden en oosten weggezogen, terwijl de onvoordelige handelsbalans een uiterst negatieve tendens begon te vertonen. Daarin trad na 1621 relatief een verbetering. De landbouw voor de binnenlandse markt en de nijverheid profiteerden van de nieuwe situatie, in die zin dat hun achteruitgang tot staan werd gebracht. Daar stond echter tegenover dat de zout-, wol-, wijn- en olijfolieëxport en de havensteden vooral in de jaren 1620 ernstig hadden te lijden van het weren van de Nederlanders. In verband hiermee heeft Israel een nieuwe kijk op het verval van Spanje, dat tot voor enkele jaren algemeen werd geaccepteerd, maar nu door H. Kamen ter discussie is gesteld. Zijns inziens dient men deze kwestie veel genuanceerder te bekijken en niet zozeer in verband te brengen met de structurele kwetsbaarheid van de Spaanse economie, die al eeuwen bestond, als met de politieke veranderingen sinds het einde van de zestiende eeuw, die het verloop van de economische ontwikkeling in neerwaartse richting in sterke mate bepaalden.³

In het Spaanse Rijk buiten Europa stagneerde de economie als gevolg van de oorlog met de Republiek. De redenen zijn te zoeken in de hoge kosten van de defensie te land en ter zee, de belastingverhogingen, de ontwrichting van de zeewegen, het slaventekort en de Nederlandse concurrentie in Indische produkten. Israel beschouwt de hoge defensiekosten tevens als de belangrijkste reden voor de snel teruglopende zilverexport naar Spanje in de zeventiende eeuw, een ontwikkeling van verstrekende betekenis die tot op heden is toegeschreven aan de toenemende economische zelfstandigheid van de Nieuwe Wereld of aan de groeiende sluishandel tussen Amerika en Noord-Europa.

De vrede van Munster bracht evenwel in Israel's ogen een totale ommekeer in de wereldeconomie teweeg. Na 1648 werden precies de tegenovergestelde economische effecten zichtbaar als in het voorgaande zijn geschetst. De Nederlandse vrachtaart nam binnen de kortste keren de import van het Spaanse Rijk weer grotendeels voor haar rekening, overstroomde de Spaanse markt met allerlei produkten en bracht de doodsteek toe aan de Spaanse akkerbouw en nijverheid, terwijl de Spaanse export en havensteden onder tusschen floreerden. In de Republiek geraakte na de vrede de Zeeuwse en veel Zuidhollandse steden, waaronder met name ook de nijverheidssteden, in grote moeilijkheden, al wisten sommige zich aan te passen. Amsterdam daarentegen ging een tijd van grote voorspoed tegemoet, zodat het beëindigen van de oorlog

het proces van interne contractie versnelde. Ook in de Nieuwe Wereld ving na 1648 een tijd van economische bloei aan.

Het voorgaande duidt er reeds op dat Israel het hele conflict tussen de Republiek en het Spaanse Rijk na ca 1600 eigenlijk beschouwt als een economische wedijver, als een conflict over economische en koloniale aangelegenheden. Het hegemoniale streven van het Spaanse Rijk en zeker de religieuze tegenstellingen waren in zijn ogen slechts van ondergeschikte betekenis. Het Spaanse Rijk was al in 1606 bereid de zelfstandigheid en de religieuze autonomie van de Republiek te erkennen en gebruikte deze twistappels verder enkel als onderhandelingsobjecten; van een plan tot herovering van de Republiek was na het Bestand geen sprake meer.

Het voorgaande duidt er echter tevens op dat de economische belangen voor beide kanten een gecompliceerd karakter hadden en dat zowel in de Republiek als in het Spaanse Rijk bij sommige groeperingen de voordelen, bij andere de nadelen van de oorlog de overhand hadden. In beide kampen werd dan ook eindeloos geredekaveld over de vraag of oorlog of vrede de voorkeur verdiende en vooral daarom werd de strijd zo langdurig voortgezet.

In de Republiek liepen de gewesten niet aan de leiband van de stadhouder, maar waren om allerlei duidelijke en onduidelijke redenen gedeeltelijk geneigd tot voortzetting van de strijd (Zeeland, Friesland en Groningen) en gedeeltelijk, althans de meerderheid van de stemhebbende leden daarin, tot het sluiten van vrede of een wapenstilstand (Gelderland, Utrecht en Overijssel). Ook de stadhouders Maurits en Frederik Hendrik waren niet zo oorlogszuchtig en meestentijds best bereid tot een bestand of zelfs tot vrede. Holland had daarom alle troeven in handen om zijn wil door te drijven, ware het niet dat juist het dominerende gewest zelf een hopeloze verdeeldheid ten aanzien van het vraagstuk van oorlog of vrede ten toon spreidde. De steden die primair belang hadden bij de Europese vrachtaart en bij een onbelemmerde rivierhandel en doorgaans een overwegend remonstrantsgezind patriciaat hadden (Amsterdam na de omslag, Rotterdam, Dordrecht en Delft) pleitten voor vrede; de steden die primair op de bres stonden voor de nijverheid en voor de koloniale handel en een in meerderheid fel contra-remonstrants patriciaat kenden (Haarlem, Leiden, Gouda, Enkhuizen en Hoorn) zagen meer in voortzetting van de strijd. Dit wil overigens niet zeggen dat de oorlogszuchtige steden in Holland op hetzelfde spoor zaten als de stadhouder en de agressieve kleine gewesten. Integendeel,

evenzeer als de vredesgezinde steden in Holland waren ook zij afkerig van expansie en wensten zij een defensieve strategie met beperking van het leger en de financiële uitgaven, zodat Holland wat dit betreft één lijn trok, hetgeen tot allerlei misvattingen aanleiding heeft gegeven.

In het Spaanse Rijk lagen de verhoudingen veel eenvoudiger. De belangengroeperingen die voor de akkerbouw en de nijverheid opkwamen en bevreesd waren voor een nog nadeliger handelsbalans, stonden op de bres voor voortzetting van de strijd, terwijl degenen die voor de landbouw die voor de export werkte en voor de buitenlandse handel in het algemeen pleitten, een tegenovergestelde positie innamen. Ook de zwaarwegende koloniale belangen eisten continuering van de oorlog, totdat de Nederlanders uit de wereld buiten Europa verdreven waren of zich in elk geval een aanzienlijk aantal beperkingen hadden opgelegd. De Zuidelijke Nederlanden daarentegen liepen wel voortdurend met de vredespijp te zwaaien, doch hun belangen telden voor het centraal gezag in Castilië niet zwaar.

Karakter en opzet van het werk

Zonder twijfel behoort het werk van Israel tot de belangrijkste studies die over de zeventiende-eeuwse Republiek zijn verschenen. Het boek is gebaseerd op een grote hoeveelheid literatuur en gedrukte bronnen en op een werkelijk onvoorstelbare hoeveelheid ongedrukt materiaal dat in de Spaanse, Belgische, Nederlandse en Engelse archieven ligt opgeslagen. Het boek is bovendien met grote deskundigheid vanuit de Spaanse en de Nederlandse, de economische en de politieke gezichtshoek geschreven, een veelzijdigheid die men in de bestaande literatuur niet tegenkomt. De auteur slaagt er daarbij in het sporadisch betreden grensgebied tussen de economische en de politieke geschiedenis te overbruggen en beide op een praktisch onontgonnen terrein op zinvolle wijze met elkaar in verband te brengen. Tevens weet hij door allerlei algemeenheden en vaagheden die de geschiedschrijving in hun ban gevangen hebben gehouden heen te prikken en werkelijk vanuit lokaal niveau het economisch en het politiek gebeuren aan een gedegen analyse te onderwerpen. En als resultaat komt er tenslotte een bijna geheel nieuw beeld van een reeds veelvuldig onderzocht tijdvak uit de bus, waarbij tal van wezenlijke vraagstukken opnieuw ter discussie worden gesteld.

Ik denk dat de digestie van dit boek vele jaren in beslag zal nemen en dat pas gaandeweg na allerlei detailonderzoek duide-

lijk zal worden in hoeverre tal van voorstellingen houdbaar zijn. Een gefundeerde kritiek wordt bovendien bemoeilijkt door de opzet van het werk. Dit probleem openbaart echter tegenlijk de voornaamste kritiek die ik erop heb. Israel overlaadt de lezer gedurende meer dan 450 bladzijden met een niet aflatende, gecondenseerde stroom informatie en doet geen enkele moeite de toegankelijkheid van het werk te verhogen. Dat had dienen te geschieden door het scheppen van een duidelijk kader waarin de feiten beter tot hun recht komen, door af en toe een pauze in te lassen voor een overzichtelijke samenvatting van het betoog en door in plaats van een uiteenzetting van de feiten in polemieken te treden en zowel een heldere voorstelling te geven van de visies waartegen hij zich afzet als van zijn eigen mening. Nu blijft, mede omdat de auteur zich mijns inziens vaak te weinig van de bronnen distancieert, bijna alles min of meer impliciet en schijnt de lezer in veel gevallen zelf maar een beeld te moeten opbouwen.

Reeds op blz. 3, na een in geen enkel opzicht toereikende situatietekening, valt de lezer pardoos in een zeer gedetailleerde beschrijving van de onderhandelingen die tot het Bestand leidden en deze werkwijze, waarbij er praktisch voortdurend naar originele bronnen wordt terugverwezen, eveneens wanneer er best literatuur bestaat, wordt gedurende het hele boek volgehouden.⁹ Wat had er meer voor de hand gelegen dan dat de auteur de aantrekkelijke thematiek van de inleiding – de nauwe relatie tussen economie en politiek en de vaak beslissende betekenis van de 'histoire événementielle' – had uitgewerkt en als 'Leitmotiv' keer op keer had laten terugkeren? Nu hangt de inleiding er maar een beetje bij en krijgt men haast de indruk dat de auteur pas achteraf bij het recenseren van deel zeven van de *AGN* deze samenbindende thematiek te binnen is geschoten.¹⁰ De coherentie was ook ongetwijfeld groter geweest wanneer Israel zich had beperkt tot de periode 1621-1648; de jaren 1606 en 1661 vormen in geen enkel opzicht een cesuur. Ik geloof zelfs, daar in het economische, politieke en maritieme gedeelte toch onmiskenbaar de grote waarde van het werk schuilt, dat een boek dat wat meer *à thèse* was geschreven in dit geval de voorkeur had verdiend. Ik zal ook niet ontveinen dat de feitelijke opzet en de conceptuele armoede van het boek mij na de zorgvuldig in elkaar gezette en gepolijste voorstudies hebben verbaasd en teleurgesteld; men krijgt de indruk dat de auteur bij het componeren en schrijven overhaast en onnadenkend te werk is gegaan. Ik constateer dit met grote spijt, aangezien de matige presentatie aanzienlijke afbreuk doet aan

het boek en al snel tot onderschatting van de waarde ervan kan leiden.

De relatie tussen oorlog en economische ontwikkeling

Naast mijn bezwaren tegen de opzet wil ik tevens, al is het gedeeltelijk vragenderwijs, een aantal kritische kanttekeningen bij de feitelijke inhoud plaatsen. Om te beginnen vraag ik mij af of de auteur, mede als reactie tegen de historiografische teneur, de invloed van de strijd tussen de Republiek en het Spaanse Rijk op de economische ontwikkeling niet overdrijft. Zo lijkt hij mij, al valt dit moeilijk te bewijzen, de doeltreffendheid van de Spaanse embargo's te overschatten en het belang van de handel langs allerlei slinkse wegen en onder valse vlag, de handel via derden, de door het Spaanse gezag uit noodzaak oogluikend toegestane commercie en de vervangende vrachtwagen op zuidwest Frankrijk te onderschatten. Tevens lijkt hij mij bij de door hem geconstateerde scherpe achteruitgang van de Baltische handel in de jaren 1620 onvoldoende aandacht te schenken aan de betekenis van het ontbreken van misoogsten in het Spaanse Rijk in deze tijd, aan de Zweeds-Poolse oorlog en de Zweedse blokkade van Danzig en aan de toenemende tonnage van de schepen voor de Baltische vaart. Ook kan ik niet inzien dat de Leidse textielindustrie afgezien van de lakennijverheid zozeer de invloed van de oorlog onderging. De verschuiving naar goedkopere fabrikaten bijvoorbeeld ving niet na 1621 aan, maar was al tijdens het Bestand in volle gang, zodat precies tegenovergestelde externe omstandigheden toch dezelfde ontwikkeling moeten verklaren (vgl. blz. 59 en 153). In hoeverre speelden trouwens modeverschijnselen een rol bij de verschuivingen in de textielindustrie? Evenmin ben ik er zozeer van overtuigd dat de oorlog het proces van interne contractie afremde en de vrede het stimuleerde; wanneer ik de grafieken op blz. 49 en 383 bekijk, vraag ik mij zelfs af of oorlog en vrede veel invloed uitoefenden op de ontwikkeling van de Amsterdamse handel. Ook de betekenis van de oorlog voor de Spaanse akkerbouw en nijverheid schijnt mij geringer te zijn dan de auteur suggereert.¹¹ De Nederlandse graanaanvoer was toch primair complementair van aard en nooit in staat een wezenlijk gevaar te vormen voor de Spaanse voedselproductie? En zouden de Engelse en Hanzeatische scheepvaart, in samenwerking met de versluiserde Nederlandse, na uiteraard enkele jaren van aanpassing, de Spaanse nijverheid en akkerbouw aanzienlijk minder afbreuk hebben gedaan dan de Neder-

landse vrachtwagen vóór 1621? In het algemeen vraag ik mij trouwens af of de fase van expansie waarin de Nederlandse economie in de eerste helft van de zeventiende eeuw onmiskenbaar verkeerde, de invloed van de oorlog niet sterk afzwakte en gemakkelijk alternatieven voor verloren gegane markten deed vinden.

Men begrijpe mij goed: ik wil noch kan op basis van de beschikbare gegevens het betoog van de auteur werkelijk in twijfel trekken. Ik tracht slechts aan te geven dat het bronnenmateriaal voor een exacte kenschetsing van de economische situatie in de zeventiende eeuw zeer fragmentarisch en vaak niet toereikend voor duidelijke oordeelvellingen is, terwijl in veel gevallen nog onvoldoende specialistisch onderzoek is verricht. Israel suggereert dan ook op een aantal punten, zoals het precieze conjunctuurverloop in de Spaanse akkerbouw en in tal van Hollandse steden, een veel grotere zekerheid dan vooralsnog bestaat. En voor de auteur vormt deze twijfelachtige materie nog slechts het uitgangspunt en gaat het hem erom uit een ondoorzichtig complex van factoren één verschijnsel, de oorlog tussen de Republiek en het Spaanse Rijk, te isoleren en de betekenis daarvan voor de economische ontwikkeling te schatten. Het zal duidelijk zijn dat er hierbij tal van vraagtekens moeten blijven staan. Het betoog van Israel had ongetwijfeld aan overtuigingskracht gewonnen als hij minder apodictisch te werk was gegaan, de lezer inzicht had verschaft in de economische onzekerheidsfactoren en de betekenis van de verschillende krachten die samen met het fenomeen oorlog invloed op de economische ontwikkeling uitoefenden, tegen elkaar had trachten af te wegen.

Een onderscheid dat Israel in mijn ogen zeker had behoren aan te brengen, is het verschil tussen de economische conjunctuur, waarop de oorlog uiteraard van aanzienlijke invloed was, hetgeen door de auteur duidelijk wordt aangetoond, en de economische structuur, die onder invloed van tal van factoren, waarvan de oorlog er slechts één was, zeer geleidelijk veranderde. Frappant acht ik bijvoorbeeld dat Israel wel aannemelijk maakt dat zowel de Baltische handel als de Spaanse export van landbouwprodukten in de jaren 1620 een inzinking beleefden, maar tevens laat zien dat hiervan in de jaren 1630 en 1640 nauwelijks meer sprake was. Dit bevestigt mijn mening dat door de oorlog vooral op de korte termijn invloed werd uitgeoefend, totdat de handel zich aan de gewijzigde omstandigheden had aangepast. De duurzame vredesgezindheid van de belangengroeperingen die in de Republiek voor de Europese vrachtwagen en in Spanje voor de

exporthandel opkwamen, kan dan ook, indien men tenminste louter een verklaringsmodel in de economische sfeer zoekt, minder ingegeven zijn geweest door de geleden schade, al werd daar natuurlijk ter verdediging een beroep op gedaan, dan door de verwachting dat in vreedstijd nog grotere winsten zouden zijn te behalen. Idee en werkelijkheid leidden in dat geval een eigen leven.

Dat brengt mij op een ander onderscheid dat Israël in mijn ogen onvoldoende in de gaten houdt en wel het verschil tussen de achteraf met berekeningen en statistieken gestaafde economische werkelijkheid en de subjectieve beleving door de tijdgenoten daarvan, een reëel onderscheid met verstrekende gevolgen. Enerzijds citeert de auteur allerlei schrijvers, pamflettisten en andere lieden uit de tijd zelf, zoals Usselinx, en neemt hij hun altijd, bewust of onbewust, gekleurde visie niet zelden als bewijs voor een objectief gegeven, zonder dit op andere wijze te (kunnen?) verifiëren. Anderzijds gaat de auteur na zijn analyse van de economische consequenties van de oorlog aanstonds over op een beschrijving van de politieke gedraglijnen en de diplomatieke onderhandelingen, zonder zich duidelijk af te vragen of de wijze waarop de staatslieden en regenten de economische situatie taxeerden misschien aanzienlijk afweek van de realiteit. Zouden, om een voorbeeld te nemen waarbij is uitgegaan van de juistheid van Israël's stelling dat de oorlog de Europese vrachtaart van de Republiek eveneens op de langere termijn in sterke mate afbreuk deed, de vredesgezinde steden in Holland onder aanvoering van Amsterdam zich ook zo gelaten bij de eindeloze voortzetting van de strijd hebben neergelegd als zij werkelijk de overtuiging waren toegedaan dat de oorlog hun belangen ernstig schaadde?

Terwijl Israël de economische gevolgen van de oorlog overschat, komen de financiële gevolgen ervan onvoldoende uit de verf. Slechts af en toe wordt een tipje van de sluier opgelicht en gewezen op de aanhoudende stroom van belastingverhogingen die in vreedstijd nauwelijks werden teruggedraaid, maar een enigszins realistische schatting van de politieke, economische en sociale consequenties van de al zwaardere belastingdruk blijft achterwege. Nu kan men de auteur moeilijk het verwijt maken dat hij dit gecompliceerde en nauwelijks onderzochte onderwerp niet uitputtend behandelt, doch een wat serieuzere beschouwing was toch wel op haar plaats geweest. Thans moet men het in wezen doen met de tegen de historiografische klippen op gelanceerde stelling dat de fiscale gevolgen van de oorlog voor

Castilië minder belangrijk waren dan de economische (blz. 298-299), een apodictische uitspraak die veel beter onderbouwd had behoren te worden om overtuigend te zijn.

Te moderne premissen van de schrijver?

Wat het probleem van oorlog en vrede zelf betreft, vraag ik mij verder af of Israël bij zijn benadering niet teveel is uitgegaan van de stilzwijgende premisse dat vrede als de normale toestand gekenschetst moet worden en dat er een brede kloof tussen oorlog en vrede gaapt, een situatie die op het heden van toepassing is doch niet voor de zestiende en zeventiende eeuw geldt. Dit tijdvak werd immers gekenmerkt door een schier constante oorlogvoering tussen en binnen de staten en gedomineerd door een mercantilistische politiek die met een aanhoudende koude oorlogssfeer gepaard ging, waarbij buiten Europa ook in zogeheten tijden van vrede het wapengekletter onbekommerd werd voortgezet. In samenhang met andere gevaren en risico's als de weersgesteldheid, voedselgebrek, ziekten, kaperij en zeeroof gaf dit aan het hele economisch leven en zeker aan de handel in het preïndustrieel tijdperk een hoogst onzeker en instabiel karakter, dat van kooplieden en ondernemers een onvoorstelbaar aanpassingsvermogen en een aanhoudend reageren op nieuwe problemen en onvoorziene veranderingen vergde. De oorlog tussen de Republiek en het Spaanse Rijk vormde voor hen slechts één onderdeel van dit schouwtoneel, zodat grote terughoudendheid bij het schatten van de gevolgen ervan daarom des te meer op haar plaats lijkt.

Israël's hele kijk op de zeventiende eeuw komt op mij trouwens te modern over. Al lezend krijgt men de indruk van twee hedendaagse staten die in een economische oorlogvoering zijn gewikkeld. De auteur schijnt zich in het geheel niet af te vragen in hoeverre de regeringen op centraal en lokaal niveau in de zeventiende eeuw als exponenten van economische belangengroeperingen waren te beschouwen.

In de Republiek zal deze moeiteloze overbrugging van economische belangen en politieke strategie vermoedelijk meestentijds niet zo ver bezijden de waarheid liggen, daar de regenten de economische belangen van een brede laag kooplieden en ondernemers tot uitgangspunt van het beleid namen. Dit betekent overigens niet dat ook louter vanuit de economische sfeer geredeneerd de situatie altijd zo duidelijk kan hebben gelegen als Israël suggereert.

Wat bewoog bijvoorbeeld Delft met zijn grote belangen bij de nijverheid en handelscompagnieën tot zijn vredesgezindheid vanaf 1629? Wat bezielde Rotterdam, dat toch aanzienlijke voordelen plukte van de insnoering van de Zuidelijke Nederlanden en niet geprofiteerd schijnt te hebben van het Bestand, met zijn vredelievende houding? Waarom was Enkhuizen, dat grote belangen bezat bij de handelscompagnieën maar tegelijk zijn belangrijke haringindustrie ernstig in gevaar zag komen, zo oorlogszuchtig? In hoeverre werd de houding van Haarlem en Leiden ingegeven door economische overwegingen en in hoeverre door vrees voor de machtige gilden, die om wat voor redenen dan ook voortzetting van de strijd eisten? Maar naast economische (en sociale) factoren moeten tevens politieke, religieuze en ideologische krachten, factieverhoudingen en persoonlijke invloeden een grote rol hebben gespeeld bij de politieke stellingname van de steden, veel groter dan Israël aangeeft. De auteur erkent wel dat de interne tegenstellingen tussen remonstranten en contra-remonstranten in 1629 voor veel steden de belangrijkste overweging bij de onderhandelingen vormden, maar constateert eveneens dat de religie in 1632 'a broken reed' (blz. 242) was (hoe kan dat zo snel?) en dat de machtsverhoudingen in Holland toen hetzelfde lagen als in 1629, zodat de lezer toch de conclusie wordt opgedrongen dat economische belangen uiteindelijk van overwegende betekenis waren. Het moge duidelijk zijn dat nog oneindig veel detailonderzoek is vereist om het baanbrekende werk dat Israël heeft verricht te preciseren, aan te vullen en te verbeteren.

Een heel andere vraag is echter of in het aristocratische Spanje met zijn sterke militaire en religieuze traditie, waar de politiek werd bepaald door de koning, zijn gunstelingen en een aantal hoge edellieden en waar de kooplieden en ondernemers niet in tel waren, de kloof tussen economische belangen en politieke strategie ook zo gemakkelijk werd overbrugd. Israël's voorstelling, die tegen elk beeld van het zeventiende-eeuwse Spanje indruist, komt althans op mij niet geloofwaardig over. Natuurlijk heeft het Spaanse centraal gezag ruim aandacht geschonken aan de economische en vooral aan de koloniale belangen, maar tenslotte telden prestige, geloof en hegemoniale aspiraties bij de politieke besluitvorming ook zwaar. Zo deelde Olivares Philips IV in 1628 mee dat er uiteindelijk om twee redenen tegen de Republiek werd gestreden: religie en reputatie¹², en al zou ik zeker niet als Parker de continuïteit tussen de jaren 1570 en 1630 willen beklemtonen, onder de tafel te

schuiven zijn deze sterk levende gevoelens evenmin. Toont het gedrag van de Spaanse regering na de vrede van Munster, toen onbekommerd de meest nadelige handels-privileges aan de Republiek werden weggegeven, niet voldoende aan hoe hoog de economische belangen bij haar stonden genoteerd?

Het voorgaande duidt reeds op het tweede belangrijke gebrek van deze studie: de sterke onderschatting van religieuze gevoelens en de totale veronachtzaming van andere ideële krachten en van 'irrationele' factoren als prestige, traditie en de vrees bij vrede aan onderlinge tegenstellingen ten onder te gaan. Als gevolg daarvan krijgen, wat de Republiek betreft, met name de tegenstellingen tussen remonstranten en contra-remonstranten, de oorlogszuchtigheid van de contra-remonstranten, ook in de laatste decennia van de strijd, en het contra-remonstrants verzet tegen de openbare toelating van het katholicisme in veroverde steden veel te weinig of in het geheel geen aandacht. Ook een uiteenzetting over de ideële krachten die de 'hollandse traditie' en de 'gereformeerde traditie' zijn gedoopt, zal men tevergeefs zoeken. Al lezend krijgt men zelfs de indruk dat in Israel's ogen dergelijke elementen niet veel meer dan de ideologische bovenbouw van economische en politieke belangengroeperingen vormden. Maar ook politieke factoren moeten bij de auteur uiteindelijk wijken voor economische. Als bewijs wordt onder meer naar voren gehaald dat voor de Republiek het machtsevenwicht in Europa nauwelijks telde (blz. 436), een evidentie die niets aantoonst. Want dit betekent nog niet dat machtspolitieke tegenstellingen binnen de Republiek tussen de stadhouder en Holland, tussen de provincies onderling en tussen de Hollandse steden onderling niet een grote rol gespeeld kunnen hebben bij het voortduren van het conflict, aanzienlijk groter dan Israel aanneemt.

Anderzijds zou ik zeker niet zo stellig als de auteur durven volhouden dat de hegomoniale aspiraties en de machtsbalans voor de Spaanse gezagsdragers veel minder betekenden dan de koloniale en economische belangen. Maar tenslotte betreft het hier een theoretisch probleem: is de economische factor de sleutel die op alle deuren past? Nu zal ik de laatste zijn om te ontkennen dat een intensieve beschouwing van het doen en laten van het menselijk ras tot cynische overpeinzingen aanleiding geeft, doch een dergelijk platvoers materialisme gaat mij toch te ver.

Symptomatisch voor Israel's geesteshouding is de vermoedelijk gedachteloos neergeschreven zinsnede: *'During the late 1650s, a time of prosperity and relatively*

cheap food, the old resentment and desire for war with Spain, for so long evident in the Republic, gradually dissolved' (blz. 410). Omgekeerd zou een economische depressie in de jaren 1648-1651 verantwoordelijk zijn geweest voor de toenemende frictie met Spanje en zou de rol van Willem II daarbij slechts van ondergeschikt belang zijn geweest (blz. 381-382), een originele voorstelling die mij echter niet kan bekoren.

Bij Israel's aan de oppervlakte blijvende beoordeling van persoonlijk denken en handelen zijn trouwens wel meer vraagtekens te plaatsen. Dat de stadhouders meestentijds tot vrede waren geneigd, lijkt mij gezien hun persoonlijkheid en de historische context niet erg waarschijnlijk. Dat De Witt onder meer een 'anti-Spaanse' politiek voerde omdat zijn vader een door Spanje toegezegde gratificatie niet had ontvangen (blz. 408), getuigt zelfs van een volstrekt onbegrip jegens zijn persoonlijkheid. Israel heeft trouwens helemaal weinig affiniteit met diens politieke gedragslijn. Wanneer hij De Witt's brieven en memories had gelezen, had hij begrepen dat deze om buiten- en binnenlandse redenen niet met de machteloze Habsburgers in zee wenste te gaan en dat de enige weg die de Republiek zijns inziens openstond het zoeken van toenadering tot de opkomende staten Frankrijk en Engeland was.

Het verabsoluteren van de economische krachten heeft in mijn ogen tevens geleid tot een te statische voorstelling van de Hollandse verhoudingen die vrede lange tijd illusoir maakten. De geleidelijke terugdringing van de felle contra-remonstranten, de langzame afzwakking van de religieuze hartstochten en de assimilatie van de Zuidnederlandse ballingen krijgen onvoldoende aandacht. Het belang van het traag opdringen van nieuwe politieke krachten – de groeiende vrees voor Frankrijk en het toenemend verzet tegen de machtspositie en de dynastieke capriolen van Frederik Hendrik – komt zelfs in het geheel niet tot uiting.

Anderzijds mist in de economische sfeer ook de voorstelling dat de Westindische Compagnie pas opeens in 1645 als machtsfactor van het politieke toneel verdween (blz. 330) gevoel voor nuance. Een groot aantal nuchtere regenten en kooplieden in Holland, niet alleen in Amsterdam, moet toch reeds veel eerder zijn gaan beseffen dat de compagnie zich in een uitzichtloos avontuur in Brazilië had gestort en dat er weinig of geen financiële voordelen meer van te verwachten waren?

De werkelijkheid is altijd veelkleuriger dan een schematische voorstelling kan

weergeven, maar uit Israel's studies krijgt men toch de indruk dat er in Holland in de decennia na het Bestand van een soort driedeling sprake was. Aan de ene kant stond een minderheid van steden om verschillende redenen op de bres voor de oorlog, aan de andere kant pleitte een minderheid om uiteenlopende motieven voor vrede en tussen beide polen nam de rest van de steden een middenpositie in die van doorslaggevende betekenis was. Aanvankelijk neigden zij tot de oorlogsdrijvers, maar onder invloed van economische overwegingen en de hiervoor genoemde andere factoren liepen zij in toenemende mate naar het tegenovergestelde kamp over, zodat het evenwicht in Holland langzaam vergleed. Het ware te wensen dat er naar dit uiterst interessante studieobject eens nader onderzoek werd verricht, nu Israel de ban heeft gebroken.¹³

Besluit.

Ondanks de uitzonderlijke waarde van Israel's werk kan het eindoordeel na het voorgaande niet onverdeeld gunstig zijn. Gezien de hoge verwachtingen die de voorstudies hadden gewekt, valt het resultaat enigermate tegen. Dit is gedeeltelijk terug te voeren op het feit dat de auteur teveel hooi op zijn vork neemt, zowel gezien het aantal onderwerpen en de diversiteit ervan als gezien de moeilijkheid van de problemen.

De lichte teleurstelling vloeit echter vooral voort uit het feit dat Israel te gehaast het boek in elkaar heeft gezet en te snel op basis van zijn eigen bronnenonderzoek de meest verregaande conclusies heeft willen trekken en zonder oud en nieuw voldoende tegen elkaar af te wegen alle bestaande opvattingen op zijn kop heeft willen zetten. Het werk mist dan ook rijpheid van oordeel en maakt een wat onevenwichtige indruk. In dit geval kan men werkelijk van een 'gemiste kans' spreken. Israel had immers reeds aangetoond in de voorhoede van het historische gilde mee te marcheren en wanneer hij niet zo overhaast de hemel had willen bestormen, was zijn boek niet slechts een werk van grote waarde doch ook een meesterwerk geworden.

Noten

1. G. Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659*. Cambridge 1972; G. Parker, 'Spain, her enemies and the Revolt of the Netherlands, 1559-1648', in: *Spain and the Netherlands, 1559-1659*. Londen 1979, 18-43.

2. G. Parker, 'Why did the Dutch Revolt last so long?' en 'War and economic change: the economic costs of the Dutch Revolt', in: *Spain and the Netherlands*, 45-63 en 178-203.

3. J.A. Alcalá-Zamora y Queipo de Llano, *España, Flandes y el Mar del Norte, 1618-39*. Barcelona 1975.
4. R. Baetens, 'The organization and effects of Flemish privateering in the seventeenth century', *Acta Historiae Neerlandicae*, IX (1976) 48-75; R.A. Stradling, 'The Spanish Dunkirkers, 1621-48: a record of plunder and destruction', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCIII (1980) 541-558.
5. J.I. Israel, 'A conflict of empires: Spain and the Netherlands, 1618-48', *Past and Present*, LXXVI (1977) 34-74; J.I. Israel, 'The Holland towns and the Dutch-Spanish conflict, 1621-1648', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, XCIV (1979) 41-69.
6. J.I. Israel, 'Spanish wool exports and the European economy, 1610-40', *Economic History Review*, 2e serie XXXIII (1980) 193-211; J.I. Israel, 'The States General and the strategic regulation of the Dutch river trade, 1621-

1636', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, XCV (1980) 461-491.

7. Ch. Wilson, *Profit and Power. A Study of England and the Dutch Wars*. Londen 1957; Den Haag 1978.

8. Zie H. Kamen, 'The decline of Spain: a historical myth?', *Past and Present*, LXXXI (1978) 24-50; J.I. Israel, 'The decline of Spain: a historical myth?', *Past and Present*, XCI (1981) 170-180; H. Kamen, 'A rejoinder', *Past and Present*, XCI (1981) 181-185. In dit kader zal ik niet nader op het gecompliceerde thema van Spanje's verval ingaan.

9. Symptomatisch hiervoor is de behandeling van de eindeloze vredesonderhandelingen. W.J.M. van Eysinga, *De wording van het Twaalfjarig Bestand van 9 april 1609*. Amsterdam 1959 wordt niet eens genoemd, terwijl de uitvoerige studies van J.J. Poelhekke slechts een enkele maal voor een of ander detail worden aangehaald.

10. Zie *B.M.G.N.*, XCVI (1981) 509-515.

11. Op blz. 412 spreekt hij zichzelf overigens volledig tegen.

12. G. Parker, *Spain and the Netherlands*, 53.

13. Enkele opmerkingen tot besluit. Israel beschouwt de oorlogen van Spanje in het Middellandse Zeegebied in de zestiende eeuw als tijdelijke afwijkingen van een noordwaarts gerichte politiek (blz. 12); mij lijkt, althans in de periode 1559-1580, precies het omgekeerde het geval. Bij de onderhandelingen in de jaren 1624-1625 en 1629-1630 wordt de Nederlandse verhouding tot Frankrijk en dan met name de kwestie van het Franse subsidietraactaat onvoldoende in de beschouwingen betrokken. Over het maken van Amsterdam tot de stapelmarkt van het Spaanse zilver in de jaren 1647-1648 leest men merkwaardigerwijs niets. En dat de tweestrijd tussen Holland en Willem II reeds drie maanden voor zijn dood ten faveure van de stadhouder was beslist (blz. 390), mag zeer dubieus heten.

VGN nieuws

Redactie Kleio

De verschillende geledingen van de VGN kunnen kopij voor deze rubriek en voor de Kroniek inleveren bij T. Bogaerts, Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein, tel. 03408-83576.

Voor publicatie in het nummer van:

mei	vóór 15 maart
juni	vóór 20 april
juli	vóór 15 mei
september	vóór 15 juli
oktober	vóór 20 augustus
november	vóór 15 september
december	vóór 15 oktober

De mogelijkheid bestaat ook om berichten later in te leveren. Wilt u dan wel vóór de hier genoemde data contact met mij opnemen.

Wilt u zich voor het plaatsen van langere verslagen, artikelen enz. tijdig wenden tot de hoofdredacteur.

T. Bogaerts

Sectievergaderingen

Afdeling Alkmaar

De afdelingsvergadering vindt plaats op 21 maart a.s. om 16.30 uur in de St. Josephmavo, Ferdinand Bolstraat 32, Alkmaar.

De agenda bevat een huishoudelijk gedeelte en een lezing van Dr. R. de Bruyn over Nederlands-Indië 1940-1949, een kritische benadering.

Afdeling Den Haag

De afdelingsvergadering wordt gehouden op woensdag 23 maart om 20.00 uur in het Segbroekcollege, Goudsbloemlaan 131, Den Haag.

Afdeling Groningen

Op donderdag 24 maart is er een afdelingsvergadering om 20.00 uur in het Zernicke College, Helperbrink 30, Groningen.

Agenda: verkiezing afdelingsbestuur, bespreking stukken jaarvergadering, inleiding van C. Venema over 'Mondiale vorming op school'.

Kroniek

Smeerenburg, Holland op z'n koudst

Onder de titel 'Smeerenburg, Holland op z'n koudst' wordt van 19 februari tot en met 17 april 1983 in het Noordelijk Scheepvaartmuseum te Groningen een tentoonstelling gehouden. Deze tentoonstelling biedt inzicht in de Nederlandse activiteiten op en rondom Spitsbergen in de zeventiende eeuw. Na de ontdekking

van Spitsbergen in 1596 door Barentsz en zijn makkers was er op dat eiland van 1615 tot 1660 een vestiging, die 's zomers in gebruik was door walvisvaarders. Jetses maakte er ooit eens een mooie wandplaat van 'Ter walvischvangst'. Bekend is, dat enkele keren geprobeerd is om er te overwinteren, maar meestal liepen die pogingen triest af.

In de jaren 1979, 1980 en 1981 ondernam het Arctisch Centrum van de Groninger Rijksuniversiteit expeditie om de resten van de nederzetting Smeerenburg bloot te leggen. Verschillende van de vondsten van toen zullen te zien zijn op de tentoonstelling, die het Arctisch Centrum samen met en in het Noordelijk Scheepvaartmuseum organiseert. Op die tentoonstelling zijn videobeelden van de expeditie te zien.

Allereerst wordt er indruk gegeven van de natuurlijke omgeving in het gebied: informatie over de geografische positie, het klimaat, het ijslandschap en de fauna. Centraal in die fauna staat de walvis, de reden voor de zeventiende-eeuwse Nederlanders om richting Spitsbergen te gaan.

Over die walvisvaart geeft de tentoonstelling uitgebreide informatie. Wat deden de Nederlanders in Smeerenburg, hoe woonden ze er, welke kleren droegen ze, wat aten en dronken ze? Ook het beëindigen van de activiteiten in dit gebied en de redenen daarvoor komen aan de orde.

Naast de informatie over Nederlandse activiteiten in het verleden rondom Spitsbergen vraagt de tentoonstelling ook aandacht voor en een bezinning op de relatie tussen de natuur en de mens.

Bij de tentoonstelling is begeleidend educatief materiaal aanwezig.

Zakelijke gegevens:

De tentoonstelling 'Smeerenburg, Holland op z'n koudst' is te zien in het Noordelijk Scheepvaartmuseum, Brugstraat 24, Groningen, tel. 050 - 122202 van zaterdag 19 februari tot en met zondag 17 april 1983.

Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag 10-17 uur, zondag 14-17 uur. Voor een bezoek met een klas wordt men verzocht tijdig telefonisch contact op te nemen met de educatief medewerkster Elleke Doeve.

Rijksmuseum Kunst-krant

In oktober 1982 startte de educatieve dienst van het Rijksmuseum te Amsterdam met de negende jaargang van de aantrekkelijke en daardoor ook zo succesvolle Rijksmuseum Kunst-Krant. Een simpele formule: korte, leesbare artikelen geven informatie over delen uit de verzameling

van en over tentoonstellingen in het Rijksmuseum.

Het oktober-nummer opent met 'Mannen met anjers', een artikel over in schilderijen verwerkte symbolen, toegespitst op de anjer. In een ander boeiend artikel is de geschiedenis van het VOC-schip 'De Witte Leeuw', dat in 1613 bij St. Helena explodeerde en waarvan in 1976 de eerste sporen teruggevonden zijn (nu te zien in de afdeling Nederlandse Geschiedenis van het museum). Verder informatie over de kunstenaar Jan Mankes (1889-1920) en - in de rubriek 'Wie is dat nu weer?' - over de bloemstillevenschilderes Maria van Oosterwijk (1630-1693).

De Kunst-Krant van november 1982 bevat naast de vaste rubrieken twee thema's: de krankzinnigenzorg in vroeger tijd en de omroep in Nederland. In korte bijdragen wordt veel informatie gegeven over het dolhuis en over de manier waarop vroeger met krankzinnigen omgesprongen werd. Allerlei aspecten van de omroep in Nederland worden in kaart gebracht naar aanleiding van een tentoonstelling van foto's van Pieter Boersma en Ed van der Elsen over dit onderwerp. Deze tentoonstelling is nog tot en met 26 juni 1983 in het Amsterdamse Rijksmuseum te zien. In de rubriek 'Wie is dat nu weer?' deze maand gegevens over een door Paulus Potter geschilderde hond.

De Rijksmuseum Kunst-Krant is een uitgave van het Rijksmuseum - tel. 020-732121, toestel 150. De krant verschijnt zes maal per jaar en kost f 4,50.

C.G. v.d. K.

Recensies

J. Brouwer, *Het binnenste naar buiten. Beginselen en activiteiten van Mr. J.J.L. van der Bruggen (1804-1863)*. Gelderse Historische Reeks XV, De Walburg Pers, Zutphen 1981, 343 pag., f 56,—.

Op 4 juni j.l. promoveerde in Nijmegen de in KLEIO-kringen niet onbekende geschiedenis-didaktikus Jan Brouwer. We kennen hem als actief lid van de didaktiek-commissie en van zijn publicaties over de eindexamenproblematiek. De achttiende van de 21 aan zijn proefschrift toegevoegde stellingen herinnert aan die activiteiten. Zij luidt: 'Het centraal schriftelijk eindexamen geschiedenis en staatsinrichting als onderdeel van het eindexamen bij het voortgezet onderwijs is wenselijk, maar dient uit vakdidactisch oogpunt

vooral nog niet, zeker niet met ingang van het schooljaar 1981/1982 te worden ingevoerd'. In het licht van de feiten lijkt deze stelling weinig effect te sorteren. Dat kan van de dissertatie niet gezegd worden. In de wetenschap der geschiedenis zegt men niet snel dat een studie definitief is. Ook dit boek over Van der Bruggen zal niet het laatste woord zijn dat over de Nijmeegse jurist zal worden gezegd. Maar het lijkt niet gewaagd te voorspellen, dat een boek van deze omvang over Van der Bruggen voorlopig niet te verwachten is. Het onderzoek van Brouwer lijkt mij vrijwel uitputtend te zijn verricht. De opgave van geraadpleegde archieven en literatuur beslaat niet minder dan 27 bladzijden klein bedrukt. De studie laat geen detail onaangeroerd, zelfs een genealogie van het geslacht Van der Bruggen ontbreekt niet. Met grote werkkraft en een niet minder grote persoonlijke betrokkenheid heeft Brouwer uit alle hoeken en gaten het vele materiaal verzameld, waarop zijn uitvoerige portret van Mr. J.J.L. van der Bruggen berust.

Dat Brouwer het leven van Van der Bruggen als onderwerp voor zijn dissertatie koos, is niet zo verwonderlijk. Van der Bruggen was behalve minister en geestelijk vader van de zo zeer omstreden lager onderwijswet van 1857 ook de stichter van de oudste protestants-christelijke pedagogische academie in ons land: *De Christelijke Normaalschool Op den Klokkenberg* en Brouwer is in hart en nieren een Klokkenberger. Hij werd er in de jaren 1957-1962 opgeleid tot onderwijzer en keerde er, na in 1967 de akte Geschiedenis M.O. te hebben behaald, in 1968 als leraar geschiedenis terug.

De keuze van zijn promotie-onderwerp mag door dit alles voldoende zijn verklaard, het was niettemin geen keuze zonder haken en ogen. Brouwer zou niet de eerste zijn die zich in het leven en werk van Van der Bruggen verdiepte. Sinds deze zich door zijn optreden bij de behandeling van de lager onderwijswet van 1857 de woede van Groen van Prinsterer en diens aanhangers op de hals haalde, is er veel over de Nijmeegse jurist geschreven. Ook de door Brouwer in zijn verantwoording genoemde doelstelling Van der Bruggen te rehabiliteren lijkt aanvechtbaar. Zeker, hij is als vermeende verrader van het bijzonder christelijk onderwijs jarenlang verguisd, maar daarin was in de jaren zestig duidelijk verandering gekomen. De strijd tussen voor- en tegenstanders van Van der Bruggen verloor na 1945 veel van zijn scherpte. Op de honderdste sterfdag van Van der Bruggen in 1963 werden zijn verdiensten door vertegenwoordigers van vrijwel alle geledingen

van het bijzonder christelijk onderwijs tijdens een plechtige herdenking in de Utrechtse Domkerk erkend. Bovendien gaf kort daarop de theoloog N. van Egmond Van der Bruggen nog eens eerherstel in zijn proefschrift *Consequent Christendom, Leven en werk van Mr. J.J.L. van der Bruggen* (Wageningen 1964). Er was een behoorlijke dosis moed voor nodig om toch opnieuw over Van der Bruggen te willen schrijven. De zeis van de nieuwe biografie zou wel bijzonder scherp geslepen moeten worden, wilde hij nog gras voor de voeten vinden. Gelukkig heeft Brouwer zich door deze en soortgelijke overwegingen niet laten tegenhouden en zijn pen gescherpt. Er mocht dan veel over Van der Bruggen zijn geschreven, zo luidde zijn stelling, dat is altijd op de een of andere manier eenzijdig gebeurd. De schrijvers zijn uitgegaan van de gebeurtenissen tijdens zijn kortstondige ministerschap, zij hebben Van der Bruggen benaderd vanuit zijn 'van Groen van Prinsterers afwijkende opvatting op het gebied van kerk, staat en school' of zij baseerden zich uitsluitend op een theologisch standpunt. Anders dan de auteurs die in het verleden over Van der Bruggen schreven, wil Brouwer zich als doel stellen *'het geheel van zijn levens- en wereldbeschouwing en de daarin opgetreden ontwikkelingsgang bloot te leggen, de samenhang van zijn denkeelden begrijpelijk te maken en hem tegen de achtergrond van ontwikkelingen op godsdienstig-kerkelijk, maatschappelijk en politiek gebied zijn plaats te geven in de Nijmeegse wereld en in het protestants-christelijk denken van het midden van de negentiende eeuw'*. Alleen zo'n alzijdige benadering van leven en werk van Mr. J.J.L. van der Bruggen zal hem recht kunnen doen.

Het boek begint daarom met een historisch hoofdstuk waarin een overzicht wordt gegeven van de wijze waarop het nageslacht Van der Bruggen heeft beoordeeld. Achtereenvolgens passeren de visies van Groenianen als P.A. Diepenhorst en A. Goslinga, van Van der Bruggen als Raabe, Smit, Kohnstamm en P. Oosterlee, van katholieken en van liberalen de revue. De conclusie van deze inventarisatie is hierboven al gegeven: hoe verschillend al deze auteurs Van der Bruggen ook hebben beoordeeld, zij hebben gemeen dat zij allen 'in hun respectieve beelden het denken en handelen van Van der Bruggen eenzijdig belichten'. In hoofdstuk II beschrijft Brouwer Van der Bruggen als een zoekter naar waarheid, deugd en recht in de periode 1804-1839. Hij tekent het Nijmeegse milieu waarin Van der Bruggen opgroeide,

volgt hem in zijn jeugd- en studiejaren, trekt met hem ten strijde tegen de opstandige Belgen, belicht het begin van zijn rechterlijke carrière in Nijmegen en analyseert zijn levens- en wereldbeschouwing. De jonge Van der Bruggen blijkt een exponent te zijn van het conservatieve stedelijke patriciaat waaruit hij afkomstig was. De achtergrond van zijn denken werd gevormd door de klassieke letteren en wijsbegeerte, de Romeinse rechtsgeleerdheid en achttiende-eeuwse 'verlichte' filosofie. De jonge Van der Bruggen doet Brouwer denken aan de eclecticus Cicero: hij onderzoekt en beproeft allerlei stelsels en behoudt wat hem goed dunkt. Daarbij gaat het hem uiteindelijk om de vraag naar het diepste beginsel in alles en allen. Het antwoord op deze kernvraag vindt Van der Bruggen bij de filosofen van de oudheid en de Verlichting. Het is de menselijke natuur, die de mens tot een redelijk, zedelijk, religieus en maatschappelijk wezen maakt. Maar in de loop van 1837 komt er een kentering in zijn denken. Van der Bruggen begint steeds meer te twijfelen aan de natuurlijke redelijkheid en zedelijkheid. Zo komt het ogenblik dat hij het beginsel van de redelijke natuur inruilt voor de waarheid van het christelijk beginsel.

Het derde hoofdstuk bestrijkt de jaren 1839-1849. Het zijn jaren waarin Van der Bruggen, overtuigd van waarheid en recht, het christelijk beginsel op staatsrechtelijk en kerkelijk terrein, in opvoeding en onderwijs tot uitdrukking probeert te brengen. Voor opvoeding en onderwijs betekent dit onder meer dat Van der Bruggen meer waarde hecht aan de persoon van de christen-onderwijzer voor de klas dan aan een woud van regel en voorschriften. Het bezit van 'de christelijke waarheid in zijn binnenste' maakt iemand tot een geïnspireerd christen. *'Met de stelling, dat een christen in alle levensbetrekkingen zijn binnenste naar buiten keert en strijdt in de zekerheid van zijn geloof, is al het doen en laten van Just van der Bruggen in deze en volgende jaren getekend'*. Vandaar de titel van het boek: *Het binnenste naar buiten*.

In hoofdstuk IV behandelt Brouwer de jaren 1848-1858. Zoals te begrijpen is, vormt het Ministerie Van der Bruggen (1856-1858) het belangrijkste onderwerp van dit hoofdstuk. Brouwer beschrijft het optreden van Van der Bruggen tijdens de behandeling van de lager onderwijswet van 1857 als een logische konsekwentie van zijn beginselen. Wie hier een breuk wil zien met Van der Bruggens antirevolutionair verleden, maakt duidelijk een beoordeelingsfout. Van der Bruggen behoorde nooit tot de anti-revolutionairen. Anders dan Van Lijnden en Mackay, Van

Reede van Oudtshoorn en Asch van Wijk had hij het politieke leiderschap van Groen van Prinsterer na zijn verkiezing tot kamerlid niet erkend. Het drama van het veelbesproken misverstand van *Oud-Wassenaer*, het op verzoek van Van der Bruggen, anderhalf uur durend gesprek met Groen van Prinsterer dat aan de vorming van het kabinet voorafging en op grond waarvan Van der Bruggen meende Groens steun te zullen krijgen, wordt door Brouwer uitgelegd als een onbewust misverstaan. *'Geen van beiden beseft, dat zij met de dezelfde woorden verschillende bedoelingen uitdrukken, zodat zij langs elkaar heen blijven spreken'*.

Hoewel ik de kijk van Brouwer op het conflict tussen Van der Bruggen en Groen van Prinsterer deel, vind ik dat hij in zijn beschrijving en beoordeling ervan Groen toch duidelijk tekort doet. Terwijl Van der Bruggen glashelder zijn beginselen volgt, geeft Groen zich over aan illusies. Brouwer laat Van der Bruggen een 'meesterlijk betoog' houden, maar noemt Groens rede een 'op drijfzand gebaseerde filippica'. Maar evenmin als de historische filippica's van Demosthenes waren Groens betogen ongefundeerd. Zo goed als Van der Bruggens beginselen en activiteiten samenhang vertoonden, zo goed valt Groens denken en handelen consistentie niet te ontzeggen.

Een kort hoofdstuk over de laatste levensjaren van Van der Bruggen onder de veelzeggende titel: 'Van der Bruggen, slachtoffer van onwaarheid en onrecht, 1858-1863' sluit het boek af. Terecht vertelt Brouwer daarin nog eens het in Klokkenbergkring zeer bekende verhaal van Van der Bruggens gedwongen afscheid van zijn school. Als begunstigers van De Klokkenberg alleen willen blijven betalen als Van der Bruggen alle banden met de Normaalschool verbreekt, biedt hij grootmoedig zijn medebestuurders zijn ontslag aan. Maar hij voegt daaraan toe: *'Te veel zoude men van mij vergen, het onmogelijke, indien men mij wilde verbieden het "kind mijner gebeden", de vrucht van veel arbeid en smarten, op mijn hart te blijven dragen, en door mijne bijdragen (...) te blijven ondersteunen'*. Van der Bruggen werd inderdaad ongeloflijk hard getroffen.

De indeling van het boek in hoofdstukken gebaseerd op Van der Bruggens belangrijke levensfasen overtuigt. Brouwer bouwt zijn betoog met ijzeren logica op. Nadat hij minutieus en zeer gedocumenteerd de geestelijke groei van Van der Bruggen heeft beschreven en daarbij zijn beginselen aan de lezer heeft uitgelegd,

tektent hij gedetailleerd Mr. J.J.L. van der Bruggen als een man wiens daden lijnrecht voortvloeien uit zijn beginselen. Die conclusie staat op de eerste bladzijde van het boek bij wijze van spreken al als een paal overeind. Ik vind dat Brouwer daarvoor toch wel wat heeft van een trein die over zijn baan dendert. Anders gezegd: Hij hamert Van der Bruggen als het ware als een smid in het model van zijn beginselen. Maar omdat de historicus Brouwer zo'n gedegen werkstuk heeft afgeleverd, kan de lezer die deze Van der Bruggen wat al te zeer uit steen gehouwen vindt bij Brouwer ook bouwstenen vinden voor een andere Van der Bruggen.

Zo vertelt Brouwer ook hoe Van der Bruggen in 1845 willens en wetens de wet overtrad. Dat gebeurde tijdens de eerste bijeenkomst van de christelijke vrienden in Amsterdam, die door ongeveer dertig mensen werd bezocht. Meer dan twintig personen was bij dit soort samenkomsten verboden. De afgescheidenen wisten in die dagen maar al te goed wat de gevolgen van overtreding van dit verbod waren. Van der Bruggen wist dat natuurlijk ook. Heldring vertelde later dat Van der Bruggen bij de deur had plaatsgenomen om zich indien nodig zo snel mogelijk te kunnen verwijderen!

Een gevolg van de konsekwente terugkoppeling van Van der Bruggens activiteiten aan diens beginselen is ook dat andere invloeden dan die beginselen wat onderbelicht worden. Brouwer geeft in hoofdstuk II een voortreffelijke schildering van het Nijmeegse milieu van zijn hoofdfiguur. Demografische gegevens, sociale en godsdienstige verhoudingen, het is er allemaal. Maar in de rest van het boek is van de invloed daarvan op Van der Bruggens activiteiten weinig meer te merken. Welke rol speelde de gedepriveerde positie van veel arme rooms-katholieken in zijn Nijmeegse onderwijsactiviteiten? Is het waar wat een anonieme schrijver in 1847 het protestantse patriciaat van Nijmegen en Van der Bruggen met name voor de voeten werpt, dat katholieke armen alleen ondersteund werden als zij beloofden de bijbel te lezen, niet meer naar de katholieke kerk te gaan en hun kinderen naar de lagere school Op Den Klokenberg te sturen?

In Klokenbergkring is in de loop der jaren een zekere mythetvorming rond Van der Bruggen ontstaan. Hoezeer Brouwer heeft geprobeerd zich van die mythe los te maken, ik meen dat hij daarin niet geheel is geslaagd. Met een laatste voorbeeld zal ik dat proberen aan te tonen. Klokenbergers noemen Van der Bruggen al jaren de schepper van het bijzonder christelijk

onderwijs, waarin de school van de ouders is. In de derde van de 21 aan zijn proefschrift toegevoegde stellingen brengt Brouwer die opvatting nadrukkelijk naar voren als hij stelt: *'Van der Bruggen, en niet Groen van Prinsterer of Kuyper, is de voornaamste promotor van bijzonder onderwijs. Reeds omstreeks 1840 lanceert hij met de leuze "de school aan de ouders en de onderwijzers" de gedachte aan de bijzondere school in de vorm van de door hem genoemde associatieschool'.* Ik zal het niet tegenspreken. Maar ergens in dit boek over beginselen en daden had dan toch wel mogen staan, dat aan de door hem opgerichte school Op Den Klokenberg noch de ouders, noch de onderwijzers ooit iets te vertellen hebben gehad. Bij mijn weten is de Klokenberg tot op de huidige dag een stichting met een bestuur dat zichzelf aanvult door coöptatie. Tot ver na de tweede wereldoorlog werden de leden van dit bestuur gekozen uit aristocratische en burgerlijk patricische kringen. Een milieu dat typerend was voor het Réveil in Nederland, waartoe Van der Bruggen en veel van zijn vrienden behoorden.

De persoonlijke betrokkenheid van de schrijver bij zijn onderwerp heeft dit nieuwe boek over Van der Bruggen duidelijk gestempeld. Jan Brouwer richtte als Klokenberger een monument op voor Mr. J.J.L. van der Bruggen. De stichter van de Klokenberg verdient dat monument. Brouwer heeft hem met een voortreffelijk werkstuk eerherstel gegeven. Wie over Mr. J.J.L. van der Bruggen geïnformeerd wil worden, zal voortaan in de eerste plaats naar het proefschrift van Brouwer moeten grijpen.

Dr. G. Groenhuis

Dr. W.P. van der Bercken, *Het beeld van het Westen in de Sovjetpers.* Uitg. Wolters-Noordhoff, Groningen 1980. Prijs f 32.

In deze Utrechtse dissertatie wordt een onderzoek ingesteld naar de berichtgeving over het Westen in de Izvestija van de jaren '70.

Het moet geen genoegen zijn geweest deze krant enige jaren lang te hebben moeten lezen. Een sprankelend, pakkend blad is het bepaald niet. De rol van de pers in een land als de Sovjet-Unie is uiteraard een andere dan in het Westen. De pers is geen watchdog of government (Washington Post - Nixon) maar 'een collectieve propagandist, een collectieve agitator en een collectieve organisator.' Niet de nieuws-waarde maar de gebruikswaarde van feiten is doorslaggevend. Informatie is agitatie door feiten. De auteur heeft gekozen

voor de Izvestija en niet voor de Pravda omdat de eerste geen partijkrant is maar de regeringskrant en derhalve de officiële visie van de Sovjetregering op het Westen weergeeft.

De stelling dat er door de uniformiteit van pers en media geen ander beeld van het Westen beschikbaar is voor de Sovjetburgers is grotendeels juist. Het enige lek in het overigens perfect georganiseerde informatiesysteem met zijn waterdichte censuur wordt gevormd door de Westerse radiostations die - naar men aanneemt - een vast gehoor van enige miljoenen luisteraars hebben. Interessant is in dit verband de vraag in hoeverre de Sovjetburgers het hen voorgeschotelde beeld geloofwaardig achten.

Door de onmogelijkheid van het houden van enquêtes of het verzamelen van statistisch materiaal beperkt de auteur zich hier tot enige algemene opmerkingen. De kern van zijn antwoord komt er op neer dat de zwart-witweergave in de Sovjetpers de Sovjetburger sceptisch heeft gemaakt en ideologisch indifferent.

Duidelijk laat hij in het interessante tweede hoofdstuk 'Het Westen als historisch Russisch probleem' uitkomen dat de angst én de bewondering voor het Westen niet begonnen is na 7 november 1917. De Sovjet-attitude tegenover het Westen vindt haar historische continuïteit in die Russische ideologieën die met machtsdenken zijn verweven (Moskou als Derde Rome, panslavisme en het officiële volkseigene). Zeer boeiend vond ik ook zijn opmerkingen over de schrijf- en betoogtrant van de Izvestija. 'Zelfs het schrijven over natuurverschijnselen geschiedt in afhankelijkheid van het ideologische systeem van het land waar zij plaats vinden.' (blz. 99) Het niet-gebruiken van voorletters bij politici beoogt hen in een ongunstig daglicht te stellen, enz., enz.

Concluderend, het boek bevat een schat aan informatie voor de docent en het verdient beslist een plaats in zijn/haar boekenkast. Een nadeel van het boek is het ontbreken van een personen- en zakenregister.

F.R. Kat

Ton Lemaire, *Het Vertoog over de Ongeelijkheid van Jean-Jacques Rousseau of De ambivalentie van de vooruitgang.* Baarn 1980, f 37,50, 303 blz.

In 1754 schreef, ruim veertig jaar oud, Jean-Jacques Rousseau het *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, dat een jaar later bij M.M. Rey te Amsterdam werd uitgegeven. Het ruim honderd pagina's tellend

geschrift diende evenals Rousseau's Eerste Discours uit 1750 als antwoord op een prijsvraag van de Academie van Wetenschappen in Dyon. Dit *Tweede Vertoog* werd niet bekroond maar kan toch een van Rousseau's belangrijkste werken worden genoemd. Naar zijn eigen zeggen heeft Jean-Jacques in deze wetenschappelijke analyse van ontstaan en verval van de politieke samenleving alle principes van zijn denken neergelegd. Het *Vertoog* wordt wel beschouwd als de spil van Rousseau's denken en dus ook als sleutel tot het verstaan van zijn hele oeuvre. De hypothetische natuurstaat was het uitgangspunt voor een schets van de ontwikkelingsgang der mensheid; de verhouding van de mensen tot de natuur, tot elkaar en de ontwikkeling van hun behoeften en hartstochten werd in verschillende stadia beschreven; een dramatisch moment in die ontwikkeling was de verdeling van de grond in privé-bezit; sindsdien slaat het streven naar zelfhandhaving voorgoed om in eigenliefde. Rousseau beschrijft dan hoe de ongelijkheid en gewelddadigheid die er het gevolg van zijn slechts schijnbaar worden overwonnen door het instellen van de Staat, die door hem ontmaskerd wordt als ideologische legitimatie door de rijken, van de bestaande ongelijkheid.

Lemaire's boek is niet alleen een tekstinterpretatie van dit *Tweede Vertoog*. Het ontbreken van de ondertitel op de omslag zou overigens zo'n misverstand in de hand kunnen werken. Het boek gaat in op de betekenis van Rousseau's *Discours* voor marxisme en sociale wetenschappen en de schrijver hoopt ermee te bereiken dat filosofen en sociale wetenschappers op het belang van Rousseau's werk worden geattendeerd.

Wie het boek ter hand heeft genomen om het *Vertoog* zelf, en niet behoort tot de categorie van lezers die Lemaire in de eerste plaats wil bereiken, hoeft zich nog geenszins bekocht te voelen. Meer dan de helft bestaat uit een samenvatting en een grondige analyse van de *Discours*. Terecht betreft Lemaire ook de andere geschriften van Rousseau in zijn beschouwingen en zijn heldere betoogtrant en overzichtelijke indeling houden de lezer tot het einde toe geboeid.

Lemaire noemt het *Vertoog over de ongelijkheid* een van de meest fascinerende en invloedrijke teksten van de hele moderne tijd, een model van onze cultuurkritiek, dat trefzeker het verhaal vertelt van onze vervreemding. Hij wijst erop hoe het geschrift in de loop der jaren gewaardeerd is: als eerste tekst die de overgang van geschiedtheologie naar -filosofie voltrekt, als vroeg voorbeeld van evolutionisme, als briljant stuk sociologie, als traktaat over het natuurrecht, als voorloper van Marx'

historisch materialisme, als grondlegging van de culturele antropologie, als model van een kritische antropologie.

In het tweede deel van zijn boek geeft Lemaire ruime aandacht aan de betekenis van het *Discours* op deze terreinen en komt tot de slotsom dat die interpretaties te eenzijdig zijn. Hij acht een 'terug naar het *Discours*' wenselijk en noemt het een basistekst voor elke kritische antropologie.

Het begrip 'vervreemding' of 'de ambivalentie van de vooruitgang' neemt een centrale plaats in. Lemaire doelt hiermee op de correlatie tussen vooruitgang en toename van ongelijkheid onder de mensen: het samengaan van vooruitgang en vervreemding. (In het marxisme: de toestand die ontstaat als de mens in de ban komt van zijn eigen produkten, wanneer dus zijn zelfverwerkelijking door toedoen van zijn eigen samenlevingsvorm en produktiewijze wordt belemmerd).

Merkwaardigerwijs heeft Rousseau's denken betrekkelijk weinig aandacht gekregen in kringen van marxisten en evenmin in de cultuurkritiek van de Frankfurter Schule. Wanneer men, zoals Adorno en Horkheimer in hun *Dialektik der Aufklärung*, oog krijgt voor de zelfverblindende van de rede en daarmee dus voor de zelfondergraving van de verlichting, ligt het voor de hand – aldus Lemaire – aan sluiting en inspiratie te zoeken bij Rousseau's beide vertogen. Met instemming wijst hij op de herwaardering van Rousseau bij Italiaanse marxisten, onder wie Della Volpe.

Lemaire besluit zijn boek met een boodschap voor de wetenschappers van vandaag: de kennis van de nieuwe wereld (buiten-Europese culturen) heeft betekenis voor onze zelfkennis, maar hierover wordt niet voldoende doorgedacht door de heilloze verzelfstandiging van de wetenschappen afzonderlijk en het afstoten van de oorspronkelijke probleemstelling die hen inspireerde. Zodoende werden antropologie en sociologie, sociale wetenschappen en filosofie, theorie en praktijk, de wetenschap van de samenleving en de verandering van de samenleving van elkaar geïsoleerd ten nadele van ieder afzonderlijk. De ambivalentie van de vooruitgang, die heel Rousseau's *Vertoog* beheerst, blijkt tenslotte ook te gelden voor de geschiedenis van de wetenschap zelf. (p. 253).

Ook wie zich door deze belerende toon niet aangesproken voelt of wenst te voelen, en wie de marxistische antropologie van Lévi-Strauss slechts zijdelings interesseert, kan in Lemaire's boek nog veel van zijn gading vinden: de verhouding Hobbes-Rousseau en het standpunt van ande-

re voorgangers en tijdgenoten van Jean-Jacques, alsook een vergelijking van diens invloed met die van Adam Smith en Kant.

Gelukkig komt Lemaire niet in de verleiding, directe verbanden te leggen tussen Rousseau en hedendaagse politieke stromingen. Het valt overigens op dat hij de discussie over de – vermeende – invloed van Rousseau op het totalitarisme geheel buiten beschouwing laat.

Sinds het geruchtmakende boek van Talmon over de oorsprong van de totalitaire democratie (1961) zijn daarover interessante opmerkingen gemaakt. (zie hierover: Bruno Seidel en Siegfried Jenkner, *Wege der Totalitarismus-Forschung*, Darmstadt 1968). Overigens heeft Lemaire niet de pretentie gehad, alle analyses en interpretaties te verwerken. Hij koos een beperkter doelstelling en wilde een enigszins leesbaar boek schrijven. Daarin is hij ongetwijfeld geslaagd.

A.W. van de Sande

D. Macaulay, *De Piramide, Het verhaal van de bouw*. Ploegsma, Amsterdam 1982, f 12,50 paperback.

'Hoe werkte het?', 'Hoe deden ze dat precies?', dat soort vragen van gretige brugklassertjes kunnen een leraar tot lichte wanhoop brengen. Telkens weer wordt hij gekonfronteerd met zijn onwetendheid juist op heel konkrete punten van de geschiedenis.

In dat soort kwesties komt David Macaulay de leraar te hulp. Al tekenend heeft hij zich ingeleefd in konstrukties en bouwmethoden van historische monumenten. Zo ontstonden de verrukkelijke plaatwerken *De (Romeinse) stad*, *De kathedraal* en *De piramide*, die geliefd zijn geworden bij 'children of all ages' zoals het Times Literary Supplement het eens heeft uitgedrukt. Maar voor het genot in Nederlandse vorm moest flink betaald worden. Ploegsma brengt nu ook Macaulays werk in verkleinde uitgaven (16½ x 22½ cm) voor minder dan de helft van de prijs van de grote gebonden editie.

Hoewel de grote uitgave fraaier oogt dan de paperback, blijken de tekeningen Macaulay de verkleining goed te kunnen hebben. Zijn mensfiguurtjes zijn niet zo overtuigend, maar die zijn toch alleen maar de figuranten bij het bouwproces.

Anton J.L. van Hooff

Th. van Laarhoven, e.a. (red.), *'Hellemonders skréve zèlluf hullie geskiedenis, Helmond z.j. (1981)*

Geschiedenis behoeft niet altijd het domein te blijven voor de historici. Enige Helmondse niet-vakbroeders voltooiden een project: 'Hellemonders skréve zèlluf hullie eige geskiedenis'. De neerslag van hun monnikenwerk is een lijvig boek, keurig uitgegeven en geïllustreerd, van meer dan vierhonderd bladzijden, waarin de dienaren van de kerk wel eens te kijk staan. Tientallen oudere Helmondse, meest afkomstig uit de arbeidersbevolking van deze textielstad, verhalen over hun lot; een haast nietopdrogende bron van kennis over hoe het vroeger en nog niet zo lang geleden was.

In de tamelijk milde stroom van 'oral history', die dezer dagen over ons wordt uitgesproken, is dit boek een opmerkelijke verschijning; om meer dan één reden. Om er twee te noemen: het ontstond 'van onder op' en het geeft ook de woelige en politiek gevoelige ontstaansgeschiedenis van het boek. Afwisselend semi-contemporaine en contemporaine geschiedenis dus, anders geformuleerd: hoe het vroeger toeging in een Brabantse fabrieksstad en hoe er in sommige opzichten weinig veranderde. De pogingen om het boek tegen te houden, zijn tenslotte op niets uitgelopen. Mede daardoor vormt het een bijdrage tot de nog altijd niet afgeronde emancipatie van dit deel van ons land, die ook buiten deze provincie waard is om signaleerd te worden.

Het adres van de projectgroep is: Bleriotstraat 6, 5703 HT Helmond. Wie dit ongebruikelijke boek wenst te bestellen, storte f 25,25 (verzendkosten inclusief) op rekening no. 86.06.77.737 van de Bondspaarbank te Helmond, onder vermelding van 'Geschiedenis'.

J.G. Kikkert.

Uit het Dagboek van Frederik van Eeden. Samengesteld en toegelicht door dr. H.W. van Tricht. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1982, 390 blz., f 37,50.

Het dagboek van Frederik van Eeden, waarschijnlijk de meest veelzijdige en meest omstreden figuur onder de (zelden onomstreden) tachtigers, is interessant als weerspiegeling van zijn tijd en cultuur, terwijl het als ego-document een bijna voyeuristisch genoegen kan bieden (een soort psychohistorische porno). Voor een toekomstige cultuurhistoricus die de tijd (bij benadering) die dit dagboek beslaat (1878-1923) in kaart wil brengen, zullen de vier delen die de volledige editie van het dagboek omvat en waaruit deze uitgave

een selectie is, een Fundgrube kunnen vormen; maar de geïnteresseerde lezer zal bij van Eeden eendeloze zielsworstelingen waarschijnlijk wat vermoeid en verveeld raken, want zijn egocentrisme is niet gering. Merkwaardig is uiteraard het uitslaan van de wijzer van de zelfwaardering tussen een zelftypering als deze: *'Ach, ik arme machteloze! Roeiende op de zee van mijn leven met één riem, in een brooze boot'* (4 april 1907) en het verslag van een psychoanalytisch congres in München van 9 september 1913: *'Toch leek het een oogenblik wel duidelijk dat er maar twee krachten waren in de zaal, Freud en ik zelf, en dat Freud verreweg de zwakste was. Misschien is dat nog geheel anders waar. Ik vertegenwoordigde er alleen een oneindig sterker kracht'*; met onmiddellijk daarop volgend: *'Maar ik voelde dat ik het niet goed deed, ontoereikend en dat bedroefde me'* – met welke geestesgesteldheid men dus wel een van Eeden, maar geen Freud wordt.

Voer voor ideologen is van Eeden instemmende verslag (23 november 1909) hoe een zekere MacRae (door hem gekenschetst als *'het beste type van den "inspired millionaire"'* in Wilmington (Carolina) slechte negers mores had geleerd: *'De negers werden oproerig en brutaal en de blanken besloten hen tot rede en onderwerping te krijgen . . . De gemeente-raad die gekozen was door omkoop van de negers, werd gedwongen ontslag te nemen, tot de burgermeester toe. Een paar negers die schoten, werden doodgeschoten, eenige andere gevangen genomen, en later onder bescherming uit de stad verwijderd. Dit alles was tegen de wet en op eigen gezag. Maar het was noodig en had volkomen succes. De brutale en ergerlijke dingen zijn nooit meer voorgekomen. Het stemrecht der negers is een doode letter geworden'*. De man die dit schrijft zat toe nog in zijn 'Walden' (waarover dit dagboek uiteraard uitvoerig rapporteert). Van de Europese catastrofe die de eerste Wereldoorlog was, wordt nota genomen, maar het blijft toch achtergrond van de eigen zielestrijd, getuige b.v. deze notitie van 29 maart 1918: *'Regenachtig. Ik heb moeilijke sombere dagen achter me. Zaterdag begon het groote Duitsche offensief. Ik deed een tocht naar Breukelen door het prachtige voorjaarsweer en het blauwe water . . .'*, waarmee van Eeden zich de representant toont van de bovenlaag van een – nog – enigszins uitverkoren maar toch lichtelijk verwend volkje.

Zijn oordeel over Napoleon (2.8.1908): *'Ik las gisteren de beschrijving aan een revue die hij hield op 3 juni 1810, en dat was schoonheid, hoewel nog van onvolkomen en barbaarschen aard, maar toch een van de mooiste dingen die de menschheid*

in de laatste eeuwen gezien heeft. Onze intuïtie doet voelen dat zulk een man thans noodig is, om de groeps-suggestie te breken en de groeps-meningen te wijzigen', geeft enig idee waarom talloze grote geesten zich na 1918 plat op de buik wierpen voor Mussolini c.s. Als 'denker en strijder', zoals zijn bewonderende biograaf dr. H.W. van Tricht hem typeerde (ondertitel van zijn biografie, 1934) blijft van Eeden belangwekkend, maar als 'gids' voor onze tijd zou ik hem zeker niet aanbevelen.

E. Janssen Perio

Stichting Publikaties

SOF

Postbus 198/6500 AD Nijmegen

Paul Offermans

Drie werelden na 1945

232 blz., prijs f 15,—

Geschiedt voor bovenbouw havo/vwo, geïllustreerd, met kaarten, en voorzien van vragen en opdrachten na elk hoofdstuk.

Een greep uit de inhoud: van Wereldoorlog naar Koude Oorlog, de strijd om Afrika, investeren in Latijns-Amerika, de broeders China en Rusland, bewapeningswedloop en onderontwikkeling.

Te bestellen bij de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgeverij.

BOEKEN

nieuw bij Van Gorcum

de achtste, geactualiseerde druk
van hèt boek
over de parlementaire en politieke
geschiedenis van Nederland

Prof. Mr. P. J. Oud Honderd jaren

Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940. Bewerkt en voor de periode na 1940 aangevuld door **Dr. J. Bosmans**.

450 blz. Verlucht met een dertigtal treffende cartoons van bekende politieke illustratoren

Prijs f 55,—

ISBN 90 232 1907 4

Een bondige en heldere schets van de kabinetsformaties en de partijpolitieke ontwikkelingen in Nederland vanaf de troonafstand van **Willem I** in 1840 tot en met het lijmen van het kabinet **Van Agt II** in 1981 door **De Galan** en **Halberstadt**

Verkrijgbaar via uw boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever

Van Gorcum

Postbus 43, 9400 AA Assen

tel. 05920-46846

Te vaak het gevoel dat u met het vak geschiedenis méér zou willen behandelen? Dat actuele ontwikkelingen niet blij te houden zijn in de klas? Dat staatsinrichting er weer bekaaid afkomt? Dat het leerboek soms net niet up to date genoeg is?

Neem dan een collectief abonnement op één van Keesings Onderwijsbladen: **Reflector**, **Blikopener**, **Antenne**. Daarin schrijven historici, politicologen en journalisten speciaal voor leerlingen van het voortgezet onderwijs, over de wereld van vandaag en gisteren. De inhoud van Reflector en Blikopener wordt tevens afgestemd op onderwerpen van het CSE.

De redacties stellen voor de docent speciale **Praktische Wenken** samen met vragen, opdrachten, knipsels, literatuurlijsten. Deze bijlagen zijn **gratis**.

Eveneens gratis voor de geabonneerde docenten in de cursus 1983/84: een **dubbeldikke extra Reflector** met een selectie van de beste artikelen uit vorige jaargangen. Dit omdat Reflector 25 jaar bestaat.

Keesings Onderwijsbladen vormen een opvolgend geheel.

Antenne is bestemd voor de laagste klassen van het voortgezet onderwijs, Blikopener voor de 'midden'klassen en Reflector voor de hoogste klassen. Een **collectief abonnement** is in vergelijking met andere leermiddelen **echt goedkoop**.

Bel 020-681111 of schrijf aan
Keesings Onderwijsbladen,
postbus 1118,
1000 BC Amsterdam.

en Reflector f 18,- per jaar

Blikopener f 14,75

Antenne kost f 16,75

K
KEESING
 UITGEVERSMACHTSAPPIJ

Examenboek 1984

Verschijnt juni 1983
Omvang 120 pagina's
prijs: f 12,50
ISBN: 90 228 8515 6

Dit examenboek bevat:

- vragen op drie niveaus: mavo, havo, vwo
- jaartallenoverzicht
- begrippenoverzicht

Dit examenboek is:

rijk geïllustreerd met foto's, tekeningen en veel politieke cartoons

bij afname van 10 t/m 29 exemplaren 5% getalskorting

bij afname van 30 of meer exemplaren 10% getalskorting

bij afname van tenminste 10 exemplaren gratis toezending van **proefexamen** mavo, havo, vwo

Bestellingen bij de boekhandel of rechtstreeks aan Fibula-van Dishoeck,
Postbus 17, 1400 AA Bussum

Fibula-van Dishoeck

MALMBERGS C.S.E.-KATERNEN GESCHIEDENIS

Met aparte edities voor mavo en havo/vwo.

Onderwerpen t.b.v. het examen
in 1983:

Nationaal-socialisme in Duitsland
mavo-editie

ISBN 90 208 6573 0 f 8,50

havo/vwo-editie

ISBN 90 208 6583 8 f 9,00

Nederland van 1939- 1946
mavo-editie

ISBN 90 208 6553 6 f 9,00

havo/vwo-editie

ISBN 90 208 6563 3 f 9,50

Auteurs: K. van Dijk, drs. H.
Ulrich, prof. drs. H.L. Wesseling.
Voor het katern Nederland werd
medewerking verleend door
dr. J.C.H. Blom, specialist in
Nederlandse geschiedenis.

Gezien de jarenlange ervaring
van auteursteam en uitgeverij
op het gebied van
C.S.E.-onderwerpen en de
positieve reacties uit het
onderwijsveld werd ook voor
deze katernen weer gekozen voor
de bekende opzet:

- Basistekst met vragen
betreffende het thema;
- Tijdspiegel, waarbij opdrachten
zijn geformuleerd aan de hand
van teksten, bronnen en
illustraties;
- Volledige begrippenlijst met
alle in de CEGES-normen
genoemde begrippen;
- Chronologie;
- Literatuurlijst voor de leerling.

Nieuwe onderwerpen in
ontwikkeling.

Nederland van 1940-1949 (Het
katern Nederland 1939-1946 met
bijlagen voor de jaren
1946-1949).

De Verenigde Staten van Amerika
van 1917-1949.

Auteurs: K. van Dijk, H. Ulrich en
A.L. Verhoog.

Elk docentenexemplaar bevat
een gratis bijlage met uitwerking
van vragen en opdrachten.

Ook verkrijgbaar in de
boekhandel.

malmberg

UITGEVER BV DEN BOSCH

GESCHIEDENIS VAN GISTEREN

Auteursteam: drs. H. Ulrich, K. van Dijk, A.J. Plas en A.L. Verhoog.

De bekende geschiedenisuitgave
voor de bovenbouw met
afzonderlijke edities voor mavo
en havo/vwo.

Geschiedenis van gisteren vormt
een gedetailleerde geschied-
schrijving van de periode van de
eerste wereldoorlog tot heden,
geheel overeenkomstig de
exameneisen.

Ten behoeve van het
volwassenenonderwijs is in 1982
verschenen:

- Geschiedenis van (eer)gisteren,
een inleiding op de 20e eeuw,
bestemd voor het eerste leerjaar
van mavo, havo en vwo.
- Geschiedenis van gisteren,
editie voor volwassenen,
bestemd voor mavo,
leerjaar 2 en 3.

Op aanvraag verstrekken we u
graag nadere informatie.

Een uitgave van Malmberg,
Postbus 233, 5201 AE Den Bosch,
telefoon: 073-215565.

Ook verkrijgbaar via de
boekhandel.

malmberg

UITGEVER BV DEN BOSCH

nieuw

onder redactie van
L.G. Dalhuisen, J.G. Toebes en D.H. Verhagen

Geschiedenis op school

Bij de derde druk is de omvang van 'Geschiedenis op school' dermate toegenomen, dat besloten werd het boek in twee delen te splitsen. Hierdoor is 'Geschiedenis op school' handzamer en overzichtelijker geworden.

Deel 1 Grondslagen

- 1 Geschiedenisonderwijs in de moderne samenleving
- 2 Doelstellingen en de onderwijspraktijk
- 3 De betekenis van de ontwikkelings- en leerpsychologie
- 4 Leerstofkeuze: algemene uitgangspunten
- 5 Leerstofkeuze: de eigen tijd en de eigen regio
- 6 Geschiedenis en andere vakken
- 7 Staatsinrichting of staatkunde
- 8 Toetsproblematiek
- 9 Basisgegevens voor de beginnende leraar

Deel 2 Werkvormen en media

- 10 Werkvormen, algemene oriëntatie
- 11 Doceren, vertellen en het onderwijsleergesprek
- 12 Opdrachtvormen, groeps- werk en discussie
- 13 Dramatische werkvormen
- 14 Werken met bronnen
- 15 Het leerboek
- 16 Historische jeugdliteratuur
- 17 Onderwijsbladen en kranten
- 18 Het gebruik van beelden in het geschiedenisonderwijs
- 19 Film als historische bron in het geschiedenis- onderwijs
- 20 Kaarten, diagrammen en cijfermateriaal
- 21 Geluidsopnamen
- 22 Het museum
- 23 Excursies
- 24 Oral history
- 25 Stappen bij het ontwerpen en evalueren van lessen

Deel 1 Grondslagen
ISBN 90 01 33511 X
436 pag. f 49,50

Deel 2 Werkvormen en media
ISBN 90 01 33512 8
ca. 400 pag. ca. f 45,00
verschijnt zomer 1983

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij
Wolters-Noordhoff bv,
Postbus 58
9700 MB Groningen.
Telefoon (050) 16 23 13.